МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Министерство образования и науки республики Дагестан

МР «Гумбетовский район»

МКОУ «Верхнеинховская СОШ»

СОГЛАСОВАНО Заместитель директора по УВР ------------Джабраилов М.Н. [номер приказа] от «31»августа 2023 г.	УТВЕРЖДЕНО директор ------------Магомеднуров М.М. [номер приказа] от «31» августа 2023 г.

Рабочая программа

Учебного предмета «Родной (аварской) литературе»
для обучающихся 5-11 классов.

С.Верхнее Инхо 2023г.

ПРОГРАММАЯЛЪУЛ ГІУЦІИ

Программаялъе баян ....
«Авар адабият» цIалул предметалъул гIаммаб характеристика ....
«Авар адабият» цIалул предмет малъиялъул мурадал... ....
ЦIалул пДаналда «Авар адабият» цIалул предметалъ кколеб бакI ....

«Авар адабият» цIалул предметалъул гIуцIи...
5 класс..
6 класс...
7 класс..
8 класс...
9 класс...
10 класс.. ....
11 класс..
«Авар адабият» цIалул предмет лъазабиялъул
хIасилал...
....
Напсиял хIасилал
....
....
Метапредметиял хIасилал...
Предметиял хIасилал ....
5 класс ....
6 класс
....
7 класс..
8 класс..
.

9 класс. ....
10 класс ....
11 класс ....

Тематикияб план ....

5 класс (34 сагIат) ....

6 класс (34 сагIат) ....

7 класс (34 сагIат) ....

8 класс (34 сагIат) ....

9 класс (34 сагIат) ....

10 класс (34 сагIат) ....

11класс (34 сагIат) ....

Поурочное планирование

5 класс ....
6 класс ....
7 класс..
8 класс..
9 класс. ....
10 класс ....
11 класс ....

Программаялъе баян

Программа хIадур гьабуна РФ Лъайкьеялъул министерствоялъ 2021 с. 31 маялда тасдикъ гьабураб (№ 287) аслияб школалда лъай кьеялъул федералияб пачалихъияб стандартги тарбия кьеялъул мисалияб программаги кьочIое росун.

Программа гIуцIун буго жакъа къоялъ школалда лъайкьеялде ругел цIиял тIалабалги, гьабсагIат кIвар бугел методикабазул ресалги хIисабалде росун, мугIалимзабазе «Авар адабият» цIалул предметалъул хIалтIул программа гIуцIизе кумек гьаби мурадалда.

Программаялъ аслияб школалда стандарталъ бихьизабураб авар адабият малъиялъул мурадалда рекъон стандарталъул хIасил рагьула ва рагIа-ракьан бахъун мухIканлъизабула, гьединго цIалул предметалдалъун цIалдохъабазе лъай ва тарбия кьеялъул нух бихьизабула.

Гьелъ рес кьола гьединго мугIалимзабазе адабият малъулаго стандарталъ тIалаб гьабулел напсиял, предметиял, метапредметиял хIасилал гIумруялде рахъинаризе ресал ралагьизе, адабияталъул дарсазда чара гьечIого кьезе кколеб лъай баян гьабизе, малъизе кколел асаразул сияхI чIезабизе, гьел киналго тIалабалги лъайги щибаб классалъе мухIкан гьаризе.

Программа ккола мисалияб, ай гьелъул кьучIалда мугIалимзабаз гIуцIизе бегьула авторазул программаби (цIалдохъабазул къадар, лъаялъул даража, гьезулгун классалда хIалтIи гьабизе ругел шартIазде балагьун, школалъул ва мугIалимзабазул ресал хIисабалде росун) ва цIалул тIахьал.

«Авар адабият» малъиялъул мурадал

Аслияб школалда авар адабият лъазабула гьал хадусел аслиял мурадазде щвезе:
– Дагъистаналъул халкъазул рухIияб бечелъиялъул къучIалда гIолилазе тарбия кьей;
– рухIияб рахъалъ цеветIурав, гIадамазул адаб-хIурмат гьабулев, жиндирго миллат ва ВатIан бокьулев, кинабго рахъалъ камилав инсан куцай;
– жиндирго пикру билълъанхъизабизе, творческияб къагIидаялъ хIалтIизе цIалдохъанасул бугеб бажари цебетIезаби;
– аваразул ва дагъистаналъул цогидал миллатазул художествиял асарал ричIчIи, гьел цIали ва гьезул анализ гьаби;
– жамагIаталъ къабул гьабурал рухIиялгин эстетикиял нормаби лъазариялъеги, инсанасул гIумруялъул киналго рахъазул хIакъалъулъ лъай щвезабиялъеги, цоцазулгун гьоркьоблъи (ай бухьен) гьабиялъеги адабияталъ квербакъулеблъи бичIчIи;
– авар адабияталъул эстетикияб бечелъи ва авар мацIалъул берцинлъи, гьайбатлъи, пасихIлъи бичIчIи;
– художествияб текст цIализеги, гьелъул анализ гьабизеги, магIна бичIчIизабизеги, баян кьезеги бугеб бажари борхизаби;
–батIи-батIиял къагIидабаздалъун художествияб тексталъул хIасил бичIчIизабизеги, жиндирго текст гIуцIизеги, цIалараб жоялъе къимат кьезеги, гьелда тIаса жиндирго пикру загьир гьабизеги гъваридго лъазаби;
– щибаб къойилаб гIумруялъульги, цIалульги, хIалтIульги авар адабияталъул асараздаса пикраби хIалтIизаризе бажари;
– калам камиллъизабизе, каламалдалъун цоцада ричIчIизе ва цоцада гьоркьоб бухьен чIезабизе бугеб бажари цебетIезаби;
– цIалиялда хурхарал батIи-батIиял хIалтIаби (ай мурад лъезеги, план гIуцIизеги, жиндирго каламалда хадуб халкквезеги, цIалараб бичIчIизеги, гьелъул анализ гьабизеги, материал балагьизеги ругьунлъи.

Курсалъул гIаммаб характеристика

Программаялда чIезабун буго авар адабияталъул курс малъулаго лъималазе щвезе кколеб лъаялъул ва лъугьине кколеб бажариялъул мухIканаб гIурхъи-рахъ, гьелъ цIалдохъабазулъ куцазе кколел хIасилал.

«Авар адабият» предметалъ рес кьола гIун бачIунеб гIелалъул гIамал-хасият, напс, рухIияб рахъ битIун куцазе. Художествиял асарал цIалигун, цIалдохъабазда бичIчIула рагIул берцинлъиялъул кIвар, ва гьезда лъала авар мацI жиндиего хасиятаб гогьаргун бицине. Лъимал ругьунлъула сипатияб каламалде, шагIирзабазул, хъвадарухъабазул пасихIаб мацIалде, берцинго, дурусго рагIаби дандразе, калам гIуцIизе, магIнаялда рекъараб форма батизе, жидерго пикру къокъго ва баянго загьир гьабизе. Гьелъ кIудияб кумек гьабула цIалдохъабазул мацI бечед гьабизе, гьезул каламалъул культура борхизабизе ва берцинго цоцазда бечедаб мацIалдалъун гаргадизе.

Авар адабияталъул дарсаз рагIул устарлъиялда хадур лъимал гъезарула, камилал художествиял асаразда гьорлъе раккизе ругьун гьарула, пасихIаб сипатияб каламалъул тату лъаялде гьел рачуна, гьелъул кьучIалда асаразулъ рихьизарурал жамгIиял гьоркьоблъабаздалъун, гIадамазул гIамал-хасиялдалъун авторасе абизе ва бихьизабизе бокьараб пикру рагьиялде ва бичIчIиялде рачуна.

Адабияталъул дарсаз лъимал тIамула миллатазул адаб-хIурмат гьабизе, миллатазда гьоркьоб гьудуллъи, вацлъи бищун къиматаб бечелъи хIисабалда къабул гьабизе. Гьеб мурадалъе гIоло цIалдохъабаз лъай-хъвай гьабула цогидал миллатазул адабияталдаса авар мацIалде руссинарурал лъикIал асаралгун.

Программаялда школалда малъизе тIаса рищун руго хъвадарухъабазул художествияб рахъалъ камилал, тарбия кьеялъе кIвар бугел, мухIканал асарал.

Авар адабияталъул дарсида кIалзул гьунарги гьелда тIад хIалтIулеб гIелмуги (литературоведение) жубазабула.

Адабият, тIад ургъун гьабураб берцинаб кIалзул гьунар хIисабалда, ккола гIумру лъазабиялъул хасаб къагIида, гьелъул берцинаб куц, нилъеда цебе чIолеб дунялалъул гIелмияб сураталдаса батIияб, гIаданасул гIумруялде батIияб асар гьабун бажарулеб, хъвараб жо цIалулаго жиндиргоги пикраби цадахъ цIубалеб творчество.

Адабияталъул дарсазда цIалдохъабаз лъай-хъвай гьабула художествиял асаразулгунги, гьел асарал хъварал магIарулазул ва дагъистаналъул жакъасел ва цересел хъвадарухъабазулгунги.

Художествиял асарал цIалигун, нилъер лъималазул дунялалдехун бугеб бербалагьи гIатIилъула, гьезда гIемераб жо лъала, магIарулазул ва дагъистаналъул цогидал миллатазул адабияталъул бечелъи ва берцинлъи бичIчIула.

РагIабазул ва мацIалъул ишарабазул кумекалдалъун литературиял асаразулъ бихьизабураб гIумрудул художе- ствияб сурат нилъеда бичIчIула рекIел хIал хисунги пикру хIалтIизабунги. ГIадада гурелъул адабият философиял- да, тарихалда, психологиялда дандекколеб ва гIумрудул тIехьлъун, гIадан вичIчIиялъул гIелмулъун рикIкIунеб.

Курс гIуцIун буго тарихиябгун тематикияб тартибги цIунун. Гьелъ рес кьола лъималазул лъай гIамлъизабизе, литературиял асаразда кколел лъугьабахъинал чIванкъотIараб тарихияб заманалда хурхарал рукIин цIалдохъабазда бичIчIизабизе, ва гьезда бихьизабизе гьел асаразда жаниб батIи-батIияб тарихияб заманалъул гIадамазул гIумруги гIамал-хасиятги ва рукIа-рахъинги гвангъун цебечIезабун букIин; гьелдаго цадахъ лъималазе рагьула жакъасеб къоялдаги гьел малъулел асаразул бугеб кIвар: гьанжесеб гIумруялъе битIараб къимат кьун бажаруларо, аралда дандекквечIого.

Школалда малъизе тIасарищун руго хъвадарухъанасул художествияб рахъалъ камилал, тарбия кьеялъе му- стахIикъал асарал.

Адабияталъул курс гIуцIун буго гьал хадусел бутIабаздасан:

1. Халкъияб кIалзул гьунар;
2. Хъвадарухъабазул маргьаби ва къисаби;
3. XIX гIасруялъул адабият;
4. XX гIасруялъул адабият (тIоцебесеб бащалъи);
5. XX гIасруялъул адабият (кIиабилеб бащалъи);
6. Дагъистаналъул халкъазул адабияталдасан;
7. Обзорал;
8. Адабияталъул теориялъул баянал.

Щибаб бутIаялъулъ кьун руго художествияб литератураялъул асаралги, гьезул аслияб проблема ва художе- ствияб хаслъи рагьулел къокъал баяналги. Асарал малъулаго, хъвадарухъанасул гIумруялъул ва творческияб ну- халъул хIакъалъулъ баяналги кьезе ккола. Гьелъ квербакъула художествиял асарал гъваридго ричIчIизаризе гу-

ребги, ВатIаналъе ритIухъав, халкъалъул рухIияб байрахъ борхатго кквезе къеркьарав рагIул устарасул хIалуцараб гIумру, жигараб хIаракатчилъи баян гьабизе.

ЦIалул предметалъул гIуцIиялда кIвар кьезе кколел рахъал

ЦIалул предмет хIисабалда адабияталъул цIакъ кIудиял ресал руго тарбия кьеялъул хIалтIиялъе. Гьелъ учителасе рес кьола, лъимадул пикру гьабизе бугеб гьунар, бажари цIикIкIинабизе гуребги, адабияталъул классиказ цере лъолел ругел масъалаби ритIун ричIчIизе, ай хъвадарухъангун гара-чIвариялде, бахIсалде лъугьине ва гьелъул хIасилалда къиматаб, битIараб рухIияб нухде ккезе. Абадиялъго къиматаллъун хутIулел къадруял гIамалазулгун лъай-хъвай гьаби, гьездехун ракI цIай ккола школазда адабият малъиялъул аслияб нух ва гьелъ рес кьола гьадинал бищунго аслияллъун кколел масъалаби церелъезе:

– рухIияб рахъалъ цеветIурав, маданиятги лъалев ва щвараб хIалбихьиялдасан жамгIияб гIумруялъулъ пайда босизеги бажарулев инсан куцай;
– инсанасул гIумру къиматаб жо букIин, гьесул эркенго цеветIезе ва бугеб махщел, гьунар камил гьабизе ихтияр букIин бичIчIиялъул къучIалда гуманизмалъулал, инсан вокьиялъулал пикраби ботIролъе лъугьинаризе ва гьенир щула гьаризе;
– гражданин хIисабалда бичIчIи буголъиялъул къучIал, жамгIияталда ва дунялалда лъугьунеб бугеб жоялдехун жавабчилъиялъул бербалагьи ва жигараб чIара-хьараб пикру куцазе;
– патриотизмалъул асар, ВатIаналде ва гьелъул тIадегIанаб къадруялъул тарихалде ва культураялде рокьи, цогидал халкъазул тарихалде ва гIадатазде хIурматияб бербалагьи куцазе;
– хIакъикъиял лъугьа-бахъиназе эстетикияб ва адабазда данде кколедухъ къимат кьезе бажари, ВатIаналъул классиказул асараздаса тIадегIанал мисалал кьун, бугеб хIалалъ, гIадамазул берцинал гьоркьорлъаби чIезаризе хIаракат бахъулелллъун рукIине;
– цIалул предмет ва искусствоялъул тайпа хIисабалда адабият камилго лъазабиялъе хIажатаб бажариги лъайги щвеялде балагьараб творческияб захIматалде ругьун гьаризе.

ЦIалул планалда авар адабияталъ ккураб бакI

Аслияб школалда (5 – 9 классазда) авар адабият лъазабизе бихьизабун буго кинабниги 170 сагIат, щибаб классал-да 34 сагIат (анкьида жаниб 1 сагIат).

ЦӀАЛУЛ КУРСАЛЪУЛ ГӀУЦӀИ

V КЛАСС

ХАЛКЪИЯБ КӀАЛЗУЛ ГЬУНАР

«ГанчӀил вас».
«Лъабго гьунар гьабурав бахӀарчи».
«ХӀамаги БацӀги»
«Кьурулъ хутӀарав ГӀали»
Кицаби ва абиял
БицанкӀаби
ЛъарагӀазул халкъияб кечӀ «Янгъизасул кечӀ»
Табасараназул халкъияб кечӀ «Мискинлъи»
Даргиязул халкъияб кечӀ «Рагъ рикӀкӀад бугониги...»

ХЪВАДАРУХЪАБАЗУЛ МАРГЬАБИ ВА КЪИСАБИ

ЦӀадаса ХӀамзат. «ГъалбацӀги ГӀанкӀги»
ГӀабдулмажид Хачалов. «Шахламаз»
ГӀабасил МахӀамад. «ЧӀибирикъ»

XIX ГӀАСРУЯЛЪУЛ АДАБИЯТ

Инхоса ГӀалихӀажияв. «ТӀабигӀат берцинаб жо»
Элдарилав. «Хъуру-хъара»
ЦӀадаса ХӀамзат. «ГӀалибегил гьве»

ДАГЪИСТАНАЛЪУЛ ХАЛКЪАЗУЛ АДАБИЯТАЛДАСА

Кочхюралдаса СагIид. «Милъиршо», «АхIе кечI, ле гIащикъ»
АбутIалиб Гъапуров. «Дир гIумру»
ГIазиз Иминагъаев. «ХIалтIухъанасул гIумру»

XX ГIАСРУЯЛЪУЛ АДАБИЯТ

ЦIадаса ХIамзат. «Гъудуллъи лъилгун кквелеб?»
МухIамад Шамхалов. «Зурмихъабазул нохъода»
МухIамад Сулиманов. «ХIинкъараб сапар»
Расул ХIамзатов. «Вера Васильевна», «Маша».
ГIабдулмажид Хачалов. «ТIаса лъугьа, гьалмагъ майор»
Фазу ГIалиева. «Рии тIадбан буго дир тIалъиялда», «ЦIад» (1/2 бутIа)
МухIамад ГIабдулхIалимов. «Инсул мина»

ДАГЪИСТАНАЛЪУЛ ХАЛКЪАЗУЛ АДАБИЯТАЛДАСА

Абумуслим Жафаров. «СихIираб ци»
Кадрия. «Дир лъимерлъиялда хиял букIана»

АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ:

- Фольклоралъул хIакъалъулъ баян. Маргьаби ва гьезул тайпаби.
- Микьго гьижаялъул кочIолаб гIуцIи. Хабарияб ва шигIруяб калам. КочIол чвахи, аллитерация.

- <u>Хабарияб ва шигIруяб каламалъул хIакъалъулъ баян гъварид гьаби. Рифма ва чвахи — кочIолаб каламалъул пасихIлъиялъул форма. КочIол 7 ва 8 гьижаялъул роцен. Адабиял маргьабазул хIакъалъулъ бичIчIи. Халкъияздаса гьезул батIалъи.</u>
- <u>Эпитеталъул хIакъалъулъ баян.</u>
- <u>Дандекквеялъул баян. РагIул битIарабги хъвалсарабги магIна.</u>
- <u>Дандекквеялъул рахъалъ баян гъварид гьаби. РагIул хъвалсараб магIнаялъул хIакъалъулъ бичIчIи гIатIид гьаби.</u>
- <u>Асаралъул теория. Асаралъул темаялъул ва аслияб пикруялъул хIакъалъулъ авалияб баян.</u>
- <u>Дандекквей такрар гьаби, гьелъул кIвар кочIолъ рагьи.</u>
- <u>Адабияв багьадурасул хIакъалъулъ авалияб баян. Гаргар ва авторасул калам рекъонккеялъул кIваралъул бичIчIи гIатIид гьаби.</u>
- <u>Эпитеталъул хIакъалъулъ баян гIатIид гьаби.</u>
- <u>Хабаралъул хIакъалъулъ баян.</u>

КЛАССТУН КЪВАТ1ИСЕБ Ц1АЛИ

1. ***Гьабигьанасул лъимал» (маргьа).***
2. ***«Рахъухъирщ» (маргьа).***
3. ***«Бечелъи кIваричIо, махщел бокьила» (маргьа).***
4. ***«Дир санал тIикъваялда хъван руго» (маргьа).***
5. ***Аваразул кицаби, абиял, бицанкIаби (З. Алиханов).***
6. ***ГIабдулмажид Хачалов. «Кусачиясулги бесдалазулги хIакъалъулъ маргьа».***
7. ***Фазу ГIалиева. «ВатIаналъул махI».***
8. ***МухIамад ГIабдулхIалимов. «Нилъералго рицине бегьуларо».***
9. ***ЦIадаса ХIамзат. «Их», «Хасел», «Оцол гIумру», «Радиоялъул хIакъалъулъ».***
10. ***Заид ХIажиев. «ТIогьол магIдан».***
11. ***Расул ХIамзатов. «ЛекIи», «Алазан», «Херал магIарулал».***
12. ***МухIамад Шамхалов. «ЧIегIераб чу».***
13. ***ГIарип Расулов. «КантIи».***
14. ***Асадула МухIамаев. «ГьитIинав найихъан».***
15. ***Тажудин Таймасханов. «Лъадал парччи».***

16.ХIажи Гъазимирзаев. «Дир Дагъистан».
17.Джамалудин Яндиев. «КучIдул».

VI КЛАСС

ХАЛКЪИЯБ КIАЛЗУЛ ГЬУНАР

«Къайицадахъал»
«Ралъдал чу»
«МугIрузул ГIали»

ХЪВАДАРУХЪАБАЗУЛ МАРГЬАБИ ВА КЪИСАБИ

ГIабдулмажид Хачалов: «Г1акъилаб къадако»
ГIумархIажи Шахтаманов. «Халкъалъул щцин»

XIX ГIАСРУЯЛЪУЛ АДАБИЯТ

Инхоса ГIалихIажияв. «Рицинин цо хабарал», «Кицабиял алфазал (ГIакълудал ралъадалдаса)
ХъахIабросулъа МахIмуд. «РекIелъ ияхI бугев...»

ДАГЪИСТАНАЛЪУЛ ХАЛКЪАЗУЛ АДАБИЯТАЛДАСА

ГІумарил Батирай. БахІарчиясул хІакъалъулъ кучІдул «Жамав ханасул илхъи цо дуцаго хъамулев...», «Варакъалъул жалги ккун...», «Рагъ-кьал тІаде бачІани...», «БахІарчияв инсуе...», «ЧІаго таги бахІарчи...», «ЦІар рагІарав бахІарчи...»
Ахтиса ХІажи. «Мискинчияс гІакълу кьуни», «Цо кагъат битІе»
Йирчи Гъазахъ. «Икъбал», «Сибиралдаса кагъат»
Кьуркълиса Щаза. «ТуманкІул хІараялъуб», «КІанцІи хехаб мугІрул чан», «Саву ккун, хъахІлъун бугин», «РоцІараб къоялъ батун...»

XX ГІАСРУЯЛЪУЛ АДАБИЯТ

ЦІадаса ХІамзат. «Шамил», «Чоде», «Пилги ЦІунцІраги», «Маймалакги цІулал устарги»
Заид ХІажиев. «ХІанчІикІкІал», «Цакьуги Циги»
Ражаб Дин-МухІамаев. «Хиянатчи»
Расул ХІамзатов. «Россиялъул солдатал», «Къункъраби»
Фазу ГІалиева. «МагІарулав», «Дир рахьдал мацІ»
ХІусен ХІажиев. «ГІалибегил къулгІа»
МухІамад ГІабдулхІалимов. «Госпиталалъул вас»
Багъатар. «Дихъ ралагьун чІа, мугІрул», «ЦІияв гьудул», «Гъайирбегица бицараб хабар», «БацІилгун рагъ», «ТІабигІаталъул сурат»

ДАГЪИСТАНАЛЪУЛ ХАЛКЪАЗУЛ АДАБИЯТАЛДАСА

Эфенди Капиев. «МагІарухъ чвахунцІад», «Разведчикал», «Сабаб»
МухІамад-Султан ЯхІяев. «Питна», «ГІурул ханал
Гъазимбег Бах1андов. «Эмен»

АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ:

- Халкъиял кIалзул асаразул аслиял тайпаби (маргъаби, кучIдул, кицаби, абиял, бицанкIаби) такрар гьари. ГIажаибал маргъабазул хIакъалъулъ баян гIатIид гьаби. Гиперболаялъул ва кидагосел эпитетазул хIакъалъулъ баян.
- Кидагосел эпитетал.
- Халкъиял маргъабаздаги хъвадарухъабаз ургъараздаги гьоркьоб батIалъи.
- КочIол кьотIелалъул (строфа) хIакъалъулъ авалияб баян.
- Метафоралъул хIакъалъулъ авалияб баян.
- Баснялъул хIакъалъулъ баян. Аллегория- лъул хIакъалъулъ бичIчIи.
- Метафораялъул хIакъалъулъ бичIчIи жеги гъварид гьаби.
- Хабариял асаразул тайпаби. Хабар. Къиса.
- Метафораялъул хIакъалъулъ бичIчIи гъварид гьаби.
- Асаралъул гIуцIиялъул (композицилъул) хIакъалъулъ авалияб баян.
- Къисаялъул хIакъалъулъ баян гъварид гьаби.
- Пейзажияб лирика.
- Очеркалъул хIакъалъулъ баян гIатIид гьаби. Хабаралъул хIакъалъулъ баян.

КЛАССТУН КЪВАТ1ИСЕБ Ц1АЛИ

1. ***«ЦилгIин» (маргъа).***
2. ***«Вацги яцги» (маргъа).***
3. ***«Церги Чакъалги» (маргъа).***
4. ***Гамзат Цадаса. «ЗахIматалъул хIинчIги чIухIараб рузги», «Царал бикьи», «Цурдузул гаргар», «Мукъур берцин», «ЧIунталил ханзаби».***
5. ***Заид Гаджиев. «Дун вижараб росу, «ХъахIилаб экран», «БацIги церги», «Гъедуги Церги».***
6. ***Гаджи Залов. «КIал ккураб гъалбацI» (басня).***
7. ***Магомед-Султан Яхъяев. «Вацако».***
8. ***Фазу Алиева. «КучIдул».***

9. ***Муса Магомедов. «Къо лъикI, шагьар», «ГьитIинав гьокочи». (Къокъ гьабураб).***
10. ***Арип Расулов. «Анищалъул цIаялда хадур».***
11. ***Магомед Шамхалов. «Баркаман».***
12. ***Казимбег Багандов. «Эмен».***
13. ***Абдул-Вагаб Сулейманов. «Гъуниб».***

VII КЛАСС

ХАЛКЪИЯБ КIАЛЗУЛ ГЬУНАР

«Бокьуларо, эбел, рии бачIине»
«Бокьуларо, эбел, рии бачIине»
«Исубханги вехьги»
«Азайнисей»
«Хочбар» (З. XIажиевас къачIараб)
«Унсоколоса XIожоги гуржиявги»

XIX ГIАСРУЯЛЪУЛ АДАБИЯТ

Инхоса ГIалихIажияв. «ГIелму ва жагьлу»
ЦIадаса XIамзат. «Дибирги гIанхвараги», «Ашбазалде»

XX ГIАСРУЯЛЪУЛ АДАБИЯТ

Асадулагь МухIамаев. «МагIарулай» (кIиго кесек): «АхIмад тIадвуссин», «Маккикъор»
МухIамад Хуршилов. «ГIандалал»
Тажудин Таймасханов. «К1илк1азе биун т1ураб гулла»
МухIамад Сулиманов. «Васигат»

Расул ХIамзатов. «Эбелалъ дир кинидахъ», «Дагъистаналъул рохьал», «МагIарулал»
Муса МухIамадов. «Инсул гьалбал»
Фазу ГIалиева. «Эбелалда гьикъе», «МагIарулазул нус»
Багъатар. «Чадил кесек»
МухIамад Гунашев. «ЦIадулал соназул учитель»

ДАГЪИСТАНАЛЪУЛ ХАЛКЪАЗУЛ АДАБИЯТАЛДАСА

Къияс Мажидов. «МугIрузул цIумазе хвел букIунадай»
Багьавудин Митаров. «Биce гьудулзабазда»
ГIалирза СагIидов. «ГIазул тIаргъал», «РачIа гьудулзаби»
МухIамад-Расул. «Эбелалъул рахIму»
АбутIалиб Гъапуров. «Квешлъиялъе квешлъи»

АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ:

- Асаралъул гIуцIиялъул хIакъалъулъ баян гIатIид гьаби.
- Сатираялъул хIакъалъулъ авалияб баян.
- Адабияталъул аслиял тайпаби: эпос, лирика ва драма (авалияб баян).
- Поэмаялъул хIакъалъулъ авалияб баян.
- ШигIруяб ва хабарияб каламалъул хIакъалъулъ баян гIатIид гьаби. КочIол гIуцIи. Анкьго ва анцIила цо гьижаялъул роцен, гьезул чвахи.
- Адабияб хасият-гIамалалъул хIакъалъулъ авалияб баян.
- Асаралъул гIуцIиялъул (композициялъул) хIакъалъулъ баян гIатIид гьаби.

- <u>Поэмаялъул хIакъалъулъ баян гIатIид гьаби. МацIалъул пасихIлъи, хIалуцин, аллитерациялъул бечелъи. Анкьго гьижаялъул роцен ва гьелъул кIвар.</u>

КЛАССТУН КЪВАТIИСЕБ Ц1АЛИ

1. ***ЦIадаса ХIамзат. «Дир гIумру», «КIудияв ХIасан».***
2. ***МухIамад Шамхалов. «ЧIегIерав чи».***
3. ***Асадула МухIамаев. «Чаландар».***
4. ***Шах-Эмир Мурадов. «МагIарухъ рогьел» («Рассвет в горах»).***
5. ***Расул ХIамзатов. «МагIарул къиса», «МагIаруласул ватIан».***
6. ***ГIарип Расулов. «КьогIал конфетал».***
7. ***МухIамад ГIабдулхIалимов. «Циги тIинчIги».***
8. ***Тажудин Таймасханов. «КIилкIазе биун тIураб гулла».***
9. ***Фазу Алиева. «18 абилеб их».***
10. ***Абакар ТIагиров. «ГIандадерил ральдахъ».***
11. ***ГIумар-ХIажи Шахтаманов. «Кьурулъ нух щвечIеб бис».***
12. ***МухIамад-Загьид Аминов. «Гьудуллъиялъул улка».***
13. ***МухIамад Атабаев. «Замана».***

АВАР АДАБИЯТАЛЪУЛ ТАРИХИЯБ КУРС

VIII КЛАСС

XIX ГIАСРУЯЛЪУЛ АДАБИЯТ

17-19 гI. адабият. Обзор.

Хьаргабиса МухIамадбег. «ГIонкIкIолги дирги ккараб»

Къудукьа Мусал МухIамад. «МагIарда гIазу буго»

ГIаймакиса Абубакар, Кудалиса ХIасан. «УнкъцIул хисулеб дунял», «Леян ахIидал ахIмакъ», «Чи хIалалда толаро»

Инхоса ГIалихIажияв. «Гьекъел-мехтел», «Исрапчиясде», «Ракь»
ЧIикIаса МухIамад. «АхIулгохI бахъиялъул кечI»
Ругъжаса Элдарилав. «Жергъен гьартун ккана»
Бакьайч1иса ЧIанкIа. «Сайгидул БатIалиде», «ТIалхIатиде»
ХъахIабросулъа МахIмуд. «ХъахIилаб зодихъе багIарбакъул нур», «Почтовой кагътиде керенги чучун», «Росдал бетIералда, тIохил рагIалда…»
Инхелоса Къурбан. «Наибзаби хIелун», рокьул лирика: «Борхатаб магIарда», «ГIенекке, йокьулей», «Бахъа, къалам»

ДАГЪИСТАНАЛЪУЛ ХАЛКЪАЗУЛ АДАБИЯТАЛДАСА

Къалухъа Мирза. «Ханасе жаваб», «ГIашикъ булбул»
Йирчи Гъазахъ. «Векьарухъанасул кечI»
Ятим Эмин. «Васият», «КъватIул харбал цIалкIулел херал руччабазде»
Мунги АхIмад. «КъатIра ритIухълъи гьечIеб, панаяб дунял», «Шамилил суд»

XX ГIАСРУЯЛЪУЛ АДАБИЯТ

20 гI. адабият. Обзор.

ЦIадаса ХIамзат. «Айдемир ва Умайгьанат», «ГIумруялъул дарсал»
МухIамад Хуршилов. «Сулахъалъ нугIлъи гьабула» («Кьода нус»)
МухIамад Шамхалов. «Вац»

ДАГЪИСТАНАЛЪУЛ ХАЛКЪАЗУЛ АДАБИЯТАЛДАСА

Анвар Аджиев. «БахIарчиясул куркьби»
Юсуп Хаппалаев. «Оцбай», «Халкъияб кечI»
Муталиб Митаров. «Устар» (къокъ гьабураб)

АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ:

- *Тарихиябгун адабияб процессалъул хIакъалъулъ авалияб бичIчIи.*
- *Художествияб сипаталъул хIакъалъулъ баян.*
- *Сипатияб каламалъул(мацIалъул) хIакъалъулъ баян гIатIид гьаби.*
- *Антитеза, (баян). 11 гьижаялъул кочIол роцен.*
- *Художествияб каламалъул хIакъалъулъ баян гIатIид гьаби.*
- *Драмаялъул асаразул аслиял тайпаби. Комедия. Драмаялъул асаралъул сюжет.*
- *Хабариял асаразул тайпаби такрар гьари. Романалъул хIакъалъулъ бичIчIи.*

КЛАССТУН КЪВАТ1ИСЕБ Ц1АЛИ

1. ***«Исубханги вехьги».***
2. ***«Азайнисей».***
3. ***Элдарилав. «Сибирь къотIидал», «Аваданай гьудул».***
4. ***ЧIанка. «ТIаде магIарухъе».***
5. ***Алигаджи из Инхо. «Гъурмадул берцинлъи гIун».***
6. ***ХъахIабросулъа МахIмуд. «Эбел ва яс».***
7. ***Инхелоса Къурбан. «Дунял къалъулеб».***
8. ***ЦIадаса ХIамзат. «Хьитазул устар».***
9. ***Расул ХIамзатов. «Эбелалде кечI», «Батирай».***
10. ***Заид ХIажиев. «Сулахъ гIурул рагIалда».***
11. ***Асадула МухIамаев. «МагIарулай».***
12. ***АхIмад ХIамзатов. «Ралъдал тIиналда».***
13. ***Тажудин Таймасханов. «Хъумуз».***
14. ***ГIумар-ХIажи Шахтаманов. «Ихдалил чапар».***
15. ***Машидат Гъайирбекова. «Вехьасул намус».***
16. ***ГIарип Расулов. «Къункърабазул моцI».***
17. ***ХIабиб ГIалиев. «Нух къосараб хвел».***
18. ***Камиль СултIанов. «Рохьоб».***
19. ***Мирза МухIамадов. «ВатIаналде».***
20. ***Ханбиче Хаметова. «ГIанхил Марин».***

IX КЛАСС

1950-90 СОНАЗДА АВАР АДАБИЯТ

Расул ХIамзатов. «Дир ракI мугIрузда буго», «Дир Дагъистан» (гьелдаса «МацI», «Хъвадарухъанасул захIмат», «Хъвадарухъанасул ритIухълъи, лебаллъи», «Сундасан мун данде гьабун бугеб, Дагъистан?», «Гьаб улкаялда чи вижараб куц»), «Эбелалде», «Авар мацI», «Милъиршаби»
ГIабдулмажид Хачалов. «Хваразул цIаралдасан»
Муса МухIамадов. «Манарша» (къокъ гьабураб)
ХIажи Гъазимирзаев. «Васасде», «Гьудуласде», «Лъалхъуге, дир барти»
Машидат Гьайирбекова. «Эбелалъул ракI», «Эбелалъул кечI», «КочIолъ батана дир рухI»
ЦIадаса ХIамзат. «Балагьалъул гъамас»
Фазу ГIалиева. «Кини», «МугIрузул закон»
ГIабасил МухIамад. «Саба Меседо», «Дун росулъа вас вуго» «Литературияб математика»
ГIумар-ХIажи Шахтаманов. Лирика: «Къаралазул гIор», «РачIа, гьудулзаби», «ГIандадерил хIор»
ГIарип Расулов. «Хазина»
Багъатар. «Севералда бугеб дир милъиршо», «ЦIадакьа бахчулеб дир чанил бурутI»
МухIамад АхIмадов. Лирика: «Дие бокьун буго», «Сардалги къоялги къацандулелъул...», «Гьале гIазу балеб...», «ЧIужугIадан», «Инхоса ГIалихIажи, яги заманаялъул баллада».
ГIадалло ГIалиев. Лирика.
ГIабдула Даганов. «ЦIияб сон» (хабар)
Гъалбац1ов Гъ. «Сонетал»
ХIамзаев М. «ЦIуне, Аллагь, Дагъистан», «МагIарул мацI», «Нилъ руго магIарулал», «Кида магIарухъе нахъ руссинел нилъ», «Сапаралги рихун»
ХIасанов Ж. «Эбел», «Лъаларо, кида дилъ тIатараб ВатIан», «ЧанцIулха вачарав рекIел хиялаз»

ДАГЪИСТАНАЛЪУЛ ХАЛКЪАЗУЛ АДАБИЯТАЛДАСА

Хизгил Авшалумов. «Дир мадугьал – дир тушман»

Нурадин Юсупов. «Гъавураб къо» (поэма)
АхIмадхан Абу-Бакар. «Даргиязул ясал», «Магьидул хъалиян», «КIиго херлъи»
Ибрагьим ХIусейнов. «Имам Шамилги ягьудияв Юсупги»
Жачаев А., Атабаев М., МухIамадов Б.

АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ:

- Позмаялъул хIакъалъулъ баян жеги гIатIид гьаби.
- Пейзажияб лирикаялъул хIакъалъулъ баян гъварид гьаби.
- Асаралъул гIуцIиялъул хIакъалъулъ баян гIатIид гьаби.
- Трагедиялъул хIакъалъулъ баян. Драматургиял асаразул хIакъалъулъ бичIчIи гъварид гьаби.
- Художествияб адабияталъул баян гIатIид гьаби.
- КочIол анлъжугьабазул гIуцIи.
- Темаялъул, пикруялъул ва адабияб сипаталъул хIакъалъулъ баян гIатIид гьаби.

КЛАССТУН КЪВАТIИСЕБ ЦIАЛИ

1. ***Расул ХIамзатов. «Руччабазул кверал».***
2. ***Машидат Гъайирбекова. «РакIалъ цIа гIолеб буго».***
3. ***МухIамад Сулиманов. «Огниялда».***
4. ***Муса МухIамадов. «РикIкIадал мугIрузда», «ГIурччинаб квербацI».***
5. ***Фазу ГIалиева. «Гъалайчи».***
6. ***ХIусен ХIажиев. «Таваккал» (къиса).***
7. ***ГIабдулмажид Хачалов. «Чадил хIакъалъулъ рагIи».***
8. ***Тажудин Таймасханов. «ЧIегIерабнакIкI» (къиса).***
9. ***МухIамад ГIабдулхIалимов. «ЧIагоял тIугьдул».***

10. ***ГІабасил МахІамад. «Камалил Башир».***
11. ***Майсарат МухІамадова. «ХІасрат».***
12. ***МухІамад ГІисаев. «Анлъабилеб океан (тІехь).***
13. ***ГІабдула Даганов. «Эбелги, дунги, кечІги» (тІехь).***
14. ***Раиса Ахматова. Лирика.***
15. ***Рашид Рашидов. КучІдул.***

ЦIалул предмет лъазабиялъул хIасилал

Федералияб пачалихъияб лъай кьеялъул стандарталъул (хадубккун – ФГОС) тIалабазда рекъон, «Авар адабият» лъазабун хадуб, цIалдохъаби гьал хадусел ***напсиял, метапредметиял ва предметиял*** хIасилазде щола:

Напсиял хIасилал

«Авар адабият» лъазабиялъул лъикIал хIасилал ккола ***цIалул*** ва ***тарбия кьеялъул*** хIаракатал цадахъ хIалтIизаруни, адабияталъул социалияб, маданиябгун-рухIияб къимат бугел, жамагIаталъ къабул гьарурал хьвада-чIвадиялъул, тIадегIанаб гIамал-хасияталъул, яхI-намусалъул бицарал асарал малъиялдалъун.

Гьез кумек гьабула цIалдохъанасе живго жиндаго лъазе, тарбия щвезе, цеве тIезе, жиндирго пикру ккун чIезе.

«Авар адабияталъ» малъиялъул хIасилаз бихьизабула цIалдохъан кин хIадур вугевали жиндирго лъай гIатIид ва гъварид гьабизе, гьеб аслиял тарбия кьеялъулал мурадал тIураялде буссинабизе.

Тарбия кьеялъул аслиял бутIаби ккола:

Гражданияб тарбия кьеялъул рахъалъан

- щивав инсанасул ихтияразул, эркенлъабазул, цогидал гIадамазул закониял ихтияразул, хIажалъабазул хIурмат гьаби;
- адабияталъул асаразулъ кколел лъугьа-бахъиназда рекъон хъизаналъулъ, цIалулъ, росдал ва пачалихъалъул гIумрудулъ жигараб гIахьаллъи гьаби;
- экстремизм ва дискриминация къабул гьабунгутIи;
- инсанасул гIумруялъулъ социалиял институтазул бакI бичIчIи;
- адабияталъул асараздасан мисал босун, ккаралъур цоцазе кумек гьабизе хIадурал рукIине;
- школалъул хасал тадбиразда жигар бахъун хIалтIизе ва гIадамазе пайдаялъе хIалтIизе (волонтёрство).

ВатIан бокьиялъул тарбия кьеялъул рахъалъан

- жив Россиялъул ва Дагъистаналъул гражданин вукІин бичІчІи;
- ВатІаналдехун рокьи ва адаб-хІурмат бижизаби, ВатІаналдаса ва миллатал гІемераб Республикаялдаса чІухІи;
- жив магІарулав вукІин бичІчІи, гІагараб ракьалъул ва жиндирго миллаталъул маданият, тарих, мацІ лъай;
- ВатІаналда цебе жиндирго налъи тІубазе кколеблъиялъул ва жавабчилъиялъул асар куцай;
- маданияб, динияб гІумруялъулъ гражданияб цолъи цІуни;
- адабияталъул асаразулъ загьирлъарал пачалихъалъул бергьенлъабазе – гІелмиял, маданиял, спорталъул, технологиязул рахъалъ, захІматалъул, рагъулал – битІараб къимат кьей;
- пачалихъалъул символазул, байрамазул, тарихияб ва тІабигІияб ирсалъул, батІиял миллатазул гІадатазул адаб-хатир гьаби.

РухІияб тарбия кьеялъул рахъалъан

- гІадамазул гІумруялъул, маданияталъул, мацІалъул рахъалъ ругел батІалъаби хІисабалде росараб жакъасеб гІелмуялъул даражаялда ва жамгІияб практикаялда дандекколеб цогояб бичІчІи лъугьинаби;
- асаразул багьадурзабазул рухІияб дуниялалъе битІараб къимат кьезе бажари;
- ккараб мехалъ тІадегІанаб гІамал-хасияталъул, яхІ-намусалъул, хьвада-чІвадиялъул гІадамазул рахъалде цІайи гьаби;
- жамагІаталда рилълъанхъарал моралиял къагІидабазда рекъон хьвади;
- асоциалиял ишал нахъчІвазе бажари, жидерго ва цогидазул рукІа-рахъиналъе, хьвада-чІвадиялъе битІараб къимат кьезе бажари;
- живго эркенав инсан вукІин бичІчІи;
- жинца гьарулел ишаздехун жавабчилъиялъул бербалагьи куцай;
- жамагІаталъе пайдаял ишалги, цІалулгин гІелмиял, цІех-рехалъулал, творческиял ва цогидал хІалтІабиги гьарулаго, чІахІиязулгун ва гІисиназулгун, цадахъ хІалтІулел гІелцоязулгун гьоркьоблъи гьабизе бажари;

- инсанасул ва жамгIияталъул гIумруялъулъ хъизаналъул кIвар бичIчIи, хъизамалда гьоркьоб гьабулеб гIумруялъул къиматал рахъал къабул гьари, ва жидерго хъизамалда гьоркьоре унел гIадамаздехун хIурматияб ва тIалабалъулаб бербалагьи гIуцIи.

Эстетикияб тарбия кьеялъул рахъалъан

- батIияв чиясдехун ва гьесул пикруялдехун, щивав чиясул цо сундениги бугеб бербалагьиялдехун, диналдехун, мацIалдехун, маданияталдехун, гIадатаздехун ва тарихалдехун хIалбухьлъи гьечIеб балагьи лъугьинаби;
- цогидазулгун гар-гар гьабизе, гьел ричIчIизе хIадураллъун ва бажари бугеллъун куцай;
- гIел бащадазда ва чIахIиязда гьоркьоб хьвада-чIвадизе лъай, школалъул жидецаго жидеего нухмалъи гьабулел гIуцIабазулъ ва жидерго гIелалъе дандеккараб жамгIияб гIумруялъулъ гIахьаллъи гьаби;
- искусствоялъул, адабияталъул эмоционалияб (рекIее асар гьабулеб) хасият бихьи;
- адабияталъулъ ва искусствоялъул цогидал тайпабазулъ жалго загьир гьаризе бугеб рес бихьи ва гьеб ресалдаса пайда босизе ругьунлъи;
- Россиялъул ва Дагъистаналъул халкъаз нилъее тарал искусствоялъул, адабияталъул, кIалзул гьунаралъул бечелъиги къиматги бичIчIи.

Сахлъи цIуниялъул тарбия кьеялъул рахъалъан

- цIаларал асаразул мисалалда, жиндирго гIумруялъул хIалбихьи хIисабалде босун, инсанасул гIумруялъул кIвар, къимат бичIчIи;
- жиндирго сахлъиялдехун жавабчилъиялъулаб бербалагьи куцай, ва гьеб цIунизе пайдаял тадбирал гьаризе ккей бичIчIи;
- заралиял гIамалал (гьекъей, хъалиян цIай, наркотикал хIалтIизари) ва гьел хьвадизариялъул хIасил бичIчIи;
- сахлъи цIуниялъул мурадалда интернеталдаса ва тIабигIаталдаса битIун пайда боси;
- хIинкъи гьечIеб ва сах-саламатаб гIумру гьабизе лъай;
- гIадамазул сахлъиялъеги гIумруялъеги хIинкъи бугел лъугьа-бахъинал ккараб мехалъ, хьвада-чIвадиялъул къагIидабиги лъай;

- жиндирго ва сверухъ ругезул эмоционалияб хIалалъе къимат кьезе ва гьеб низамалда чIезабизе бажари, адабияталдаса мисалазде мугъчIвайги гьабун;
- жиндирго ва цогидазул хьвада-чIвадиялъулъ гъалатI ккезе рес ва ихтияр букIин бичIчIи.

ЗахIматалъул тарбия кьеялъул рахъалъан

- бокьараб хIалтIул ва хIалтIухъанасул къимат ва адаб гьаби;
- адабияталъул асараздаса ва жидерго гIумруялъул лъаялдаса, хIалбихьиялдаса пайда босун, батIи-батIиял пишабазул, хIалтIабазул хIакъалъул лъай ва баянал гIатIид гьари;
- жиндирго пиша камилъизабиялъул мурадалда тIубараб гIумруялъ цIалдезе ккей бичIчIи, литературиял багьадурзабаздасаги мисал босун;
- сверухъе ругел тIасарищизе бегьулел, жиндиего рокьулел махщелазул хIисабги гьабун, лъай босиялде жиндирго бугеб чIарахьараб гъираги хIисабалде босун, лъай босиялъе хадубккун жиндаго хасаб нух бичIчIун тIаса бищи ва гьелда рекъон цIали гIуцIи.

Экологияб тарбия кьеялъул рахъалъан

- жамгIиял ва тIабигIиял гIелмабазул кумекалдалъун жиндиего щвараб лъаялдаса пайдаги босун, гьелда рекъон рорцине жиндирго ишал ва гьезул ккезе бегьулел хIасилал;
- рухIчIаголъабазул ва хурдузул сверухъ бугеб дунялалдехун ва цоцаздехун бугеб бухьеналъул яги гьоркьоблъиялъул бицунеб гIелмуялъул (экология) лъай ва маданияб даража борхи;
- сверухъ бугеб тIабигIаталъе рекIкI гьабулел ишал гьарунгутIи ва гьединал ишал хIехьезе кIунгутIи, адабияталъул мисалаздеги мугъчIвай гьабун;
- сверухъ бугеб тIабигIаталдехун цIуна-къараб бербалагьи букIинаби, тIабигIат цIуниялъул мурадалда ишал гьаризе хIадурав вукIин.

ГIелму малъиялъул кIвар

- щай жив цIалулев вугев, щиб мурадалъе гIоло жинца лъай борхизабулеб бугебали бичIчIун, жиндирго лъай босиялдехун ва борхизабиялдехун, пикру-гIакълу цебетIезабиялдехун жавабчилъиялъул бербалагьи лъугьинаби;
- хъвада-чIвадиялъул, вукIа-вахъиналъул суалазулъ инсан ва тIабигIат, жамагIат цебетIеялъул хIакъалъулъ ругел ахирисел гIелмиял баяназде, бербалагьиялде, хасго жамгIиял ва тIабигIиял гIелмабазде мугъчIвай гьаби;
- малъарал ва жинцаго цIаларал асаразде мугъчIвайги гьабун, тIабигIатгун ва жамагIатгун инсанасул бугеб бухьен бичIчIи;
- сверухъ бугеб дуниял бичIчIизе, гьелда нахъгIунтIизе мурадалда каламалъул ва цIалдохъанлъиялъул даража борхизаби;
- адабият малъиялдаса пайдаги босун, цIех-рех гьабиялъул лъай ва бажари щула гьаби;
- мацI ва адабият лъазабиялъ тIолго дуниял лъазе нух рагьи.

Метапредметиял хIасилал

- Жинца гьабулеб цIалияльул, живго жиндаго чIун, мурад бихьизабизе, цIалияльуль жиндиего цIиял масъалаби лъезе, лъай борхизабияльуль гьира цIикIкIинабизе;
- жиндирго мурадал тIуразарияльe гIоло, живго жиндаго чIун, планал гьаризе; цIалул ва лъай борхизабияльул масъалаби тIуразе, хIасил кьолел къагIидаби ричIчIун тIаса рищизе;
- калам ва гаргар гьабияльул къагIидаби дандрекъон кколедухъ хIалтIизаризе лъазе, каламальул монологиял ва диалогиял формабаздаса ва гьезул батIи-батIиял тайпабаздаса пайда босизе;
- жинцаго тIоритIулел хIалтIаби планалда рухьинаризе (дандеккезаризе); жинцаго гьабулеб хIалтIуда хадуб халкквезе; цере лъурал масъалабазул ва тIалабазул гIорхъода гьарулел хIалтIабазул къагIидаби чIезаризе;
- цIалул масъала тIубаяльул дурусльияльe ва гьеб тIубазабизе жиндирго бугел ресазе битIараб къимат кьезе лъай;
- жиндиего битIараб къимат кьезеги жиндаго хадуб халкквезеги бажари; цIалул ва нахъгIунтIияльул хIалтIаби тIасарищизе лъай;
- рагIабазул магIна бихьизабизе, гIаммаб хIасил гьабизе, цоцада релъльинаризе, цоцада релъльарал предметал тайпабазде рикьизе; гьел тайпабазде рикьияльe кьучI ва роцен балагьизе;
- гIиллаяльулаб бухьен чIезабизе, цIех-рех гьабизе, цоцаль рекъезарун пикраби загьир гьаризе, ургъун хIасил гьабизе ва цIияб хIасилалде вачIине бажари;
- мугIалимасда ва гIел бащадазда цадахъ цIалиялда хурхарал хIалтIаби гьаризе, къокъаяльуль живго цохIо, батIаго хIалтIизе;
- дагIба-рагIи ккараб мехаль, киназулгогунги рекъезабун, киназулго ругел мурадалги хIисабалде росун, гIаммаб хIукмуялде вачIине;
- жиндирго пикру загьир гьабизе бажари;
- жинца загьир гьабураб пикру битIараб букIин бихьизабизе, далил бачине ва къеркьезе бажари;
- жиндирго ишальул план гьабизе ва гьеб рукIалиде ккезабизе,
- жиндирго рекIел асар, пикраби ва тIалабал ричIчIизаризе, гара-чIвари гьабияльул мурадалда калам гьабиялье хIажальулел къагIидаби ричIчIун хIалтIизаризе бажари;

- информациялъулабгин-коммуникативияб технологиялдаса пайда босизе бажари;
- батIи-батIиял пикраби загьир гьаризе ихтияр букIиналъе мукIурлъизе ва, гьебги хIисабалдеги босун, цадахъ рекъон хIалтIизаризе жигар бахъи;
- жиндирго пикру ва ракIчIей цогидазда бичIчIизабизе, гьелъие къучIал хIужжаби рачине;
- цадахъ рекъон хIалтIулаго ва гIаммаб хIукмуялде рачIунаго, жиндирго пикру цогидазул пикругун рекъезабизе бажари;
- хIукму гьабилалде ва битIараб пикру тIаса бищилалде цебе батIи-батIиял пикраби мухIкан гьаризе ва дандекквезе бажари;
- цадахъ хIалтIулаго, дандекколарел мурадал ругониги, гIаммаб хIукмуялде рачIине бажари;
- жиндирго иш гIуцIиялъе ва дандиявгун рекъон хIалтIиялъе дандекколел суалал лъезе бажари.

Предметиял хIасилал:

- МагIарулазул ва цогидал халкъазул фольклоралъул, авар ва цогидал Дагъистаналъул миллатазул адабияталъул лъазарурал асаразул аслиял темаби ва церечIарал масъалаби ричIчIизе;
- жинцаго цIализе фольклоралъул асарал тIасарищизе;
- жинцаго загьир гьабураб кIалзул ва хъвавул каламалъулъ фольклоралъул гIисинал жанрал (кицаби, абиял ва гь.ц.) хIалтIизаризе;
- дандекколеб интонацияги цIунун, маргьаби ва къисаби пасихIго цIализе;
- жиндирго каламалъулъ халкъиял маргьабазе хасиятал художествиял къагIидабиги хIалтIизарун, маргьаби рицине;
- маргьабазулъ гьезие хасиятал художествиял къагIидаби ратизе ва гьелъул кьучIалда маргьабазул жанрал ратIагьаризе, литературияб маргьа фольклориялдаса батIабахъизе;
- батIи-батIиял халкъазул маргьаби дандекквезе, гьезулъ щибаб халкъалъул хьвада-чIвадиялъул мурадлъун бугел рахъал кин рихьизарун ругелали бихьизе (цогидал халкъазулги жиндирго халкъалъулги мурадлъун ругел хасиятазулъ (идеалазулъ) гIаммаб жо ва батIалъи батизе);

- маргьа яги къиса ургъизе (цо кициялда рекъонги бегьула), яги хадуб-цебе рекъараб, цо магӀнаяб мухъ цӀунараб хабар ургъизе;
- батӀи-батӀиял халкъазул кочӀодалъун хъварал бахӀарчилъиялъул тарих бицунел асарал дандекквезе ва гьезул миллиял хаслъаби ратӀагьаризе;
- мухӀканал хасал рихьизариялги нухмалъиялъе росун, живго жиндаго чӀун цӀализе, батӀи-батӀиял халкъазул кӀалзул асарал тӀасарищизе;
- темабазул, церечӀарал масъалабазул ва сипатазул рахъалъ батӀи-батӀиял халкъазул фольклоралъул асаразда гьоркьор ругел хурхенал чӀезаризе (ре-лълъенлъи ва батӀалъи хӀисабалде босун);
- тексталъул жанралъулгин-сипаталъул тӀабигӀатги хӀисабалде босун, дандекколедухъ анализ гьабулеб къагӀида тӀасабищизе;
- художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакӀал ратизе, гьелъул художествияб ва магӀнаялъулаб кӀвар бихьизе;
- баян кьураб хасияталъул цогидазул текстал дандекквезе ва хӀужжабаздалъун гьезие къимат кьезе;
- искусствоялъул батӀиял алатаздалъун гӀуцӀарал художествияб тексталъул баяназе (интерпретациялъе) къимат кьезе;
- литературиял асараздаги гьел хъвараб заманалдаги гьоркьоб бугеб бухьен бичӀчӀизе; гьезулъ бугеб заманалъ хисизабулареб, ай киналго заманазе дандекколеб рухӀияб бечелъиялъул жакъа къоялдехун бугеб хурхен загьир гьабизе;
- литературияб асаралъул анализ гьабизе, гьеб кинаб тайпаялъул, жанралъул бугебали чӀезабизе, литературияб асаралъул тема, идея, рухӀияб пафос баян гьабизе ва бичӀчӀизе, гьелъул героязе къимат кьезе, цо яги чанго асаралъул героял дандекквезе бажари;
- асаралъулъ сюжеталъул, композициялъул бутӀаби, мацӀалъул хаслъаби рихьизари, асаралъул идеялъулабгин-художествияб магӀна рагьизе гьезул бугеб кӀвар (филологияб анализалъул бутӀаби) бичӀчӀи, литературияб асаралъул анализ гьабулаго, бищунго гӀадатаб литературоведениялъул терминология лъай;
- авар адабияталъул ва маданияталъул рухӀиялгин-хьвада-чӀвадиялъул, адабалъул къиматал жалазда ракӀ хурхинаби, гьел цогидал халкъазул рухӀиялгин-хьвада-чӀвадиялъул къиматал жалгун дандекквей;

- адабияталъул асараздехун жиндирго хасаб пикру лъугьин ва гьезие къимат кьей;
- малъарал, лъазарурал литературиял асаразул хIакъалъулъ (цо-цо мехалъ, хIажалъиялда рекъон) жиндаго бичIчIулеб баян кьей;
- героялдехун авторасул ва жиндирго гьоркьоблъи загьир гьаби;
- гIенеккун батIи-батIиял жанразул литературиял асарал ричIчIи, пикру гьабун цIали ва цIалараб асар дандрекъон кколедухъ битIун бичIчIи;
- харбидалъун, ай прозаялдалъун хъварал асарал яги гьезул бутIаби, рахьдал мацIалъул сипатиял алатаздаса ва тексталдаса росарал цитатаздаса пайдаги босун, цIидасан рицинеги, цIалараб яги гIенеккун рагIараб тексталда тIаса лъурал суалазе жавабал кьезеги, кIалзул формаялда батIи-батIияб тайпаялъул монологал загьир гьаризеги, диалог гIуцIизеги бажари;
- лъазарурал асараз тематикаялда, проблематикаялда хурхарал темабазда тIаса изложениял яги сочинениял, классалда яги рокъор кьурал творческиял хIалтIаби, адабияталъул ва гIаммал культуриял темабазда тIаса рефератал хъвай;
- рагIабаздасан гIуцIараб искусствоялъул гьунар хIисабалда, адабияталъул дандекквеязул тIабигIат, адабияталъул асаразул берцинлъи, эстетика бичIчIи;
- рахьдал мацIалъул рагIул бугеб эстетикияб кIварги адабияталъул асаразул художествиял сипатал гIуцIиялъулъ, мацIалъул батIи-батIиял алатазул бугеб кIварги бичIчIи.

КЛАССАЗДЕ РИКЬУН ПРЕДМЕТИЯЛ ХIАСИЛАЛ:

5 класс

1) адабияталъул инсанияталъулаб кIвар ва гьелъ ватIаналде рокьи, халкъазда гьоркьоб гьудуллъи бижизабизе;

2) хъвадарухъанлъи махщел букIин ва адабияталъул асаразул гIелмиял, публицистикиял асараздаса батIалъи бичIчIизе;

3) художествияб асар бичIчIиялъул, гьелъул анализ гьабиялъул, гьелъие баян кьеялъул аслиял гьунарал церетIезаризе;

- асаралъул тема ва идея битIун чIезабизе, адабияталъул тайпабазул ва жанразул хIакъалъулъ аслияб бичIчIи букIине, героязул сипатал рахъизе лъай, шигIрияб ва прозаялъулаб мацIалъул батIалъи чIезабизе;
- аслиял адабияталъул терминазул магIна бичIчIизе, лъазе ва гьел асаралъул анализ гьабулаго битIун хIалтIизаризе бажаризе, гьезие битIараб баян кьезе бажаризе: художествияб адабият ва халкъияб кIалзул гьунар; проза ва поэзия; художествияб образ; адабияталъул жанрал (халкъияб маргьа, хабар, къиса, кечI, басня); тема, идея, проблематика; сюжет, композиция; адабияталъул героязул мацIалдалъун гьезул сипат бахъизе; портрет, пейзаж, художествияб алат; эпитет, дандекквей, метафора, олицетворение; аллегория; наку (ритм), рифма;
- цIаларал асаразул темаби, сюжетал ва образал цоцада дандекквезе лъазе;
- фольклоралъул ва адабияталъул асарал цогидал махщалил тайпабигун (кино, театр, суратал рахъи, музыка) учителасул кумекалдалъун яги живго жиндаго чIун дандекквезе лъазе;

4) пасихIго цIализе ва 5 кечI рекIехъе лъазабизе, гьез жиндиего гьабураб асар загьир гьабизе бажаризе;

5) цIалараб асаралъул хIасил бицине бажари (дурусаб, къокъ гьабураб яги тIаса бищараб бутIаялъул), цIаларалда тIасан суалазе жавабал кьезе ва жинцаго суалал лъезе бажари;

6) цIаларал асаразда тIасан гьабулеб накъиталда, хабаралда гъорлъ гIахьаллъизе, асаралъе битIараб къимат кьезе хIужаби ралагьизе лъазе;

7) кIалзулаб ва хъвавулаб калам цебетIезабизе, батIи-батIиял жанразул хIалтIаби тIуразариялдалъун (70 ва цIикIкIун рагIиялдаса гIуцIараб);

8) фольклориял ва адабияталъул асаразе къимат кьезе ва гьезул баян гьабизе бажаризе;

9) сверухъ бугеб дуниял лъикI лъаялъе, рухIияб цIебетIеялъе, эстетикияб ва эмоционалияб асар щвеялъе фольклоралъул ва адабияталъул бугеб кIвар бичIчIизе;

10) паракъатаб заманалда цIалулел асаразул сияхI мугIалимгун данд-бай, цIиял асарал цIалиялдалъун гIакълу камил гьабизе;

11) мугIалимасул нухмалъиялда гъоркь цIалул проектал гIуцIиялда гъорлъ гIахьаллъизе ва гьел рихьизаризе ругьунлъизе;

12) Словарал, справочникал, электронниял ресал битIун хIалтIизаризе бажаризе.

6 класс

1) адабияталъул инсанияталъулаб кIвар ва гьелъ ватIаналде рокьи, халкъазда гьоркьоб гьудуллъи бижизаби;

2) хъвадарухъанлъи махщел букIин ва адабияталъул асаразул гIелмиял, публицистикиял асараздаса батIалъи бичIчIи;

3) художествияб асар бичIчIиялъул, гьелъул анализ гьабиялъул, гьелъие баян кьеялъул гьунар цебетIезабизе;

- асаралъул тема ва идея битIун чIезабизе, адабияталъул тайпабазул ва жанразул хIакъалъулъ аслияб бичIчIи букIине, асаралъул героясул ва авторасул позиция бичIчIизе ва рагьизе бажари; героязул сипатал рахъизе лъай, шигIрияб ва прозаялъулаб мацIалъул батIалъи чIезабизе;
- аслиял адабияталъул терминазул магIна бичIчIи ва гьел асаралъул анализ гьабулаго битIун хIалтIизаризе бажаризе, гьезие битIараб баян кьезе бажари: художествияб адабият ва халкъияб кIалзул гьунар; проза ва поэзия; художествияб образ; адабияталъул жанрал (халкъияб маргьа, хабар, къиса, кечI, басня); тема, идея, проблематика; сюжет, композиция; адабияталъул героязул мацIалдалъун гьезул сипат бахъи; портрет, пейзаж, художествияб алат; эпитет, дандекквей, метафора, олицетворение; аллегория; наку (ритм), рифма;
- художествияб формаялъул алатал ратизе ва гьезда гьоркьоб бугеб бухьен загьир гьабизе;

- батIи-батIиял асарал, гьезул бутIаби, темаби, сюжетал ва образал цоцада дандекквезе лъазе;
- фольклоралъул ва адабияталъул асарал цогидал махщалил тайпабигун (кино, театр, суратал рахъи, музыка) учителасул кумекалдалъун данде-кквезе лъазе;

4) пасихIго цIализе ва 7 кечI рекIехъе лъазабизе, гьез жиндиего гьабураб асар загьир гьабизе бажари;

5) цIалараб асаралъул бицине бажари (дурусаб, къокъ гьабураб яги тIаса бищараб бутIаялъул), цIаларалда тIасан суалазе жавабал кьезе ва жинцаго суалал лъезе бажари;

6) цIаларал асаразда тIасан гьабулеб накъиталда, хабаралда гъорлъ гIахьаллъизе, асаралъе битIараб къимат кьезе хIужаби ралагьизе лъазе;

7) кIалзулаб ва хъвавулаб калам цебетIезабизе, батIи-батIиял жанразул хIалтIаби тIуразариялдалъун (100 ва цIикIкIун рагIиялдаса гIуцIараб);

8) эстетикияб кIвар, магIнаялде кIвар кьун цIали (смысловое чтение) ресалги хIалтIизарун, малъарал фольклориял ва адабияталъул асаразе къимат кьезе;

9) сверухъ бугеб дуниял лъикI лъаялъе, рухIияб цIебетIеялъе, эстетикияб ва эмоционалияб асар щвеялъе фольклоралъул ва адабияталъул бугеб кIвар бичIчIи;

10) паракъатаб заманалда цIалулел асаразул сияхI мугIалимгун дандбай, цIиял асарал цIалиялдалъун гIакълу камил гьаби;

11) мугIалимасул нухмалъиялда гъоркь цIалул цадахъал (коллективный) проектал гIуцIиялда гъорлъ гIахьаллъизе ва гьел рихьизаризе ругьунлъизе;

12) словарал, справочникал, электронниял ресал битIун хIалтIизаризе бажари.

7 КЛАСС

1) Адабияталъул инсаниялъулаб ва рухIиябгун-намусалъул рахъалъ къимат, гьелъул ВатIаналдехун рокьи бижизабиялъулъ, гIемер миллатазул Россиялъул халкъазда гьоркьоб гьудуллъиялъул ва цолъиялъул асар куцаялъулъ гьелъул бугеб кIвар бичIчIизе;

2) Адабият искусствоялъул тайпа букIин бичIчIизе, художественнияб текст гIелмияб, ишалъулаб яги публицистикияб тексталдаса батIа-бахъизе лъай;

3) Халкъияб кIалзул гьунаралъул ва художественнияб литератураялъул магIнаялъулаб ва эстетикияб анализ гьаби; цIалараб бичIчIи, гьелъул анализ гьаби ва гьелъие къимат кьезе, адабияталъул асаразулъ дунялалъул художественнияб къагIидаялъ сурат бахъун букIин бичIчIизе:

- форма ва магIна хIисабалде босун асаралъул анализ гьабизе; гьелъул тема, проблематика ва идеияб магIна загьир гьабизе, кинаб тайпаялде (род) гъорлъе унебали чIезабизе; багьадурасул, авторасул ва бицунев чиясул (рассказчик) позиция рагьизе лъазе; гIахьаллъулел героязе – персонажазе къимат кьезе; асаралъул аслияб тунка-гIуси (конфликт) ва гIуцIцIиялъул хаслъаби ратизе; асаралъулъ халкъалъ нравственниялгун философиял, тарихиял ва эстетикиял суалазде жиндирго бугеб бербалагьи, бичIчIи загьир гьабун букIин бихьизабизе; художественнияб асаралъул (шигIрияб ва прозаялъул) мацIалъул хаслъи загьир гьабизе;
- адабияталъул теориялда хурхарал баяназул магIна ва гьел хIалтIизариялъул аслиял къагIидаби лъазе, асаралъул анализ гьабулелъул гьездаса пайда босизе малъизе, жидерго гьалатIал ва халкквеял битIун рихьизаризе бажаризе; хъвавулаб адабият ва халкъиял кIалзул гьунаразул асарал; проза ва поэзия; художествияб сипат; тайпа (лирика, эпос, драма), жанрал (хабар, къиса, роман, поэма, кечI); литературияб асаралъул форма ва гIуцIцIи; тема, идея, проблематика, пафос (бахIарчилъиялъул, патриотикияб, гражданственнияб ва гь. ц); сюжет, композиция, эпиграф; лъугьа-бахъин цебетIеялъул бутIаби: экспозиция, завязка, лъугьа-бахъин цебетIей, кульминация, развязка; автор, хабар бицунев чи (рассказчик), литературияв багьадур, лирикияв багьадур, багьадурасул хабаралъул характеристика; сурат (портрет), пейзаж, интерьер, художествияб деталь; юмор, ирония, сатира; эпитет, метафора, дандекквей; олицетворение, гипербола; антитеза, аллегория; анафора, кочIол роцен. Наку (ритм), рифма, аллитерация, строфа;
- Асаразулъ художественнияб формаялъул рахъал рихьизаризе ва гьезда гьоркор бухьенал ратизе;
- Асарал дандекквезе, гьезул кескал, сипатал, сюжетал дандекквезе, темаби, проблемаби, жанрал, художествиял ресал, мацIалъ ул хаслъи дандекквезе;

- цIаларал асарал искусствоялъул батIиял тайпабигун (живопись, музыка, театр, кино) дандекквезе;

4) кучIдул ва прозаялъул асарал пасихIго цIализе, 9-ялдаса дагьал гьечIел кучIдул рекIехъе лъазаризе;

5) батIи-батIиял къагIидабиги хIалтIизарун, цIаларалъул къокъаб хIасил бицине, цIалараб асаралда тIасан лъурал суалазе жаваб кьезе ва жидецаго суалал лъезе, къокъаб хIасил бицине, фабула рагьизе лъазе;

6) цIаларалда тIасан гьабулеб накъиталда, кIалъаялда гъорлъ гIахьаллъи гьабизе, авторасул позициягун жиндирго позиция дандекквезе, цIаларалъе къимат кьезе;

7) батIи-батIияб тайпаялъул (жанразул) кIалзул ва хъвавул хIалтIаби тIуразаризе (150 ва цIикIкIун рагIудаса гIуцIараб), хасаб темаялда цIалараб асаралде мугъчIвай гьабун, сочинение-рассуждение хъвазе, учителасул бетIерлъиялда гъоркь жинцаго хъварал текстазда гъалатIал ратизе ва гьел ритIизаризе; доклад, конспект, аннотация, эссе, хъвазе къваригIараб информация балагьизе лъазе;

8) эстетикияб кIвар, магIнаялде кIвар кьун цIали (смысловое чтение) ресалги хIалтIизарун, малъарал асаразе къимат кьезе;

9) сверухъ бугеб дуниял лъикI лъаялъе, рухIияб цIебетIеялъе, эстетикияб ва эмоционалияб асар щвеялъе фольклоралъул ва адабияталъул бугеб кIвар бичIчIизе;

10) паракъатаб заманалда цIалулел асаразул сияхI мугIалимгун дандбазе, цIиял асарал цIалиялдалъун гIакълу камил гьабизе;

11) мугIалимасул нухмалъиялда гъоркь цIалул проектал гIуцIиялда гъорлъ гIахьаллъизе ва гьел рихьизаризе ругьунлъизе;

12) энциклопедиял, словарал, справочникал, электронниял ресал битIун хIалтIизаризе бажари.

8 КЛАСС

1) Адабияталъул инсанияталъулаб ва рухIиябгун-намусалъул рахъалъ къимат, гьелъул ВатIаналдехун рокьи бижизабиялъулъ, гIемер миллатазул Россиялъул халкъазда гьоркьоб гьудуллъиялъул ва цолъиялъул асар куцаялъулъ гьелъул бугеб кIвар бичIчIизе;

2) адабият искусствоялъул тайпа букIин бичIчIизе, художественнияб текст гIелмияб, ишалъулаб яги публицистикияб тексталдаса батIа-бахъизе лъай;

3) халкъияб кIалзул гьунаралъул ва художественнияб литератураялъул магIнаялъулаб ва эстетикияб анализ гьаби; цIалараб бичIчIи, гьелъул анализ гьаби ва гьелъие къимат кьезе, адабияталъул асаразулъ дунялалъул художественнияб къагIидаялъ сурат бахъун букIин бичIчIизе:

- форма ва магIна хIисабалде босун, асаралъул анализ гьабизе; гьелъул тема, проблематика ва идеияб магIна загьир гьабизе, кинаб тайпаялде (род) гъорлъе унебали чIезабизе; багьадурасул, авторасул ва бицунев чиясул (рассказчик) позиция рагьизе лъазе; гIахьаллъулел героязе – персонажазе къимат кьезе; асаралъул аслияб тунка-гIуси (конфликт) ва гIуцIцIиялъул хаслъаби ратизе; асаралъулъ халкъалъ нравственниялгун философиял, тарихиял ва эстетикиял суалазде жиндирго бугеб бербалагьи, бичIчIи бихьизаби; художественнияб асаралъул (шигIрияб ва прозаялъул) мацIалъул хаслъи загьир гьабизе;
- адабияталъул теориялда хурхарал баяназул магIна ва гьел хIалтIизариялъул аслиял къагIидаби лъазе, асаралъул анализ гьабулелъул гьездаса пайда босизе малъизе, жидерго гьалатIал ва халкквеял битIун рихьизаризе; хъвавулаб адабият ва халкъиял кIалзул гьунаразул асарал; проза ва поэзия; художествияб сипат; тайпа (лирика, эпос, драма), жанрал (хабар, къиса, роман, поэма, кечI); литературияб асаралъул форма ва гIуцIцIи; тема, идея, проблематика, пафос (бахIарчилъиялъул, патриотикияб, гражданственнияб ва гь. ц); сюжет, композиция, эпиграф; лъугьа-бахъин цебетIеялъул бутIаби: экспозиция, завязка, лъугьа-бахъин цебетIей, кульминация, развязка; автор, хабар бицунев чи (рассказчик), литературияв багьадур, лирикияв багьадур, багьадурасул хабаралъул характеристика; сурат (портрет), пейзаж, интерьер, художествияб деталь; юмор, ирония, сатира; эпитет, метафора, дандекквей; олицетворение, гипербола; антитеза, аллегория; анафора, эпифора, кочIол роцен. Наку (ритм), рифма, аллитерация, строфа;

- цIаларал асаразул тарихиябгун-адабияталъул рахъалъ хал гьабизе (асар хъвараб тарихияб заманалде, гьеб гъорлъе унеб литературияб тайпаялде кIвар кьун, анализ гьабизе;
    - асаразулъ художественнияб формаялъул рахъал рихьизари ва гьезда гъоркор бухьенал рати;
    - асарал дандекквезе, гьезул кескал, сипатал, сюжетал дандекквезе, темаби, проблемаби, жанрал, художествиял ресал, мацIалъул хаслъи дандекквезе;
    - цIаларал асарал искусствоялъул батIиял тайпабигун (живопись, музыка, театр, кино) дандекквезе;

4) кучIдул ва прозаялъул асарал пасихIго цIализе, 11-ялдаса дагьал гьечIел кучIдул рекIехъе лъазаризе;

5) батIи-батIиял къагIидабиги хIалтIизарун, цIаларалъул къокъаб хIасил бицине, цIалараб асаралда тIасан лъурал суалазе жаваб кьезе ва жидецаго суалал лъезе, къокъаб хIасил бицине, фабула рагьизе;

6) цIараралда тIасан гьабулеб накъиталда, кIалъаялда гъорлъ гIахьаллъи гьабизе, авторасул позициягун жиндирго позиция дандекквезе, цIаларалъе къимат кьезе;

7) батIи-батIияб тайпаялъул (жанразул) кIалзул ва хъвавул хIалтIаби тIуразаризе (200 ва цIикIкIун рагIудаса гIуцIараб), хасаб темаялда цIалараб асаралде мугъчIвай гьабун, сочинение-рассуждение хъвазе, учителасул бетIерлъиялда гъоркь жинцаго хъварал текстазда гъалатIал ратизе ва гьел ритIизаризе; доклад, конспект, аннотация, эссе, отзыв хъвазе; батIи-батIиял цитатабиги хIалтIизарун, литературиябгун-творческияб хIалтIи хъвазе кваригIараб информация балагьизе;

8) эстетикияб кIвар, магIнаялде кIвар кьун цIали (смысловое чтение) ресалги хIалтIизарун, малъарал асаразе къимат кьезе;

9) сверухъ бугеб дуниял лъикI лъаялъе, рухIияб цIебетIеялъе, эстетикияб ва эмоционалияб асар щвеялъе фольклоралъул ва адабияталъул бугеб кIвар бичIчIизе;

10) паракъатаб заманалда цIалулел асаразул сияхI мугIалимгун данд-базе, цIиял асарал цIалиялдалъун гIакълу камил гьабизе;

11) мугIалимасул нухмалъиялда гъоркь цадахъал (коллективиял) цIалул проектал гIуцIиялда гъорлъ гIахьаллъизе ва гьел рихьизаризе ругьунлъизе; цIех-рех гьабиялъул хIалтIаби гьаризе;

12) энциклопедиял, словарал, справочникал, электронниял ресал битIун хIалтIизаризе бажаризе; учителасул бетIерлъиялда гъоркь электронный библиотекабиги ва цогидалги интерненталъул ресал, ИКТял хIалтIизаризе.

9 КЛАСС

1) Адабияталъул инсаниятлъулаб ва рухІиябгун-намусалъул рахъалъ къимат, гьелъул ВатІаналдехун рокьи бижизабиялъулъ, гІемер миллатазул Россиялъул халкъазда гьоркьоб гьудуллъиялъул ва цолъиялъул асар куцаялъулъ гьелъул бугеб кІвар бичІчІизе;

2) адабият искусствоялъул тайпа букІин бичІчІизе, художественнияб текст гІелмияб, ишалъулаб яги публицистикияб тексталдаса батІа-бахъизе лъай;

3) халкъияб кІалзул гьунаралъул ва художественнияб литератураялъул магІнаялъулаб ва эстетикияб анализ гьаби; цІалараб бичІчІизе, гьелъул анализ гьабизе ва гьелъие къимат кьезе, адабияталъул асаразулъ сверухъ бугеб дунялалъул художественнияб къагІидаялъ сурат бахъун букІин бичІчІизе:

- форма ва магІна хІисабалде босун асаралъул анализ гьабизе; гьелъул тема, проблематика ва идеияб магІна загьир гьабизе, кинаб тайпаялде (род) гъорлъе унебали чІезабизе; багьадурасул, авторасул ва бицунев чиясул (рассказчик) позиция рагьизе лъазе; гІахьаллъулел героязе – персонажазе къимат кьезе; асаралъул аслияб тунка-гІуси (конфликт) ва гІуцІцІиялъул хаслъаби ратизе; асаралъулъ халкъалъ нравственниялгун философиял, тарихиял ва эстетикиял суалазде жиндирго бугеб бербалагьи, бичІчІи бихьизаби; художественнияб асаралъул (шигІрияб ва прозаялъул) мацІалъул хаслъи загьир гьабизе; хъвадарухъанасул хатІалъе хасиятал калам пасихІ гьабулел ресал ратизе, авторасул мацІалъул ва стилалъул хаслъи рагьизе ва гьез асаралъулъ тІуразарулел масъалаби рихьизаризе;

- адабияталъул ва халкъиял кІалзул гьунаралъул асарал; проза ва поэзия; художественнияб сипат, лъугьа-бахъин (факт), ургъун бахъи (вымысел); адабияталъул чвахиял (романтизм, реализм), тайпаби (лирика, эпос, драма), жанрал (хабар, къиса, роман, комедия, трагедия, драма, баллада, кочІолаб сайигъат (послание), поэма, ода, элегия, сонет); литературияб асаралъул форма ва гІуцІцІи; тема, идея, проблематика, пафос (бахІарчилъиялъул, патриотикияб, гражданственнияб ва гь. ц); сюжет, композиция, эпиграф; лъугьа-бахъин цебетІеялъул рахас: экспозиция, завязка, лъугьа-бахъин цебетІей, кульминация, развязка, эпилог; лирикияб отступление; конфликт; образазул читІир (система); автор, хабар бицунев чи (рассказчик), литературияв багьадур, лирикияв багьадур, багьадурасул

хабаралъул характеристика; сурат (портрет), пейзаж, интерьер, художественнияб деталь; символ, бахчараб магIна (подтекст), психологизм; реплика, диалог, монолог; ремарка; юмор, ирония, сатира; эпитет, метафора, дандекквей; олицетворение, гипербола, параллелизм; риторикияб суал; инверсия, антитеза, аллегория; анафора, кочIол роцен. Наку (ритм), рифма, аллитерация, строфа, афоризм;

- цIаларал асаразул тарихиябгун-адабияталъул рахъалъ хал гъабизе (асар хъвараб тарихияб заманалде, гьеб гьорлъе унеб литературияб тайпаялде кIвар кьун, анализ гьабизе;
- асарал малъулел хъвадарухъабазул биографиязул бищун кIвар бугел лъугьа-бахъиназул, литературиябгун тарихияб цебетIеялъул хаслъабазул, авторасул гьездехун бугеб бербалагьиялъул, асаразул проблематикаялъул хIакъалъулъ лъазе;
- асаразулъ художественнияб формаялъул рахъал рихьизари ва гьезда гьоркор бухьенал ратизе; цIалараб асаралъул тайпаялъул (род), жанриял хасиятал ратизе;
- асарал дандекквезе, гьезул кескал, сипатал, сюжетал дандекквезе, темаби, проблемаби, жанрал, художествиял ресал, мацIалъул хаслъи дандекквезе;
- цIаларал асарал искусствоялъул батIиял тайпабигун (живопись, музыка, театр, кино, балет, компьютерияб графика) дандекквезе;

4) кучIдул ва прозаялъул асарал пасихIго цIализе, 12-ялдаса дагьал гьечIел кучIдул рекIехъе лъазаризе;

5) батIи-батIиял къагIидабиги хIалтIизарун, цIаларалъул къокъаб хIасил бицине, цIалараб асаралда тIасан лъурал суалазе жаваб кьезе ва жидецаго суалал лъезе, къокъаб хIасил бицине, фабула рагьизе;

6) цIаларалда тIасан гьабулеб накъиталда, кIалъаялда гьорлъ гIахьаллъи гьабизе, авторасул позициягун жиндирго позиция дандекквезе, цIаларалъе къимат кьезе;

7) батIи-батIияб тайпаялъул (жанразул) кIалзул ва хъвавул хIалтIаби тIуразаризе (250 ва цIикIкIун рагIудаса гIуцIараб), хасаб темаялда цIалараб асаралде мугъчIвай гьабун, сочинение-рассуждение хъвазе, учителасул бетIерлъиялда гьоркь жинцаго хъварал текстазда гъалатIал ратизе ва гьел ритIизаризе; доклад, конспект, аннота-

ция, эссе, отзыв хъвазе; батIи-батIиял цитатабиги хIалтIизарун, литературиябгун-творческияб хIалтIи хъвазе къваригIараб информация балагьизе;

8) эстетикияб кIвар, магIнаялде кIвар кьун цIали (смысловое чтение) ресалги хIалтIизарун, малъарал асаразе къимат кьезе;

9) сверухъ бугеб дуниял лъикI лъаялъе, рухIияб цIебетIеялъе, эстетикияб ва эмоционалияб асар щвеялъе фольклоралъул ва адабияталъул бугеб кIвар бичIчIизе;

10) паракъатаб заманалда цIалулел асаразул сияхI мугIалимгун данд-базе, цIиял асарал цIалиялдалъун гIакълу камил гьабизе;

11) мугIалимасул нухмалъиялда гъоркь цадахъал (коллективиял) цIалул проектал гIуцIиялда гъорлъ гIахьаллъизе ва гьел рихьизаризе ругьунлъизе; цIех-рех гьабиялъул хIалтIаби гьаризе;

12) энциклопедиял, словарал, справочникал, электронниял ресал битIун хIалтIизаризе бажаризе; учителасул бетIерлъиялда гъоркь электронный библиотекабиги ва цогидалги интернеталъул ресал, ИКТял хIалтIизаризе.

ТЕМАТИКИЯБ ПЛАН

Тематикияб планалда кьун руго щибаб классалда асарал цIализе, гьезул анализ гьабизе, литературияб теория малъизе, калам цебетIезабизе, жалго жидедаго чIун цIалиялъе рихьизарурал сагIтазул къадар.

Кинабниги – 170 сагIат
Асарал малъизе – 140 сагIат
Калам цебетIезабизе – 20 сагIат
Класстун къватIисеб цIали – 10 сагIат

5 класс

Кинабниги – **34** сагIат
Асарал малъизе – **28** сагIат **- 3 ч**
Калам цебетIезабизе – **4** сагIат
Класстун къватIисеб цIали – **2** сагIат

Разделал ва темаби	СагIтазул къадар	Гьарулел хIалтIабазул аслиял тайпаби
Гъорлъе лъугьин – 1 сагIат		
Гъорлъе лъугьин. Адабият рагIул пиша хIисабалда. Адабияталъулги фольклоралъулги бухьен. Хъвавулаб адабият бижиялъе фольклоралъул ккараб кIвар. Дагъистаналъул пачалихъиял символал: герб, байрахъ, гимн.	1	• Фольклолралдаги хъвавулаб адабияталдаги гьоркьоб бугеб батIалъи рагьизе (коллективность, анонимность, вариативность, традиционность, кIалалъ хвехун тIибитIи). • «Дагъистаналъул пачалихъиял символал: герб, байрахъ, гимн» темаялда тIасан проект гIуцIиялъулъ гIахьаллъи. • Суалазе жавабал кьезе.

ХАЛКЪИЯБ КІАЛЗУЛ ГЬУНАР – 7 САГІАТ		
МАРГЬАБИ:		
«Лъабго гьунар гьабурав бахІарчи» Инсанасе бищун тІадегІанаб рухІияб бечелъи ВатІан букІин маргьаялъул аслияб магІна. Инсанасул лъикІал рахъазе рецц гьаби. ЛъикІлъиялъ квешлъи къезаби. ТІабигІат мукІур гьабизе инсанасул букІараб анищ. Маргьабалъ кколел гІажаибал ишал. Маргьаялъул мацІ ва гьеб гІуцІун букІунеб куц. Маргьабазул гІадатлъи ва пасихІлъи. **«ХІамаги БацІги»** БоцІуца гІорцІиялъ цулъарав бечедав чиясул бацІилаб гІантлъиги, бокьа-бокьараб гьабизе бегьулин ккейги, хІалтІуца чурхъарав мискинчи хІисабалда хІамил цІодорлъиги маргьадулъ бихьизабун бугеб куц. ХъантІи, зулму гьаби халкъалъ какулеб букІин. РитІухълъиялъ бергьенлъи босизе букІиналде халкъалъул хьул.	2	• Дандекколеб интонацияги цІунун, маргьаби пасихІго цІализе. • Жиндирго каламалъулъ халкъиял маргьабазе хасиятал художествиял къагІидабиги хІалтІизарун, маргьаби рицине. • Маргьабазулъ гьезие хасиятал художествиял къагІидаби ратизе ва гьелъул кьучІалда маргьабазул жанрал ратІагьаризе, литературияб маргьа фольклориялдаса батІабахъизе. • Маргьабазул тайпаби цоцаздаса ратІарахъизе (гІажаибал, хІайваназул бицунел, рукІарахъиналъул бицунел). • Маргьаялдаги биценалдаги гьоркьоб бугеб батІалъи бихьизабизе. • Маргьа бутІа-бутІаккун пасихІго цІализе. • Маргьаялъул аслиял героязе ва аслиял лъугьа-бахъиназе характеристика кьезе. • Маргьаялъул магІна бицине. • РичІчІуларел рагІаби ратизе ва гьезие баян кьезе.
Калам цебетІезабизе		

Маргьаби	1	• БатIи-батIиял халкъазул маргьаби дандекквезе, гьезулъ щибаб халкъалъул хьвада-чIвадиялъул мурадлъун бугел рахъал кин рихьизарун ругелали бихьизабизе (цогидал халкъазулги жиндирго халкъалъулги мурадлъун ругел хасиятазулъ (идеалазулъ) гIаммаб жо ва батIалъи батизе). • Маргьа ургъизе (цо кициялда рекъонги бегъула). • Живго жиндаго чIун цIалараб маргьа бицине.

БИЦЕНАЛ ВА АБИЯЛ		
«ГанчIил вас» ВатIан хиралъи — биценалъул аслияб магIна. МагIарулазул къвакIи, ВатIаналъе гIоло рухI бичизе хIадурал рукIин гьитIинав васасул мисалалдасан бихьизаби. Залимав талавурчи Тимурида ва гьесул чукъбузда тIад васас рухIияб бергьенлъи боси. «ВатIан хириясе хвел букIунаро» абураб-халкъияб аби биценалъ тасдикъ гьаби.	1	• Халкъияб бицен пасихIго цIализе. • Аслияв героясе характеристика кьезе. • Маргъабазда, абиязда ва биценазда хурхун суалал лъезе. • Маргъабазда, абиязда, биценазда хурхун, жавабал кьезе. • Асаралъул бутIа рекIехъе лъазабизе.
ФОЛЬКЛОРАЛЪУЛ ГIИСИНАЛ ЖАНРАЛ		
Кицаби ва абиял Кицабазулъ ва абиязулъ гIагараб ракьалде рокьи, инсанасул сахаватлъи, бахIарчилъи, гIакъиллъи, рухIияб бечелъи, гьединго хиянатлъи, макру, кIухIаллъи, чIухIи-пахрулъи, къарумлъи, кIвар гьечIолъи гвангъун загьир гьаби. Кицаби ва абиял — халкъияб гIакълуялъул хазина. Кицабазул ва абиязул хаслъи — пасихIлъи ва къокълъи. МацIалъул камиллъи ва гIужиллъи. Кицабазул битIараб ва хъвалсараб магIна.	1	• Кицаби ва абиял цоцаздаса ратIарахъизе кинал шартIал ругелали бицине. • Учителас кьураб темаялде данде кколел аваразул ва гIурусазул кицаби ратизе ва данде кквезе. • Хъвавул ва кIалзул каламалъулъ гьел кицаби ва абиял хIалтIизаризе.
БицанкIаби БегIераб пагьмуялда, гвангъараб сипатияб нухалда халкъалъул гIакълуги берзул цIодорлъиги бицанкIабазда жаниб загьирлъи. БицанкIабазул хаслъи		• БицанкIабазул хаслъи бихьизабизе. • БицанкIаби жидецаго ургъизе ва цоцазе чIвазе.

<table>
<tr><td colspan="3">АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ</td></tr>
<tr><td colspan="3">• Фольклоралъул хIакъалъулъ баян. Маргъаби ва гьезул тайпаби.</td></tr>
<tr><td>КУЧIДУЛ:
«Кьурулъ хутIарав ГIали»
ХъантIиялъ, бахиллъиялъ ва жахIдаялъ чиясул инсанлъи лъугIизабулеб ва гьев хIилларекIкIалде вачунеб куц кочIолъ бихьзабун бугеб куц. КочIолъ хIалтIизарурал маргьаялъе хасиятал рахъал. Гаргаралъул кIвар.

«Янгъизасул кечI» (лъарагIазул халкъияб кечI).

«Мискинлъи» (табасараназул халкъияб кечI).

«Рагъ рикIкIад бугониги...» (даргиязул халкъияб кечI).</td><td>2</td><td>• Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе.
• Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакIал ратизе, гьелъул художествияб ва магIнаялъулаб кIвар бихьизабизе.
• Баян кьураб хасияталъул цогидазул текстал дандекквезе ва хIужжабаздалъун гьезие къимат кьезе.
• Халкъиял кучIдузулъ киназего гIахьалаб пикру балагьизе.
• Халкъиял кучIдул пасихIго цIализе ва рекIехъе лъазаризе.</td></tr>
<tr><td colspan="3">Калам цебетIезабизе</td></tr>
<tr><td>Халкъиял куч1дул</td><td>1</td><td>• БатIи-батIиял халкъазул кочIодалъун хъварал бахIарчилъиялъул тарих бицунел асарал дандекквезе ва гьезул миллиял хаслъаби ратIагьаризе.
• МухIканал, хасал рихьизариялги нухмалъиялъе росун, живго жиндаго чIун цIализе батIи-батIиял халкъазул кIалзул асарал тIасарищизе.
• Темабазул, церечIарал масъалабазул ва сипатазул рахъалъ батIи-батIиял халкъазул фольклоралъул асаразда гьоркьор</td></tr>
</table>

		ругел хурхенал чIезаризе (релълъенлъи ва батIалъи хIисабалде босун). • Искусствоялъул батIиял алатаздалъун гIуцIарал художествияб тексталъул баяназе (интерпретациялъе) къимат кьезе (масала, «Кьурулъ хутIарав Гали» кечI ва гьелдаса рахъарал суратал)
ЛИТЕРАТУРИЯЛ МАРГЬАБИ – 4 САГIАТ		
ЦIадаса ХIамзат. **«ГъалбацIги гIанкIги»** Зулмучиясул ахир хвалдалъун лъугIулеблъи — маргьаялъул аслияб пикру. Бищун хIинкъараблъун толеб ГIанкIил бахIарчилъи — гIакъилаб букIин. ГъалбацI хвеялъе гIилла — жиндаса бергьунеб жанавар бегьуларин абураб пахрулъи, къуваталда мугъчIвай. МагIирукъалъул бакIалда гIалхуда бертин гьабиялъе гIилла. Маргьаялъул хъвалсараб магIна. Маргьа хъвараб кочIолаб каламалъул чвахи, пасихIлъи, сипатлъи.	2	• Маргьаби бутIа-бутIаккун пасихIго цIализе. • Халкъиял маргьабиги хъвадарухъабазул маргьабиги дандекквезе. • Маргьабазул тайпаби цоцаздаса ратIарахъизе. • Маргьаялдаги биценалдаги гьоркьоб бугеб батIалъи бихьизабизе. • Маргьа пасихIго цIализе. • Асаралъул бутIа рекIехъе лъазабизе.
Адабияталъул теория		
• Микьго гьижаялъул кочIолаб гIуцIи. Хабарияб ва шигIруяб калам. КочIол чвахи, аллитерация.		
ГIабдулмажид Хачалов **«Шахламаз»** РакIалда канлъи бихьулей бецай ессарухъаналъул цIодорлъи, пахруяв ханасул лъавукълъи ва пахрулъи. ЗахIматчагIазул сахаватлъи, сабрулъи кIодо гьабун, тIадчагIазул магIна гьечIеб чIобогояб гIумру какун бугеб куц. Халкъияб маргьаялъул гIадатаб мацI, ритIухълъи бергьин, тIекълъи къей — гIумруялъул закон.	1	• Маргьа пасихIго цIализе. • Аслияв багьадурасе къимат кьезе. • Маргьаялъул аслиял багьадурзабазе ва аслиял лъугьабахъиназе къимат кьезе. • Маргьаялъул магIна бицине. • РичIчIуларел рагIаби ратизе ва гьезие баян кьезе. • Маргьаялда хурхун суалал кьезе.

		• Хъван яги бицун, суалазе жавабал кьезе. • Авторасул кинаб бербалагьи маргьаялъул багьадурзабаздехун бугебали ралагьизе. • Щиб мурадалда хъварал маргьабияли ургъизе. • Маргьаялъулъ киналго маргьабазе хасиятаблъун бугеб жо балагьизе. • Хъвадарухъабазул маргьабазулъ гIагараб ВатIан бихьизабиялъул хаслъаби чIезаризе.
ГIабасил МахIамад **«ЧIибирикъ»** «БахIарчи хъабчилъ ватула» абураб кици-маргьаялъул аслияб магIна. Маргьаялъул багьадур ЧIибирикъил гIадатлъиги мискинлъиги, махсара хIалае ккун, бихьизабун бугеб куц. ЧIибирикъил гьунар. Ханасул «баркала». Ханасул ясалъ ЧIибирикъ тIасавищиялъе гIилла. Бечелъиялъе ва чилъиялъе авторас кьолеб къимат. Инсанасул талихI, бечелъиялъулъ гуреб, чилъиялъулъ букIин. Махсараялъул (юморалъул) хIакъалъулъ баян.	1	• Маргьа пасихIго цIализе. • Аслияв багьадурасе къимат кьезе. • Маргьаялъул аслиял багьадурзабазе ва аслиял лъугьабахъиназе къимат кьезе. • Маргьаялъул магIна бицине. • РичIчIуларел рагIаби ратизе ва гьезие баян кьезе. • Маргьабазда хурхун суалал кьезе. • Маргьабазда хурхун, хъван яги бицун, жавабал кьезе.

АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Хабарияб ва шигIруяб каламалъул хIакъалъулъ баян гъварид гьаби. Рифма ва чвахи — кочIолаб каламалъул пасихIлъиялъул форма. КочIол 7 ва 8 гьижаялъул роцен. Адабиял маргъабазул хIакъалъулъ бичIчIи. Халкъияздаса гьезул батIалъи.		
XIX ГIАСРУЯЛЪУЛ АДАБИЯТ – 6 САГIАТ		
Инхоса ГIалихIажи **«Т1абиг1ат берцинаб жо»,** Берцинлъи ц1унизе ккола, гьелъ инсанасул рух1ияб дунял бечед гьабула – коч1ол аслияб пикру. Коч1ол мац1алъул пасих1лъи, пикруялъул гъварилъи. Г1агараб т1абиг1аталъул бицунелъул, шаг1 ирасул Ват1аналде бугеб рокьи загьирлъулеб куц.	1	• ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе. • «ТIабигIат берцинаб жо» рек1ехъе лъазабизе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Эпитеталъул хIакъалъулъ баян.		
Ругъжаса Элдарилав **«Хъуру-хъара»** Инсанасул гIумруялъулъ ритIухълъи гьечIолъи шагIирас каки. ТIадчагIаз «хъуру-хъара» — ян мискинзаби инжит гьариялде данде шагIирасул гьаракь. «Росу берцин»: чIужугIаданалъул берцинлъи, напс кIодо гьаби – шагIирасул лирикаялъул хаслъи.	1	• ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе.
ЦIадаса ХIамзат **«ГIалибегил гьве»**	1	• ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе.

Кочхюралдаса СагIид **«Милъиршо»** **«АхIе кечI, ле гIащикъ»** ТIабигIаталъул берцинлъи — милъиршо. Ихдал бачIунеб, хаслихъе унеб эркенаб хIанчIида шагIирасул бахиллъи. Живги эркенлъиялде ца- дахъ вачеян милъиршоялда гьари. **«АхIе кечI, ле г1 ащикъ»** — машгъурав лезгияв ашуга-сул программияб асар. Жиндир тIолабго шигIрияб гьунар гIадатал гIадамазул ракIал гIатIид гьаризе ва гьезул паш-манлъи тIаса босиялде кочIохъаби ахIи.	1	• КучIдул пасихIго цIализе. • ЦIаларалда тIасан суалазе жавабал кьезе ва жинцаго суалал лъезе.
АбутIалиб Гъафуров **«Дир гIумру»** НекIо магIарулазул мискинзабазул букIараб кьогIаб, язихъаб гIумруялъул сурат. Бечедал устарзабаз ругьун гьаризе ккун рукIарал лъималазул гъин кваналеб букIараб куц. Чалабил сипат. Гьесул вахIшилъи, къарумлъи, рухIияб мискинлъи. Мискинав васасул рухIияб бечелъи, эркенлъи-ялде цIайи ва гьелде батараб нух.	1	• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хIакъалъулъ жиндир-го пикру загьир гьабизе. • ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Дандекквеялъул баян. РагIул битIарабги хъвалсарабги магIна.		
ГIазиз Иминагаев **«ХIалтIухъанасул гIумру»** НекIо хIалтIухъабазул букIараб кьогIаб къисмат кочIолъ гвангъун бихьизабун бугеб куц. Гьеб асар пачаясул хIуку-	1	• ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.

маталда чӀвалеб гӀайиблъун букӀин. ШагӀирас хӀалтӀухъаби эркенлъи тӀалаб гьабиялде кантӀизари.		
Калам цебетӀезабизе		
XIX ГӀАСРУЯЛЪУЛ АДАБИЯТ	1	• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хӀакъалъулъ жиндирго пикру загьир гьабизе. • Малъарал ва нужецаго ц1аларал асаралги х1исабалде росун, «НекӀо хӀалтӀухъабазул букӀараб кьогӀаб къисмат» абураб темаялда сочинение хъвазе.
20 ГӀ. 1-СЕБ БАЩАЛЪИЯЛЪУЛ АДАБИЯТ – 4 САГӀАТ		
ЦӀадаса ХӀамзат **«Гьудуллъи лъилгун кквелеб?»** КочӀол насихӀатаб хасият. Гьудуллъиялъул хӀакъалъулъ шагӀирасул пикраби. МацӀалъул пасихӀлъи ва сипатлъи.	1	• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хӀакъалъулъ жиндирго пикру загьир гьабизе. • ХӀажатаб тӀехь балагьизе интернеталдаса, библиотекаялда каталогаздаса пайда босизе. • ПасихӀго асар цӀализе. • Асаразда тӀасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • КечӀ рекӀехъе лъазабизе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Дандекквеялъул рахъалъ баян гъварид гьаби. РагӀул хъвалсараб магӀнаялъул хӀакъалъулъ бичӀчӀи гӀатӀид гьаби.		
МухӀамад Шамхалов **«Зурмихъабазул нохъоде»** ГӀисалги Расулилги гьудуллъиялъул щулалъи. ГӀиял гьой	1	• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хӀакъалъулъ жиндирго пикру загьир гьабизе. • ПасихӀго асар цӀализе.

Игитги лъималги. Расулилги ГIисалги захIматалдехун бугеб бербалагьи. Хъвадарухъанас ГIисаеги, Расулиеги, Игиталъеги кьолеб къимат.		• Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.
МухIамад Сулиманов **«ХIинкъараб сапар»** ЦIияб гIумруги гIагараб ракьги Самиеги Набиеги хирияб букIиналъе нугIлъи гьабулел гьезул ишал. Набилги Самилги гьудуллъи. Мекъалдеги битIаралдеги лъималазул бербалагьи ва гьелъул хIасил. Лъималазул бахIарчилъи.	2	• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хIакъалъулъ жиндирго пикру загьир гьабизе. • ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Асаралъул теория. Асаралъул темаялъул ва аслияб пикруялъул хIакъалъулъ авалияб баян.		
20 ГI. 2-ЛЕБ БАЩАЛЪИЯЛЪУЛ АДАБИЯТ – 5 САГIАТ		
Расул ХIамзатов **«Вера Васильевна», «Маша»** **«Вера Васильевна».** Халкъазда гьоркьоб гьудуллъи щулалъи ва цебетIей — кочIол аслияб пикру. ГIурус чIужугIаданалъ магIарулазе гьабураб ракIбацIцIадаб кумек. Миллатазда гьоркьоб рагъулъги хIалтIулъги тIегьан	2	• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хIакъалъулъ жиндирго пикру загьир гьабизе. • Учителас кьураб темаялда тIасан («Гьудуллъи-вацлъи», масала) проект гIуцIиялъулъ гIахьаллъи. • ХIажатаб тIехь балагьизе интернеталдаса, библиотекаялда каталогаздаса пайда босизе.

<table>
<tr><td>бачIараб щулияб гьудуллъи — къуват.
«Маша». Рагъда лъадарараб гьудуллъи-вацлъи хадубккунги тIегьай.
«Маша» абураб цIар лъеялъе гIилла. КочIол рохалилаб ва пашманаб бакъан. Лъималазде бугеб кIудияб ва хIеренаб рокьи загьир гьабизе шагIирас хIалтIизабураб махсара, сипатиял рагIаби. Дандекквеялъул ва эпитеталъул кIвар.</td><td></td><td>• Бищун вокьарав асаралъул багьадурасул хIакъалъулъ сочинение хъвазе.
• ПасихIго асар цIализе.
• Асаразда тIасан суалал лъезе.
• Суалазе жавабал кьезе.
• «Маша» кечI рекIехъе лъазабизе.</td></tr>
<tr><td colspan="3" align="center">АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ</td></tr>
<tr><td colspan="3">• Дандекквей такрар гьаби, гьелъул кIвар кочIолъ рагьи.</td></tr>
<tr><td>ГIабдулмажид Хачалов
«ТIаса лъугьа, гьалмагъ майор»
ВатIанияб рагъда гIадамазул таваккал, къвакIи, бахIарчилъи ва тушманасде ццин загьир гьабун бугеб куц. Саша Горбуновасул цIодорлъи. бахIарчилъи, къвакIи, тушманасде гьалагаб ццин.
Майор Горбуновасул гIамал-хасият. ГIурусав Горбуновасулги, магIарулав Гъазихъовасулги, гуржиясулги рагъда лъадарараб гьудуллъи.</td><td align="center">1</td><td>• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хIакъалъулъ жиндирго пикру загьир гьабизе.
• ПасихIго асар цIализе.
• Асаралда тIасан суалал лъезе.
• Суалазе жавабал кьезе.</td></tr>
<tr><td colspan="3" align="center">АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ</td></tr>
<tr><td colspan="3">• Адабияв багьадурасул хIакъалъулъ авалияб баян. Гаргар ва авторасул калам рекъонккеялъул кIвараралъул бичIчIи гIатIид гьаби.</td></tr>
<tr><td>Фазу ГIалиева
«Рии тIад бан буго дир тIалъиялда»
«ЩIад»
«Рии тIадбан буго дир тIалъиялда»: Гьавураб ва гIураб ра-</td><td align="center">1</td><td>• Лирикаялъул тайпаби ракIалде щвезаризе.
• КочIол хIакъалъулъ жиндирго пикру загьир гьабизе.
• Учителас кьураб темаялда тIасан проект гIуцIиялъулъ гIахьаллъи.</td></tr>
</table>

кьалъул тIабигIат ккола ВатIаналде рагьулеб рокьул каву. Гьелдасан байбихьула эбелаб ракьалде рокьул асар тIирщизе. ГIазизаб тIалъиялъул тIабигIаталъ шагIиралъе гьабураб асар. Гьелде бугеб жиндирго хIасрат загьир гьабизе шагIиралда ратарал сипатал. «ЦIад»: балеб мехалъ мугIрузул тIабигIат хисулеб куц, ЧIагояб тIабигIат гьелдаса бохиялъул сипат. Лъималазе гьелъ гьабураб асар. ЦIад тIабигIаталъе ва гIадамазе рахIматлъун букIиналдаса шагIиралъул рохел.		• ХIажатаб тIехь балагьизе интерненталдаса, библиотекаялда каталогаздаса пайда босизе. • Асаралъул хIакъалъулъ эссе хъвазе. • ПасихIго асарал цIализе. • Асаразда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.
МухIамад ГIабдулхIалимов **«Инсул мина»** Эбел-инсул адаб-хIурмат гьабизе ккола, гьел чIаго рукIаго. Инсул рокъове Ибрагьим тIадвуссиналъе гIилла. Ибрагьимидаги гьесул вас Сапиюладаги гьоркьоб ккараб гарачIвари, гьелъул магIна ва кIвар.	1	• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хIакъалъулъ жиндирго пикру загьир гьабизе. • ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.
Калам цебетIезабизе		
20 ГI. 2-ЛЕБ БАЩАЛЪИЯЛЪУЛ АДАБИЯТ	1	• Малъарал асаразулъа бищун вокьарав багьадурасул хIакъалъулъ сочинение хъвазе. • «МагIарулал – Совет Союзалъул бахIарзал» абураб проект гIуцIиялъулъ гIахьаллъизе (КIудияб ВатIанияб рагъда гьеб цIар щварал 7 бахIарзалул хIакъалъулъ баяналги ракIарун». • Нужер гIагарлъиялъул, росуцоязул рагъда гIахьаллъарав багьадурасул хIакъалъулъ сочинение хъвазе.

АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Эпитеталъул хIакъалъулъ баян гIатIид гьаби.		
ДАГЪИСТАНАЛЪУЛ ХАЛКЪАЗУЛ АДАБИЯТАЛДАСА		
Абумуслим Жафаров **СихIираб ци** ГIалхул жанаварал — гIагараб тIабигIаталъул берцинлъи. ТIабигIат цIуни — инсанасул налъи. МугIрузул тIабигIаталъул сипат-сурат цебечIезабизе хъвадарухъанасул бугеб махщел. Ци чIвачIого теялъе гIилла.	1	• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хIакъалъулъ жиндирго пикру загьир гьабизе. • ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • КечI рекIехъе лъазабизе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Хабаралъул хIакъалъулъ баян.		
Кадрия **«Дир лъимерлъиялда хиял букIана»** ШагIиралъул гIумруялъул хIакъалъулъ къокъаб баян. ГIагараб халкъалъе хъулухъ гьаби, гьелда цебе щивав чияс жиндирго налъи тIубай — кочIол аслияб пикру.	1	• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хIакъалъулъ жиндирго пикру загьир гьабизе. • ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.
КЛАССТУН КЪВАТIИСЕБ ЦIАЛИ		
18. Гьабигьанасул лъимал» **(маргьа).**	2	

19. «Рахъухъирщ» **(маргьа).** **20.** «Бечелъи кIваричIо, махщел бокьила» **(маргьа).** **21.** «Дир санал тIикъваялда хъван руго» **(маргьа).** **22.** Аваразул кицаби, абиял, бицанкIаби **(З. Алиханов).** 23. **ГIабдулмажид Хачалов.** «Кусачиясулги бесдалазулги хIакъалъулъ маргьа». 24. **Фазу ГIалиева.** «ВатIаналъул махI». 25. **МухIамад ГIабдулхIалимов.** «Нилъералго рицине бегьуларо». 26. **ЦIадаса ХIамзат.** «Их», «Хасел», «Оцол гIумру», «Радиоялъул хIакъалъулъ». 27. **Заид ХIажиев.** «ТIогьол магIдан». 28. **Расул ХIамзатов.** «ЛекIи», «Алазан», «Херал магIарулал». 29. **МухIамад Шамхалов.** «ЧIегIераб чу». **30.** ГIарип Расулов. **«КантIи».** 31. **Асадула МухIамаев.** «ГьитIинав найихъан». **32.** Тажудин Таймасханов. **«Лъадал парччи».** **33.** ХIажи Гъазимирзаев. **«Дир Дагъистан».** **34.** Джамалудин Яндиев. **«КучIдул».**		

6 класс

Кинабниги – **34** сагIат

Асарал малъизе – **28** сагIат **- 3 ч**

Калам цебетIезабизе – **4** сагIат

Класстун къватIисеб цIали – **2** сагIат

Разделал ва темаби	**СагIта-зул къадар**	**Гьарулел хIалтIабазул аслиял тайпаби**
Халкъияб кIалзул гьунар – 3 сагIат		
Маргьаби: **«Ралъдал чу»** Гьунар цIикIкIарасул цIар гьаби. ЛъикIаб чу бахIарчиясда гурони квегъизе кIунгутIи. ГьитIинав вацасул гьунарал. Ахиралде гьитIинав вац талихIавлъун вахъиналъе гIилла. ЖахIда-хIусуд какун бугеб куц. Миккиясалъул цIодорлъи. Ханасул хъантIи ва гьелъул хIасил. БахIарчилъи гьабичIого, гIолохъанчи мурадалде щунгутIи. Маргьаялда кколел гIажаибал лъугьа-бахъинал. **«Къайицадахъал»** РакI бащалъи, чехь бащалъи — гьудуллъиялъул кьучI. Хиянатчи, гьереси — гьудуллъиялъул тушман. ХIалтIуларев чиясул хIалихьалъиги, хиянатги, макруги камулареблъи царал мисалалдалъун бихьизаби. Халкъалъ чиясе къимат хIалтIухъ балагьун кьолеб букIин	2	• Дандекколеб интонацияги цIунун, маргьаби пасихIго цIализе. • Жиндирго каламалъулъ халкъиял маргьабазе хасиятал художествиял къагIидабиги хIалтIизарун, маргьаби рицине. • Маргьабазулъ гьезие хасиятал художествиял къагIидаби ратизе ва гьелъул кьучIалда маргьабазул жанрал ратIагьаризе, литературияб маргьа фольклориялдаса батIабахъизе. • Маргьабазул тайпаби цоцаздаса ратIарахъизе (гIажаибал, хIайваназул бицунел, рукIарахъиналъул бицунел). • Маргьаялдаги биценалдаги гьоркьоб бугеб батIалъи бихьизабизе. • Живго жиндаго чIун, цIалараб маргьа бицине. • Маргьа бутIа-бутIаккун пасихIго цIализе. • Маргьаялъул аслиял героязе ва аслиял лъугьа-бахъиназе къимат кьезе. • Маргьаялъул магIна бицине. • РичIчIуларел рагIаби ратизе ва гьезие баян кьезе.

Калам цебетІезабизе		
Халкъияб кІалзул гьунар. Маргьаби.	1	• БатІи-батІиял халкъазул маргьаби дандекквезе, гьезулъ щибаб халкъалъул хьвада-чІвадиялъул мурадлъун бугел рахъал кин рихьизарун ругелали бихьизабизе (цогидал халкъазулги жиндирго халкъалъулги мурадлъун ругел хасиятазулъ (идеалазулъ) гІаммаб жо ва батІалъи батизе). • Маргьа ургъизе (цо кициялда рекъонги бегьула).
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Халкъиял кІалзул асаразул аслиял тайпаби (маргьаби, кучІдул, кицаби, абиял, бицанкІаби) такрар гьари. ГІажаибал маргьабазул хІакъалъулъ баян гІатІид гьаби. Гиперболаялъул ва кидагосел эпитетазул хІакъалъулъ баян.		
КучІдул: **«МугІрузул ГІали»** Бугьтан лъей, мацІихъанлъи — инсанасул бищун квешаб гІамал. Загьруяборхьазда мацІихъаби релълъинариялъе гІилла. Лъадул яцІцІалъи, хІалимлъи, рухІгІан ГІали вокьулев вукІин бихьизабулел сипатиял рагІаби. КочІолъ гаргаралъул кІвар. ТалихІаб хъизан балагьалде тІамуразе кочІолъ кьун бугеб къимат.	1	• Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тІабигІатги хІисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагІида тІасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакІал ратизе, гьелъул художествияб ва магІнаялъулаб кІвар бихьизабизе. • Баян кьураб хасияталъул цогидал къалкъазул текстал дандекквезе ва гьезие къимат кьезе. • Халкъиял кучІдузулъ киназего гІахьалаб пикру балагьизе. • Халкъияб кечІ пасихІго цІализе ва рекІехъе лъазабизе.

<table>
<tr><td colspan="3">АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ</td></tr>
<tr><td colspan="3">• Кидагосел эпитетал.</td></tr>
<tr><td colspan="3">Литературиял маргъаби – 2 сагІат</td></tr>
<tr><td>ГІабдулмажид Хачалов: «ГІакъилаб къадако»
ГІумар-ХІажи Шахтаманов
«Халкъалъул щцин»
ВатІаналъул хиянатчи — халкъалъул тушман. БоцІуда хъантІиялъ чи вачунеб бакІ. МагІарул халкъалъул яхІ-намусалъул байрахълъун ЗагІалги ГІазизги рихьизари. Чанхъи — рогьоялъул мугьру. Поэмаялъул мацІ. Хиянатчиясда «Чанхъи» — ян цІар теялъе гІилла. Хиянатчи халкъалъул тамихІалдаса ворчІунгутІи.</td><td>2</td><td>• Маргъа пасихІго цІализе.
• Аслияв багъадурасе къимат кьезе.
• Маргъаялъул аслиял багъадурзабазе ва аслиял лъугьа-бахъиназе къимат кьезе.
• Маргъаялъул магІна бицине.
• РичІчІуларел рагІаби ратизе ва гьезие баян кьезе.
• Маргъабазда хурхун суалал кьезе.
• Маргъабазда хурхун, хъван яги бицун, жавабал кьезе.
• Авторасул кинаб бербалагьи маргъаялъул герояздехун бугебали ралагьизе.
• Щиб мурадалда хъварал маргъабияли ургъизе.
• Киналго маргъабазе хасиятаблъун бугеб жо балагьизе.
• Хъвадарухъабазул маргъабазулъ гІагараб ВатІан бихьизабиялъул хаслъаби чІезаризе.</td></tr>
<tr><td colspan="3">Калам цебетІезабизе</td></tr>
<tr><td>Литературиял маргъаби</td><td>1</td><td>• Живго жиндаго чІун цІалараб, ялъуни жинцаго ургъараб маргъа бицине.</td></tr>
</table>

		• Бокьараб маргъа ролаздеги бикьун бихьизабизе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Халкъиял маргъабаздаги хъвадарухъабаз ургъараздаги гъоркьоб батIалъи.		
• КочIол къотIелалъул (строфа) хIакъалъулъ авалияб баян.		
19 гIасруялъул адабият – 6 сагIат		
Инхоса ГIалихIажи ГIалихIажияв — аваразул литературияб мацI къачIарав рагIул устар. Поэтасул гIумруялъул ва хъвадарухъанлъиялъул хIакъалъулъ баян. ГIалихIажиясул поэзиялъулъ насихIат, лирика ва сатира. ГIалихIажияс насихIатияб поэзия тIадегIанаб даражаялде бахинаби. **«Рицинин цо хабарал»** **«Кицабиял алфазал»** («ГIакълудал ралъадалдаса») «ЗахIмат бихьичIого...», «КъабихIлъун чи вихьун...», «Гьерсил чода рекIарав...», «Калам дагьлъи беццараб...», «Чидае гвенд бухъани...», «Жиндийго гьавудичIев...», «Найица тIегь кванала...». Чияр гъиналдалъун боцIи данде гьабурал бечедал чагIазул гIамал-хасият. Жиндирго захIматалдалъун бетIербахъи гьабулев инсанасул сахаватлъи, рекIел бечелъи. КочIол багьадураздехун жиндирго бугеб гьоркьоблъи бихьизабизе шагIирас ратарал сипатиял рагIаби. КочIол мацIалъул пасихIлъи.	1	• ПасихIго, пикру гьабун, асарал цIализе. • Асаразда хурхун суалал кьезе. • Асаразда хурхун, суалазе жавабал кьезе. • Авторасул кинаб бербалагьи асаразул герояздехун бугебали ургъизе. • Щиб мурадалда хъвараб асарали пикру гьабизе. • Киналго ГIалихIажиясул асаразе хасиятаблъун бугеб жо бугищали ралагьизе (рационализм). • Кицабиял алфазал сунда абулебали бицине. • 10 кицабияб алфаз рекIехъе лъазабизе. • ГIумруялъул кинал рахъал гьезул аслиял темабаз жанире рачунелали бицине. • РичIчIуларел рагIаби ратизе ва гьезие баян кьезе.
ХъахIабросулъа МахIмуд МахIмудил гIумру ва хъвадарухъанлъи. Диналъ, шаригIаталъ гьукъараб чIагояб гIумруялъул рохел, аваданлъи, ин-	1	• ПасихIго, пикру гьабун, асарал цIализе. • Асаразда хурхун суалал кьезе.

санасул рухIиял тIалабал, хIасрат, къеркьей цIунулеб ярагъ хIисабалда МахIмудица лирикияб кечI цебетIезаби. Рокьуе гурони лагълъи гьабизе ккунгутIи кочIолъ ахIи. **«РекIелъ ияхI бугев...»** Чияр захIмат кваналел макруял чагIазул къасдал къватIир чIвазарун ругеб куц. ЦIияб гIумру тIаде щолеб букIин бихьизабизе шагIирас хIалтIизарулел ругел сипатиял рагIаби. КочIол сатирикияб мацI. Эпитеталъул кIвар. МахIмудил поэзиялъул тIадегIанлъи, кIодолъи, пасихIлъи. Лирикиял багьадуразул сипатал. ШагIирасул асаразул мацIалъул камиллъи, каламалъул гIадатлъи.		• Асаразда хурхун, суалазе жавабал кьезе. • Авторасул кинаб бербалагьи асаразул герояздехун бугебали ургъизе. • Щиб мурадалда хъвараб асарали пикру гьабизе. • Киналго МахIмудил асаразе хасиятаблъун бугеб тема бугищали ралагьизе (рокьи). • МахIмудил шигIрабазул гIараб поэзиялда релъараб рахъ сундулъ бугебали ургъе («узра» абулеб къавмалъул шагIирзабигун данде ккун, проект гIуцIе). • РичIчIуларел рагIаби ратизе ва гьезие баян кьезе. • МахIмудил поэзиялъул тIадегIанлъи, кIодолъи, пасихIлъи сундулъ бугебали ургъе. • Лирикиял багьадуразул сипатал рагье. • «РекIелъ ияхI бугев» кечI рекIехъе лъазабизе.
ГIумарил Батырай **«Жамав ханасул илхъи цо дуцаго хъамулев»,** **«Варакъалъул жалги ккун...»,** **«Рагъ-кьал тIаде бачIани...»,** **«БахIарчияв инсуе...»,** **«ЧIаго таги бахIарчи...»,** **«ЦIар рагIарав бахIарчи...»** ШагIирасул гIумруялъул ва кочIохъанлъиялъул хIакъалъулъ баян. Батирайил заманаялъ ВатIан цIуниялъул букIараб цIарги кIварги. Нусгоясде данде цохIо живго вагъулев бахIарчиясул романтикияб сипат ва гьелъул кIвар. Батирайил кочIолаб каламалъул гъварилъи, гIадатлъи ва	1	• ПасихIго, пикру гьабун, асарал цIализе. • Асаразда хурхун суалал кьезе. • Асаразда хурхун, суалазе жавабал кьезе. • Авторасул кинаб бербалагьи асаразул герояздехун бугебали ургъизе. • Щиб мурадалда хъвараб асарали пикру гьабизе.

къокълъи. Батырайил гІумруялъул ва хъвадарухъанлъиялъул нухалъул хІакъалъулъ баян. БахІарчилъиялъул хІакъалъулъ кучІдул. Батырайил кучІдузулъ ритІухълъиялъе гІоло къеркьолев бахІарчиясул романтикияб хасияталъул образ. Рокьул кучІдул. Батырайил лирикиял кучІдузулъ асаралъул хІалуцин, гІишкъуялъул нухда дандчІвалел захІмалъаби, чІужугІадан кІодо гьайи — дунялалъул кеп босизе гьукъулеб диналда данде къеркьейлъун букІин. КигІан гьитІинабги гІишкъул гугьар гвангъун загьир гьабизе поэтас хІалтІизарурал художествиял рагІабазул бечелъи ва хаслъи. Мискинзабазул би цІулеб жамг1ияб гІуцІи Батырайил кучІдузулъ какун бугеб куц. «Дир бадиб хьухь лъугьана», «Доб борхатаб магІарда», «Огь, кин дица кечІ ахІилеб», «Дица кечІ ахІулаан», «Векьарухъанасде», «Бечедасде», «Алмасалъ цІер гІадинан», «Рохьор гІаркьелаздаса гІемер гьудулзаби дир».		
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Метафоралъул хІакъалъулъ авалияб баян.		
Ахтиса ХІажи **«Мискинчияс гІакълу кьуни»** **«Цо кагъат битІе»** «Мискинас гІакълу кьуни», гьесухъ гІинтІамунгутІи, гІадгьави. Бечедасул гьури-мучІ гъваридаб пикрулъун тей — ращалъи гьечІеб жамгІияталда билълъараб закон. Мис-	1	• ПасихІго, пикру гьабун, асарал цІализе. • Асаразда хурхун суалал кьезе. • Асаразда хурхун, суалазе жавабал кьезе. • Авторасул кинаб бербалагьи асаразул герояздехун бугебали ургъизе.

кинчи — хIалтIуда, хIалихьат — тахида. «Цо кагъат битIе» — Бакуялда кигIан хIалтIаниги, кодобе жо щоларого вугев шагIирасул чара бухIи. Кибго мискинчиясул тIом ччукIи рекIеда захIмалъи. СихIирги саяхъги бетIералда, мискинзаби гьезул зулмуялда гъоркь гIазаб чIамулел.		• Щиб мурадалда хъвараб асарали пикру гьабизе.
Йирчи Гъазахъ **«Икъбал»** **«Сибиралдаса кагъат»** ШагIирасул гIумруялъул ва гьесул заманаялъул хIакъалъулъ къокъаб баян. «Икъбал». Бечелъиялде балагьун, чиясул къадру борцунеб социалияб гIуцIиялде авторас гIунтIизабулеб гIайиб. БахIарчилъиялде, гьунаралде гIакълу-лъаялде балагьичIого, гIарац цIикIкIарасул цIар гьабулеб букIиналдаса шагIирасул пашманлъи. «Сибиралдаса кагъат». ВатIанги тезабун, Сибиралде ритIарал дагъистаниязул кьогIаб гIумруялъул сурат цебечIезабун бугеб куц. Туснахъ къотIаразул рижараб ракьалъухъ урхъи. Зулмуяб хIукуматалде дандечIеялъул бакънал кочIолъ загьирлъи.	1	• ПасихIго, пикру гьабун, асарал цIализе. • Асаразда хурхун суалал кьезе. • Асаразда хурхун, суалазе жавабал кьезе. • Авторасул кинаб бербалагьи асаразул герояздехун бугебали ургъизе. • Щиб мурадалда хъвараб асарали пикру гьабизе.
Къуркълиса Щаза **«ТуманкIул хIараялъуб», «КIанцIи хехаб мугIрул чан», «Саву ккун, хъахIлъун бугин», «РоцIараб къоялъ батун...»** Шазал гIумруялъул хIакъалъулъ къокъаб баян. ТалихI гьечIеб рокьул бицарал кучIдул. Рокьул гIазаб, рухIияб бечелъи рагьизе кочIохъаналъул бугеб гьунар.	1	• ПасихIго, пикру гьабун, асарал цIализе. • Асаразда хурхун суалал кьезе. • Асаразда хурхун, суалазе жавабал кьезе. • Авторасул кинаб бербалагьи асаразул герояздехун бугебали ургъизе. • Щиб мурадалда хъвараб асарали пикру гьабизе.

Калам цебетІезабизе		
19 гІасруялъул адабият	1	• XIX гІасруялъул рагІул устарзабазул асаразул аслияб темаби ва проблемаби рицине. • Сахлъи, вацлъи, хъукълъи, рацІцІалъи, тІадагьлъи, хІалихьалъи, къарумлъи, сурукълъи, бахІарчилъи, дибирлъи, бегавуллъи, зулмулъи, хІарамлъи – гьал темабазул цояб тІаса бищун, сочинение хъвазе.
20 гІасруялъул 1-себ бащалъиялъул адабият – 6 сагІат		
ЦІадаса ХІамзат **«Шамил»** Халкъияв багьадурасде бугьтанал лъей, кьучІ гьечІел чІорал, рагІи рехи — мекъаб иш бугин абураб шагІирасул пикру кочІолъ загьирлъи. Шамилил бахІарчияб тарихалъе къимат кьезе, гьелъул кІвар рагьизе ХІамзатица хІалтІизарурал сипатиял рагІаби. **«Чоде» – «Дагъистан»** Жиндирго хъахІаб чол хІакъалъулъ ХІамзатил кучІдул. КочІохъанасул махсара, чода бадир чІваял ва гІайибал гьари. Гьел гьариялъе гІилла. МацІалъул пасихІлъи. **«Пилги цІунцІраги»** Жиндирго къуваталде мугъчІвайги гьабун, чІухІи бихьизабураб Пилалъул мисалалдасан шагІирас гІадамасулъ рекъечІеб пахруяб чІухІи какулеб куц. Баснялъул насихІат. **«Маймалакги цІулал устарги»**	2	• ПасихІго, пикру гьабун, асарал цІализе. • Асаразда хурхун суалал кьезе. • Асаразда хурхун, суалазе жавабал кьезе. • Авторасул кинаб бербалагьи асаразул герояздехун бугебали ургъизе. • Щиб мурадалда хъвараб асарали пикру гьабизе. • Баснябаз кьолеб насихІат, гІакълу бицине. • Бокьараб тІаса бищун, басняялъул инсценировка гьабе. • «Пилги цІунцІраги» рекІехъе лъазабизе.

Баснялъул аслияб магIна жиндир гуреб иш тIаде боса-рав чи сурулеб куц бихьизаби. Маймалакалъул гIамал бугел гIадамазда гвангъараб ми-салалдалъун ХIамзатица речIчIулеб сатираялъул чIор. Кколареб ва жинда лъалареб иш гьабулев чиясул гIамал жиндаго багъи. Баснялъ кьолеб гIакълу.		
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Баснялъул хIакъалъулъ баян. Аллегориялъул хIакъалъулъ бичIчIи.		
Ражаб Дин-МухIамаев **«Хиянатчи»** ВатIаналде къо ккараб мехалъ, нахъе къан чIарав чиясул рогьояб гIумру ва гьелъул кколеб инжитаб ахир. ВатIаналъе хилиплъарав чияс жиндирго гIагарлъи, йокь-арай яс учузго ричулеб куц. Хиянаталде МухIамадил нух. Хъвалис ХIамзат — жанисел тушбабазул цо тайпа. Багьадураздехун ва гьезул ишаздехун авторасул бугеб бербалагьи загьир гьарулел эпитетал, дандекквеял, метафо-рал ва гьезул кIвар.	2	• Литературияб асар бичIчIизе, нахъгIунтIизе, гъорлъе ккун лъазе. • Живго жиндаго чIун, цIалараб асаралъул магIна бицине. • Асаралъул план гIуцIизе. • Асаразул аслиял героязе ва аслиял лъугьа-бахъиназе къимат кьезе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Хабариял асаразул тайпаби. Хабар. Къиса.		
ДАГЪИСТАНАЛЪУЛ ХАЛКЪАЗУЛ АДАБИЯТАЛДАСА		
Эфенди Капиев **«МагIарухъ чвахунцIад»** МагIарул тIабигIаталъул берцинльи. Хабаралъ рекIее	1	• Литературияб асар бичIчIизе, нахъгIунтIизе, гъорлъе ккун лъазе. • ЦIалараб асаралъул магIна бицине.

<table>
<tr><td>гьабулеб аваданаб асар. ГІагараб ракьалде авторасул бугеб рокьи бихьизабизе сипатиял рагІабазул кІвар.
«Разведчикал»
Хъвадарухъанасул асаразулъ КІудияб ВатІанияб рагъул тема. Рагъулаб тІадкъай тІубазе тушманасул тылалде арал разведчиказул къвакІи, таваккал ва гъунки. Тушманасдаса рецІел босизе бугеб гІишкъу. ИсмагІиловасул сипат.
«Сабаб»
Очеркалъе кьочІое босараб хІакъикъияб лъугьа-бахъин. Рагъда лъадарун рахъарал бахІарзал. Разведчиказул командир ХІажи Ибрагьимовасул сипат. Бергьенлъиялъул ицц — халкъазул гъункараб цолъи, ВатІаналде гъваридаб рокьи. Рагъда хвалдаса цІунулеб сабаб — цІодорлъи, бахІарчилъи, хІинкъи лъангутІи.</td><td></td><td>• Асаралъул план гІуцІизе.
• Асаразул аслиял героязе ва аслиял лъугьа-бахъиназе къимат кьезе.
• Церехун цІаларал гьебго темаялда хъварал асаралгун данде ккезе.
• Совет Союзалъул бахІарчи абураб цІар щварал дагъистаниял ракІалде щвезаризе, сундухъ гьеб цІар щварабали лъазабизе, киназего бицине.
• «МагІарухъ чвахунцІад» рекІехъе лъазабизе.</td></tr>
<tr><td colspan="3" align="center">АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ</td></tr>
<tr><td colspan="3">• Очеркалъул хІакъалъулъ баян гІатІид гьаби. Хабаралъул хІакъалъулъ баян.</td></tr>
<tr><td>Гъазимбег Бах1андов
«Эмен»</td><td>1</td><td>• Литературияб асар бичІчІизе, нахъгІунтІизе, гъорлъе ккун лъазе.
• Живго жиндаго чІун, цІалараб асаралъул магІна бицине.
• Суалазе жавабал кьезе.
• Асаралъул план гІуцІизе.
• Асаразул аслиял героязе ва аслиял лъугьа-бахъиназе къимат кьезе.</td></tr>
</table>

20 гI. 2-леб бащалъиялъул адабият – 10 сагIат		
Расул ХIамзатов **«Россиялъул солдатал», «Къункъраби»** **«Россиялъул солдатал».** Поэмаялъе кьочIое босараб хIакъикъат. Халкъазда гьоркьоб гьудуллъи. ГIадамазе ВатIаналъул хиралъи. Рагъухъабазул бахIарчилъи, рухIияб бечелъи, тушманасдаса бергьун гурони, къун чIезе кIунгутIи. ГIабдулманаповасул рухIияб бечелъи рагьизе шагIирас хIалтIизарурал сипатиял рагIаби. Гаргаралъул кIвар. **«Къункъраби».** ВатIаналъул намус-яхI цIунун рагъарал, хIалтIарал бахIарзазе сайгъат гьабураб кечI. ГIадан хиралъиялъул тIадегIанаб асар загьир гьабун, авторасда ратарал сипатиял рагIаби.	2	• ПасихIго асарал цIализе. • Асаразда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хIакъалъулъ жиндирго пикру загьир гьабизе. • «Къункъраби» кечI бижиялъул тарих», «ХъахIал къункъраби» байрамалъул тарих» абурал темабазда тIасан проект гIуцIиялъулъ гIахьаллъи. • ХIажатаб тIехь балагьизе интерненталдаса, библиотекаялда каталогаздаса пайда босизе. • «Россиялъул солдатал» поэмаялда тIасан сурат бахъизе. • ГIабдулманаповасул рухIияб бечелъи рагьизе шагIирас хIалтIизарурал сипатиял рагIаби ратизе ва хъвазе. • «Къункъраби» рекIехъе лъазабизе.
Калам цебетIезабизе		
20 гI. 2-леб бащалъиялъул адабият	1	• Расул ХIамзатовасул «Къункъраби» кечI хъваялъул тарих лъазабизе ва бицине. • «ХъахIал къункърабазул къо» байрамалъул тарих лъазабизе (интернеталъул, тIахьазул кумекалдалъун) ва бицине.

		• «ГІисинал следопытал» хІисабалда нужер росулъа рагъухъанасул х1акъалъулъ баянал ралагье ва очерк хъвай.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Метафораялъул хІакъалъулъ бичІчІи гъварид гьаби.		
Заид ХІажиев ГІумруялъул ва хъвадарухъанлъиялъул хІакъалъулъ къокъаб баян. **«ХІанчІикІкІал»** Эркенаб цадахъаб захІмат талихІ-рохелалъул кьучІ букІин хІор бахъарал хІанчІазулги хІалтІудаса нахъе кІанцІараб Гагулги мисалалда бихьизабун бугеб куц. ЦІодораб тІинчІ хІанчІалъе ин ва цадахъ хІалтІиялдаса щвараб рохел. Гагул макрулъи. ХІанчІазул эр- кенаб захІматги Гагул пахрулъиги бихьизабизе шагІирас хІалтІизарурал сипатиял рагІаби. ТІабигІаталъул сурат цебечІезабизе шагІирасул махщел. **«Цакьуги циги»** «ХІанчІикІкІал»: Эркенаб цадахъаб захІмат талихІ-рохелалъул кьучІ букІин хІор бахъарал хІанчІазулги хІалтІудаса нахъе кІанцІараб Гагулги мисалалда бихьизабун бугеб куц. ЦІодораб тІинчІ хІанчІалъе ин ва цадахъ хІалтІи-ялдаса щвараб рохел. Гагул макрулъи. ХІанчІазул эркенаб захІматги Гагул пахрулъиги би-хьизабизе шагІирас хІалтІизарурал сипатиял рагІаби. ТІабигІаталъул сурат цебечІезабизе шагІирасул махщел. **«Цакьуги Циги»:** РекІелъ чаран букІин чилъиялъул ас-	2	• ПасихІго, пикру гьабун, асарал цІализе. • Асаразда хурхун суалал кьезе. • Асаразда хурхун, суалазе жавабал кьезе. • Авторасул кинаб бербалагьи асаразул герояздехун бугебали ургъизе. • Щиб мурадалда хъвараб асарали пикру гьабизе.

лияб шартI кколеблъи Цакьулги Цилги мисалалдалъун шагIирас загьир гьаби. Цилги Цакьулги хасият-гIамал рагьулел сипатиял рагIаби. Баснялъул насихIат. Заид ХIажиев аваразул советияб поэзиялъе кьучI лъуразул цояв ва авар мацIалда тIоцересел драмаялъул асаразул автор. ВатIаналде Заид ХIажиевас ахIарал кучIдул «ТIогьол магIдан», «Тушманасе хвел», «ЦIияб гIел» — (цебеккун малъараб). Поэтасул сатира. («Лъадаве щив инев?», «Цакьуги Циги» — (цереккун малъарал), «ЧIагояб экран»). Поэзиялъул кIваралъул ва поэтасул борчалъул хIакъалъулъ пикраби («Къебелъухъ»). Заид ХIажиевасул кочIол мацIалъул дуруслъи, пасихIлъи.		
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Метафораялъул хIакъалъулъ бичIчIи жеги гъварид гьаби.		
Фазу ГIалиева **«Дир рахьдал мацI»** МацI гьечIони, гьечIо миллат. Миллат тIагIарал къавмал — рухIияб ицц къараб къулгIа. Рахьдал мацIалде магIарулаз мугъ рехулеб букIин бихьарай шагIиралъул рекIел бухIи, гьеб рухIияб хазина цIунеян балеб ахIи. **«Маг1арулав»**	1	• ПасихIго асарал цIализе. • Асаразда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Кучдул1 рек1ехъе лъазаризе.

<table>
<tr><td>ХIусен ХIажиев
«ГIалибегил къулгIа»
ГIалибегилги гьесул чIужу Айизалги гIаданлъи, рекIел сахаватлъи, адаб-хIурматгун инсан кIодо гьави. ГIадамазе жив хIажатав вукIиналдаса ГIалибегил чIухIи.
Херав магIаруласул гIамал-хасият. Сверухъ бугеб тIабигIаталдехун гьесул бугеб рокьи ва тIалаб.
ГIалибегица чанил цIцIе хвасар гьаби.
Иццуда «ГIалибегил къулгIа» абураб цIар лъеялъе гIилла.
Харбил пикруялъул гъварилъи.</td><td>1</td><td>• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хIакъалъулъ жиндирго пикру загьир гьабизе.
• Учителас кьураб темаялда тIасан проект гIуцIиялъулъ гIахьаллъи.
• ХIажатаб тIехь балагьизе интерн
еталдаса, библиотекаялда каталогаздаса пайда босизе.
• Бищун вокьарав асаралъул багьадурасул хIакъалъулъ сочинение хъвазе.
• ПасихIго асар цIализе.
• Асаразда тIасан суалал лъезе.
• Суалазе жавабал кьезе.</td></tr>
<tr><td>МухIамад ГIабдулхIалимов
«Госпиталалъул вас»
ХIамзатилги Сахратилги гьудуллъи ккей. Лъукъарал солдатаз ХIамзатил эбелалъул хIурмат гьаби. Дзгуевас васасе орден кьей.
Капитан Симоновги ХIамзатги. Эбел фронталде иналъе гIилла. Орден бикъи. Эбелалъул кагъат бачIин. ХIамзат фронталде лъути. ВатIаналъе хилиплъи — кIудияб такъсир — къисаялъул аслияб пикру.</td><td>2</td><td>• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хIакъалъулъ жиндирго пикру загьир гьабизе.
• Учителас кьураб темаялда тIасан проект гIуцIиялъулъ гIахьаллъи.
• ХIажатаб тIехь балагьизе интерн
еталдаса, библиотекаялда каталогаздаса пайда босизе.
• Бищун вокьарав асаралъул багьадурасул хIакъалъулъ сочинение хъвазе.
• ПасихIго асар цIализе.
• Асаразда тIасан суалал лъезе.
• Суалазе жавабал кьезе.</td></tr>
<tr><td colspan="3">АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ</td></tr>
<tr><td colspan="3">• Асаралъул гIуцIиялъул (композицилъул) хIакъалъулъ авалияб баян.
• Къисаялъул хIакъалъулъ баян гъварид гьаби.</td></tr>
<tr><td>Багъатар ХIажиев</td><td>1</td><td>• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хIакъалъулъ жиндирго</td></tr>
</table>

«Дихъ ралагьун чIа, мугIрул» МагIарул хъизамалда ва школалда захIматалде рокьи базаби ва гьеб бечелъилъун рикIкIин. ГIадамазе, гIаммаб магIишаталъе пайда гьабиялдаса къисаялъул багьадуразул чIухIи ва рохел. Къисаялъул аслиял багьадуразул сипатал. ГIисиназдаги чIахIияздаги гьоркьоб гьудуллъи. Къисаялъул хIеренаб сипатияб мацI. Аслиял багьадураздехун авторасул бербалагьи загьир гьарулел сипатиял рагIаби. «ЦIияв гьудул», «Гъайирбегица бицараб хабар», «БацIилгун рагъ», «ТIабигIаталъул сурат»		пикру загьир гьабизе. • Бищун вокьарав асаралъул багьадурасул хIакъалъулъ сочинение хъвазе. • ПасихIго асар цIализе. • Асаразда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Пейзажияб лирика.		
МухIамад-СултIан ЯхIяев **«Питна», «ГIурул ханал»** Лъималазул гьудуллъи-вацлъи. Гьезда гьоркьоб питна бекьулев ягъзин. Гьудулзаби рагьизе тIами ва гьелъул хIасил. КIиялго рекъон, пит- надулав вухи. **«ГIурул ханал»** — гьалмагъзаби гуккун, цIар босизе къваригIарав цIалдохъанасул къухьаб гIамал. ХIарам кида-къадги тIатинчIого хутIунгутIи. Лъималазда гьоркьоб хIалихьалъи бегьунгутIи. МацIалъул бечелъи. Диалектиял (бакIалъул) рагIаби. Басралъарал рагIаби. Сипат-сурат цебечIезабиялъул ва лъугьа-бахъиназул хIакъалъулъ баян.	1	• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хIакъалъулъ жиндирго пикру загьир гьабизе. • Учителас кьураб темаялда тIасан проект гIуцIиялъулъ гIахьаллъи. • ХIажатаб тIехь балагьизе интернеталдаса, библиотекаялда каталогаздаса пайда босизе. • Бищун вокьарав асаралъул багьадурасул хIакъалъулъ сочинение хъвазе. • ПасихIго асар цIализе. • Асаразда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.

КЛАССТУН КЪВАТ1ИСЕБ Ц1АЛИ		
14. «ЦилгIин» (маргьа). 15. «Вацги яцги» (маргьа). 16. «Церги Чакъалги» (маргьа). 17. Гамзат Цадаса. «ЗахIматалъул хIинчIги чIухIараб рузги», «Царал бикьи», «Цурдузул гаргар», «Мукъур берцин», «ЧIунталил хан-заби». 18. Заид Гаджиев. «Дун вижараб росу, «ХъахIилаб экран», «БацIги церги», «Гъедуги Церги». 19. Гаджи Залов. «КIал ккураб гъалбацI» (басня). 20. Магомед-Султан Яхъяев. «Вацако». 21. Фазу Алиева. «КучIдул». 22. Муса Магомедов. «Къо лъикI, шагьар»,	2	

«ГьитIинав гьокочи». (Къокъ гьабураб). 23. Арип Расулов. «Анищалъул цIаялда хадур». 24. Магомед Шамхалов. «Баркаман». 25. Казимбег Багандов. «Эмен». 26. Абдул-Вагаб Сулейманов. «Гъуниб».		

7 класс

Кинабниги – **34** сагІат

Асарал малъизе – **28** сагІат

Калам цебетІезабизе – **4** сагІат

Класстун къватІисеб цІали – **2** сагІат

Разделал ва темаби	**СагІтазул къадар**	**Гьарулел хІалтІабазул аслиял тайпаби**
Халкъияб кІалзул гьунар – 4 часов		
Эпосиял кучІдул: **«Бокьуларо, эбел, рии бачІине»** ВахІшияб гІадат хІисабалда чабхъен каки. Гьелъул балагьаб хасият бихьизабизе кочІолъ хІалтІизарун ругел ресал. Эпитетазул, дандекквеязул, каламалъул ва гаргаралъул кІвар. **«Исубханги вехьги»** **«Азайнисей»**	1	• Халкъиял кучІдул пасихІго цІализе. • БатІи-батІиял халкъазул кочІодалъун хъварал бахІарчилъиялъул тарих бицунел асарал дандекквезе ва гьезул миллиял хаслъаби ратІагьаризе. • МухІканал, хасал рихьизариялги нухмалъиялъе росун, живго жиндаго чІун цІализе батІи-батІиял халкъазул кІалзул асарал тІасарищизе. • Темабазул, церечІарал масъалабазул ва сипатазул рахъалъ батІи-батІиял халкъазул фольклоралъул асаразда гьоркьор ругел хурхенал чІезаризе (релълъенлъи ва батІалъи хІисабалде босун). • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тІабигІатги хІисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагІида тІасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакІал ратизе, гьелъул художествияб ва магІнаялъулаб кІвар бихьизабизе. • Баян кьураб хасияталъул цогидазул текстал дандекквезе ва хІужжабаздалъун гьезие къимат кьезе. • Искусствоялъул батІиял алатаздалъун гІуцІарал художествияб

		текстальул баяназе (интерпретациялъе) къимат кьезе. • Халкъиял кучIдузулъ киназего гIахьалаб пикру балагьизе.
«Хочбар»: Гьидерил эркенал росаби жиндирго кверщаликье рачине хундерил ханас гьабураб питна ва талавурчилъи кочIолъ каки. Лагълъиялда данде, эркенлъи цIунун, гьидерица гьабураб къеркьей. Гьидерил ва гьезул цевехъан Хочбарил бахIарчилъи, яхI-намусалъул кIодолъи, рухIияб бечелъи. Хундерил Нуцалил гIамал-хасият. Хочбарица ханасул васал цIадаре рехиялъе гIилла.	1	• Халкъияб кечI пасихIго цIализе. • БатIи-батIиял халкъазул кочIодалъун хъварал бахIарчилъиялъул тарих бицунел асарал дандекквезе ва гьезул миллиял хаслъаби ратIагьаризе. • МухIканал, хасал рихьизариялги нухмалъиялъе росун, живго жиндаго чIун цIализе батIи-батIиял халкъазул кIалзул асарал тIасарищизе. • Темабазул, церечIарал масъалабазул ва сипатазул рахъалъ батIи-батIиял халкъазул фольклоралъул асаразда гьоркьор ругел хурхенал чIезаризе (релълъенлъи ва батIалъи хIисабалде босун). • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакIал ратизе, гьелъул художествияб ва магIнаялъулаб кIвар бихьизабизе. • Баян кьураб хасияталъул цогидазул текстал дандекквезе ва хIужжабаздалъун гьезие къимат кьезе. • Искусствоялъул батIиял алатаздалъун гIуцIарал художествияб тексталъул баяназе (интерпретациялъе) къимат кьезе. • Халкъиял кучIдузулъ киназего гIахьалаб пикру балагьизе. • «Хочбар» рекIехъе лъазабизе.
Биценал ва абиял: **«Унсоколоса ХIожоги гуржиявги»** Талавурчилъи, чабхъад хьвади — миллатазда гьоркьоб	2	• Асар пасихIго цIализе. • Аслияв багьадурасе къимат кьезе. • Аслиял аслиял лъугьа-бахъиназе къимат кьезе.

питна бекьи хIисабалда къисаялда какун бугеб куц. ХIожоца гуржияв лагълъун гьавичIого, васлъун теялъе гIилла. Гьелдаса бижараб гьудуллъи ва гьелъул хIалбихьи. МагIарулазулги гуржиязулги рухIияб бечелъи, миллияб гIамалхасият ХIожолги гуржиясулги сипатаздалъун загьир гьаби. Къисаялъул гIадатаб, сипатияб мацI.		• РичIчIуларел рагIаби ратизе ва гьезие баян кьезе. • Асаралда хурхун суалал кьезе. • Асаралда хурхун, хъван яги бицун, жавабал кьезе. • Авторасул кинаб бербалагьи асаралъул герояздехун бугебали ралагьизе. • Щиб мурадалда хъвараб асарали ургъизе. • Асаралда тIасан сурат бахъе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Асаралъул гIуцIиялъул хIакъалъулъ баян гIатIид гьаби.		
19 гI. адабият – 3 сагIат		
Инхоса ГIалихIажи **«ГIелму ва жагьлу»** Инсанасул гIумруялда жаниб гIелмуялъ кколеб бакI. ГIелму — хвел гьечIеб хазина. Асаралъул насихIатаб хасият.	1	• ПасихIго, пикру гьабун, асар цIализе. • Асаралда хурхун суалал кьезе. • Асаралда хурхун, суалазе жавабал кьезе. • Щиб мурадалда хъвараб асарали пикру гьабизе.
ЦIадаса ХIамзат **«Дибирги гIанхвараги», «Ашбазалде»** **«Дибирги ГIанхвараги»:** Диниял къануналги дибирасул ишалги дандеккунгутIиялъул кьучIалда хъвараб сатирияб асар. Мискинчиясул гIумру ГIанхрилалда релълъинаби — асаралъул хъвалсараб магIна. Дибирги ГIанхвараги гаргазе тIамиялъул мурад. РухIияб тункагIусиялда ГIанхвара бергьиналъе гIилла. **«Ашбазалде»**: ГIадамал гуккун, боцIи данде гьабизе лъугьа- рал даранчагIазда велъулаго, ХIамзатица кьабулеб сатирикияб цIал. ХIажиясул хъантIи бихьизабизе шагIирас	2	• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хIакъалъулъ жиндирго пикру загьир гьабизе. • ПасихIго асар цIализе. • Асаразда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Асаралда тIасан сурат бахъе

хIалтIизарурал эпитетал. МацIалъул гIадатлъи, пасихIлъи, бечелъи, кицабаздаса махщалида пайда боси.		• «Ашбазалде» рекIехъе лъазабизе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Сатираялъул хIакъалъулъ авалияб баян.		
20 гI. 1-себ бащалъиялъул адабият – 5 сагIат		
МухIамад Хуршилов **«ГIандалал»** Къисаялъул хIакъикъияб аслу. Гьеб хъваялъул мурад ва заман. ВатIан хиралъиялъул асар ва гьеб цIунизе рухI кьун рагъарал умумузул ирс цIунизе ккей — асаралъул тема. МагIарулазул чилъи борцунеб роцен — таваккал, бахIарчилъи, къвакIи. Херав ХIасанил, Чупаласул ва цогидалги багьадуразул сипатал. Надир-шагь инжитго къеялъе гIилла.	3	• Къисаялъул хIакъикъияб аслу. Гьеб рагъул хIакъалъулъ баяналги цIалун (интернеталдаса, тарихиял тIахьаздаса), проект гIуцIизе. • Асаралда тIасан сурат бахъе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Къисаялъул цо бут1а рек1ехъе лъазабизе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Адабияталъул аслиял тайпаби: эпос, лирика ва драма (авалияб баян).		
Тажудин Таймасханов **«К1илк1азе биун т1ураб гулла»**	1	• Асаралда тIасан сурат бахъе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.
Багьавдин Митаров **«Бице гьудулзабазда»** ШагIирасул гIумруялъул хIакъалъулъ къокъаб баян. Рокъобе кагъат хIисабалда хъвараб кочIол пикру — Советияб Армиялъ бергьенлъи босиялда ракIчIей ва гьелдаса чIухIи.	1	• Асаралда тIасан сурат бахъе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.

ВатIаналде къо ккараб мехалъ, керен кьун, гьеб цIунулезда гьорлъ вукIине щвей шагIирас талихIлъун рикIкIин. Фронталъулги тылалъулги цолъи, рухIияб гъунки загьир гьабизе шагIирас хIалтIизабураб кочIол форма.		
20 гI. 2-леб бащалъиялъул адабият – 20 сагIат		
Асадула МухIамаев **«МагIарулай» («АхIмад тIадвуссин», «Миккикъор»)** Лъалареб хIалалъ ругъназ хисарав АхIмад рагъдаса вачIун эбел-инсуда рещтIин. ЛъазегIан ккараб гарачIвариялда фронталдаги тылалдаги къеркьарал гIадамазул рухIияб бечелъи, тIадегIанлъи.	1	• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хIакъалъулъ жиндирго пикру загьир гьабизе. • Учителас кьураб темаялда тIасан проект гIуцIиялъулъ гIахьаллъи. • ХIажатаб тIехь балагьизе интернеталдаса, библиотекаялда каталогаздаса пайда босизе. • Бищун вокьарав асаралъул багьадурасул хIакъалъулъ сочинение хъвазе. • ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Асаралъулъ художественнияб формаялъул рахъал рихьизаризе ва гьезда гьоркор бухьенал ратизе.
МухIамад Сулиманов **«Васигат»** ЦIаруйго берцин рихьарал ясал хъами, цогидал хIинкъизарун, питна балагьизе рахъин гIадинал инсаплъи хварал некIсиял гIадатал поэмаялда каки. БахIарчияй ясалъул сипат. Гьей магIарул ясалъул бахIарчияб намусяхIалъул гIаламатлъун йихьизайи. Бидулас хъачагълъи рехун теялъе гIилла. Ярагъ ракьулъ букъиялъул магIна.	2	• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хIакъалъулъ жиндирго пикру загьир гьабизе. • Учителас кьураб темаялда тIасан проект гIуцIиялъулъ гIахьаллъи. • ХIажатаб тIехь балагьизе интернеталдаса, библиотекаялда каталогаздаса пайда босизе. • Бищун вокьарав асаралъул багьадурасул хIакъалъулъ сочинение хъвазе. • ПасихIго асар цIализе.

Поэмаялъул мацIалъул пасихIлъи, чвахиялъул дуруслъи.		• Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Поэмаялъул хIакъалъулъ авалияб баян.		
Расул ХIамзатов **«Эбелалъ дир кинидахъ...»** **«Дагъистаналъул рохьал»** **«МагIарулал»** ГIумруялъул ицц — эбелалде гIурхъи гьечIеб рокьи шагIирас кочIолъ загьир гьабураб куц. Эбелалъул рокьи-ялъ лъимадул чи лъугьи- нави, гьелъухъ лъимап улбузда цере даим налъулаллъун хутIи хIеренаб, пасихIаб, сипати-яб мацIалъ бицунеб куц. МагIарулазул яхI-намусалъул, рухIияб бечелъиялъул, тIабигIаталъул, гIагараб ВатIаналде гьезул бугеб рокьул кIодолъиялъул бицунел **«МагIарулал», «Дагъистаналъул рохьал»** абурал кучIдул. Жиндирго ВатIаналдаса ва гье-лъул миллаталдаса шагIирасул чIухIи. КучIдузул магIнаялъул гъварилъи, мацIалъул сипатлъи, формаялъул рекъонккей.	3	• ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Асаралъулъ художественнияб формаялъул рахъал рихьиза-ризе ва гьезда гьоркор бухьенал ратизе. • «МагIарулал» кечI рекIехъе лъазабизе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• ШигIруяб ва хабарияб каламалъул хIакъалъулъ баян гIатIид гьаби. КочIол гIуцIи. Анкьго ва анцIила цо гьижаялъул роцен, гьезул чвахи.		
Муса МухIамадов **«Инсул гьалбал»** Гьоболасул адаб-хIурмат гьаби — магIарулазул гьайбатаб	2	• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хIакъалъулъ жиндир-го пикру загьир гьабизе. • Учителас кьураб темаялда тIасан проект гIуцIиялъулъ

гIадат букIин. Гьалбал хирияв ГIабдулагьил ва гьесул лъадул рухIияб бечелъи. ЛъикIаб гIадат, цоцахъе кьолаго, рухIияб хазиналъун наслабаз цIунизе ва бечед гьабизе ккей — хабаралъул аслияб пикру. Аслиял багьадуразул сипатал. Асаралъул пикру рагьизе тIабигIаталъул сураталъул бугеб кIвар.		гIахьаллъи. • ХIажатаб тIехь балагьизе интерненталдаса, библиотекаялда каталогаздаса пайда босизе. • Бищун вокьарав асаралъул багьадурасул хIакъалъулъ сочинение хъвазе. • ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Асаралъулъ художественнияб формаялъул рахъал рихьизаризе ва гьезда гьоркор бухьенал ратизе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Адабияб хасият-гIамалалъул хIакъалъулъ авалияб баян.		
Фазу ГIалиева **«Эбелалда гьикъе»** «МугIрузул закон» — азарил соназ магIарулаз жидеда рекъон гIумру гьабурал гьайбатал гIадатал. Цо хъизанлъун, росдал жамагIаталъ гъункун гIумру гьабизе гьезул бугеб рухIияб кIвар. Гьел хъвачIел законазул гIорхъи бахарав чи жамагIаталъ рикIкIунгутIи, гьев гIадамазул берзукьа ворти рогьо-ничлъун букIин. «Эбелалда гьикъе» — эбелалъул рухIияб кIодолъи кочIолъ ахIи. Эбелалъул рекIеда бикIун букIуна щибаб жиндир лъимадул лъугьабахъинги, рохел-пашманлъиги, гьел гIурал куцги. КIочарабщинаб абула эбелалда гьикьеян. Даимал налъулаллъун лъимал эбелалъе хутIи.	2	• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хIакъалъулъ жиндирго пикру загьир гьабизе. • Учителас кьураб темаялда тIасан проект гIуцIиялъулъ гIахьаллъи. • ХIажатаб тIехь балагьизе интернеталдаса, библиотекаялда каталогаздаса пайда босизе. • Бищун вокьарав асаралъул багьадурасул хIакъалъулъ сочинение хъвазе. • ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • «МагIарулазул нус» кочIол бутIа рекIехъе лъазабизе.

«МагӀарулазул нус»		
Багъатар ХӀажиев **«Чадил кесек»** Инсанасул гӀумруялда жаниб чадица кколеб бакӀ. Кванидехун хӀурмат гьаби — асаралъул пикру. Хабаралда авторас рорхун ругел суалал.	1	• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хӀакъалъулъ жиндирго пикру загьир гьабизе. • Учителас кьураб темаялда тӀасан проект гӀуцӀиялъулъ гӀахьаллъи. • ХӀажатаб тӀехь балагьизе интернеталдаса, библиотекаялда каталогаздаса пайда босизе. • Бищун вокьарав асаралъул багьадурасул хӀакъалъулъ сочинение хъвазе. • ПасихӀго асар цӀализе. • Асаралда тӀасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Асаралъул гӀуцӀиялъул (композициялъул) хӀакъалъулъ баян гӀатӀид гьаби.		
МухӀамад Гунашев **«ЦӀадулал соназул учитель»** Жиндиего бокьун, КӀудияб ВатӀаниб рагъде арав учителасул къисмат. Поэмаялъул хӀакъикъияб кьучӀ. Рагъул авлахъалда бохги тун, школалде тӀадвуссарав учителасул рухӀияб бечелъи. Жиндир цӀулал бох букӀинцин лъазе течӀого, окопазул форма хисичӀого, гулбуз борлъ-борлъараб шинелалда гъорлъ, бергьенлъиялъул къо бачӀинегӀан гьев хьвадарав куц. Фронталда улбул ругел лъималазе эменлъиги учительлъиги цадахъ гьаби. Жиндирго мукъсанаб квен ракъарал цӀалдохъабазе кьун, кӀудияб яхӀ-	2	• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хӀакъалъулъ жиндирго пикру загьир гьабизе. • Учителас кьураб темаялда тӀасан проект гӀуцӀиялъулъ гӀахьаллъи. • ХӀажатаб тӀехь балагьизе интернеталдаса, библиотекаялда каталогаздаса пайда босизе. • Бищун вокьарав асаралъул багьадурасул хӀакъалъулъ сочинение хъвазе. • ПасихӀго асар цӀализе. • Асаралда тӀасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.

намусалда вукӀин. Учителасул камилаб сипат гӀуцӀизе шагӀирас хӀалтӀизарурал дандекквеял, метафорал, эпитетал ва гьезул кӀвар.		
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Поэмаялъул хӀакъалъулъ баян гӀатӀид гьаби. МацӀалъул пасихӀлъи, хӀалуцин, аллитерациялъул бечелъи. Анкьго гьижаялъул роцен ва гьелъул кӀвар.		
ДАГЪИСТАНАЛЪУЛ ХАЛКЪАЗУЛ АДАБИЯТАЛДАСА		
Къияс Меджидов **«МугӀрузул цӀумазе хвел букӀунадай»** Хъвадарухъанасул гӀумру ва адабияб хӀаракатчилъи. Къисаялъул тема ва пикру. Радал гӀужалъе хъвадарухъанас гьабураб сипат-сурат. ГӀадарие Нурали-бабаца кьураб къимат. ГӀолохъанав чанахъанасе херас рагьараб	2	• ПасихӀго асар цӀализе. • Асаралда тӀасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Асаралъулъ художественнияб формаялъул рахъал рихьизаризе ва гьезда гьоркор бухьенал ратизе;
Багьавудин Митаров. **«Бице гьудулзабазда»** ШагӀирасул гӀумруялъул хӀакъалъулъ къокъаб баян. Рокъобе кагъат хӀисабалда хъвараб кочӀол пикру — Советияб Армиялъ бергьенлъи босиялда ракӀчӀей ва гьелдаса чӀухӀи. ВатӀаналде къо ккараб мехалъ, керен кьун, гьеб цӀунулезда гьорлъ вукӀине щвей шагӀирас талихӀлъун рикӀкӀин. Фронталъулги тылалъулги цолъи, рухӀияб гъунки загьир гьабизе шагӀирас хӀалтӀизабураб кочӀол форма.	1	• Хъвадарухъанасул хӀакъалъулъ тӀадеги материал бакӀаризе, тӀахьазде интернеталде раккизе, батӀиял асаралги цӀализе. • ПасихӀго асар цӀализе. • Асаралда тӀасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тӀабигӀатги хӀисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагӀида тӀасабищизе.
ГӀалирза СагӀидов	2	• ПасихӀго асар цӀализе.

«ГІазул тІаргъал» КІудияб ВатІанияб рагъда бергьенлъи босиялдаса чІухІи-ялъул асар загьир гьабизе тІабигІияб сипаталдаса пайда бугеб куц. ХитІабияб къагІидаялда кечІ гІуцІиялъ рекІел асар гІатІидго рагьизе кьолеб рес. **«РачІа, гьудулзаби»** Дагъистаналда гьудуллъиги вацлъиги бищун тІадегІанаб рухІияб бечелъи букІин кочІолъ загьир гьабун бугеб куц. ВатІан хиралъиялъул, гьелдаса чІухІиялъул асар шагІирас-да кьезе кІун бугеб куц ва гьелъие ратарал ресал.		• Асаралда тІасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • «ГІазул тІаргъал» кечІ рекІехъе лъазабизе.
М.-Р. Расулов **«Эбелалъул рахІму»** Васасдехун эбелалъул бугеб кІудияб рокьи ва божилъи са-бураб гІорхъода чІезабизе Насибатил цІодораб махщел. ГьитІинлъиялъ ва гІанчІлъиялъ Алмасил ккарал гъалатІал. Квешлъиялдаса вас цІунизе эбелалъул божилъиялъул бугеб кІвар. Щивав багьадурасе авторас кьолеб къимат загьирлъулел сипатиял рагІаби.	1	• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хІакъалъулъ жиндирго пикру загьир гьабизе. • Учителас кьураб темаялда тІасан проект гІуцІиялъулъ гІахьаллъи. • ХІажатаб тІехь балагьизе интернеталдаса, библиотекаялда ката-логаздаса пайда босизе. • Бищун вокьарав асаралъул багьадурасул хІакъалъулъ сочинение хъвазе. • ПасихІго асар цІализе. • Асаралда тІасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.
АбутІалиб Гъапуров «Квешлъиялъе квешлъи» ЛъикІлъи гьабуразе лъикІлъи, квешлъи гьабуразе квешлъи батулеб гІумруялъул закон рагьизе шагІирасда батараб тема.	1	• Лъугьа-бахъиналъул яги багьадурасул хІакъалъулъ жиндирго пикру загьир гьабизе. • Учителас кьураб темаялда тІасан проект гІуцІиялъулъ гІахьаллъи. • ХІажатаб тІехь балагьизе интернеталдаса, библиотекаялда ката-

Гьабураб квешлъи кида-къадги жиндаго речIчIулеблъи бихьизабун бугеб куц. АбутIалибил насихIатиябгун философияб магIна. РагIабазул гIадатлъи, магIнаялъул гъварилъи, гIакълуялъул камиллъи.		логаздаса пайда босизе. • Бищун вокьарав асаралъул багьадурасул хIакъалъулъ сочинение хъвазе. • ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.
КЛАССТУН КЪВАТ1ИСЕБ Ц1АЛИ		
14. ЦIадаса ХIамзат. «Дир гIумру», «КIудияв ХIасан». 15. МухIамад Шамхалов. «ЧIегIерав чи». 16. Асадула МухIамаев. «Чаландар». 17. Шах-Эмир Мурадов. «МагIарухъ рогьел» («Рассвет в горах»). 18. Расул ХIамзатов. «МагIарул къиса», «МагIаруласул ватIан». 19. ГIарип Расулов. «КьогIал конфетал». 20. МухIамад ГIабдулхIалимов. «Циги тIинчIги». 21. Тажудин Таймасханов. «КIилкIазе биун тIураб гулла». 22. Фазу Алиева. «18 абилеб их». 23. Абакар ТIагиров. «ГIандадерил ралъдахъ». 24. ГIумар-ХIажи Шахтаманов. «Кьурулъ нух щвечIеб бис». 25. МухIамад-Загьид Аминов. «Гьудуллъиялъул улка».	2	

26. МухIамад Атабаев. «Замана».		

8 класс

Кинабниги – **34** сагIат
Асарал малъизе – **28** сагIат
Калам цебетIезабизе – **4** сагIат
Класстун къватIисеб цIали – **2** сагIат

Разделал ва темаби	СагIтазул къадар	Гьарулел хIалтIабазул аслиял тайпаби
Гъорлъе лъугьин. Художественнияб калам.	1	
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Тарихиябгун адабияб процессалъул хIакъалъулъ авалияб бичIчIи.		
Халкъияб кIалзул гьунар – 3 сагIат		
17-19 гI. адабият – 18 сагIат		
17-19 гI. адабият. Обзор. **17-18 гIасрабазда** авар халкъалъул хIакъалъулъ аслиял тарихиял баянал. Маданият цебетIеялъул хасал рахъал. 17-18 гI. поэтазул гIумруялъул ва хъвадарухъанлъиялъул хIакъалъулъ гIаммал баянал. Гьел жамгIиял хIаракатчагIи ва гIалимзаби хIисабалда. КIиго мацIалда (гIараб ва авар) хъвадари. Байбихьул заманалда авар поэзиялъулъ философияб	2	• 17-19 гI. хъвадарухъанасул хIакъалъулъ проект гIуцIизе ва бицине. • XVIII-XIX гIасруялъул хъвадарухъабазул асарал пасихIго цIализе. • Литературияб асар бичIчIизе, нахъгIунтIизе, гъорлъе ккун лъазе. • Живго жиндаго чIун, цIалараб асаралъул магIна бицине. • Асаралъул план гIуцIизе.

ва дидактикияб рахъал цӀикӀкӀун рукӀин. Цебесеб авар поэзия динияб кьучӀалда цебетӀей ва гьелдаго цадахъ поэзиялъул инсанасул гӀумруялде ва ишазде кӀвар, инсанасдехун гурхӀел, гьесул гӀумруялъул къеркьеялъулъ кумекчилъун чӀезе къасд. Инсанасул сипат-сурат рагьиялъул хасал рахъал (Къудукьа Мусалав, Кудалиса ХӀасан, ГӀаймакиса Абубакар, ГьаракӀуниса СагӀид) Цересел авар поэтазул кучӀдузул фольклоралъулгун бухьен. 17 – 18 гӀ. авар поэзиялъул поэтика, тайпаби, гьелъулъ литературияб мацӀ цебетӀей. **19 гӀасруялъул тӀоцебесеб бащалъиялда** Дагъистан цебетӀеялъул хасал гӀаламатал. Имамзабазул нухмалъиялда гьоркь дагъистанияз Россиялде данде гьабулеб букӀараб къеркьеялдехун Дагъистаналъул жамагӀаталда жаниб кӀиго батӀияб бербалагьи ва пикру букӀин. Гьеб багъа-бачариялъул гучал ва загӀипал рахъал. Бицен гьабулеб заманалда магӀарулазул адабият, гьелъул хаслъи, жамгӀияб ахӀвал-хӀалалъ гьелъие гьабураб асар: гьеб гӀелмуялда гьоркьоса батӀалъизе байбихьи, тематика гӀатӀилъи, художествияб форма бечелъи. Дагъистаналъул адабияталъул гӀурус ва гӀараб адабиятгун бухьен ккей. Диналъул адабияталъул гӀурус ва гӀараб адабиятгун бухьен ккей. Диналъул, гӀараб мацӀалъул даража ва кӀвар борхи, гӀараб мацӀалда магӀарулаз хъварал гӀелмиял, тарихиял, адабиял асарал. РукӀа-рахъиналъул суалазде кӀвар буссинаби (Гьа-		• Асаразул аслиял героязе ва аслиял лъугьа-бахъиназе характеристика кьезе. • РичӀчӀуларел рагӀаби ратизе ва гьезие баян кьезе. • Асаразда тӀасан хурхун суалал кьезе. • Асаразда хурхун, хъван яги бицун, жавабал кьезе. • Авторасул кинаб бербалагьи асаразул герояздехун бугебали ургъизе. • Щиб мурадалда хъвараб асарали пикру гьабизе. • Киналго асаразе хасиятаблъун бугеб жо бугищали ралагьизе. • Аслияв героясе характеристика кьезе. • РичӀчӀуларел рагӀаби ратизе ва гьезие баян кьезе.

ракIуниса СагIид, Хьаргабиса МухIамадбег) ва гьелъул социалиябгун адабияб магIна. **19 гIасрулъул кIиабилеб бащалъиялда** Дагъистаналда жамгIияб, социалияб ва политикияб гIумруялда жанир ккарал хиса-басиял. Буржуазияб гIуцIиялъул гIаламатал загьирлъи, захIматхалкъалъул классияб бичIчIи цIикIкIин. Бицен гьабулеб заманалъул маданияталъул, адабияталъул хаслъи: адабияталъул кIиго тIел – диниябги, динияб гуребги цолъи; гIурус маданиятги адабиятги Дагъистаналде бакки, гьелъие гIоло хIукуматалъ гьабулеб букIараб жигараб хIалтIи; хъва-хъвагIай гIуцIцIи, тIахьал къватIире риччай, школал рай, лъимал цIализари, батIиял шагьаразде рес бугел гIадамаз цIализе лъимал ритIи. П.К.Усларил, ЧIикIаса Айдемирил, Гьидалъа Хандиев МухIамадил, ТIелекьа Жаватханил (Ханахачиев), Генуса ХIасаниласул чIаголъи жигараб хIаракатчилъи, гьез магIарулазул тарих, мацI лъазаби, гIурус адабияталъул асарал магIарул мацIалде руссинари, миллияб интеллигенция гIун бачIин, гIелму-лъай тIибитIизабиялъулъ гьезул жигарчилъи. ЧIикIаса Айдемирица магIарулазул кучIдул ва маргьабазул тIоцебесеб мажмугI данде гьаби ва басмаялда бахъи (1876 с.). Адабияталъ халкъалъул рукIа-рахьиналде, жамгIиял ва социалиял суалазе инсанасул рекIел хIалалде кIвар		

цIикIкIинаби. Инасанас жиндирго хасаб гIумруялъулъ эркенлъи тIалаб гьаби – заманалъул аслияб тема, гьелъул социалияб магIна ва художествияб кIвар. Кавказалъул рагъул хIакъалъулъ хъварал тарихиял ракIалде щвеялъул асарал (Гиничукьа ХIайдарбегхIажияв, Генуса ХIасанилав, Инхоса ГIалихIажияв). Динияб адабият ва гьелъул вакилзаби (Гиничукьа ХIажиявдибир, СалтIаса УзунхIажияв, ГIахьалчIиса МуртазагIалихIажияв, ГIурадаса ХIанапил вас Удурат), гьезул асаразул тайпаби, гьезул хIасил ва магIна. Адабияталде гъорлъе гIемерал захIматхалкъалда гъорлъа рахъарал поэтал рачIин (Эльдарилав, ГIанхил Марин). ЦIияб тайпаялъул поэтал рижи – поэталкочIохъаби, гьезул асаразул хаслъи. Адабият цебетIеялъе халкъиял кIалзул гьунаралъул асаразул кIвар цIикIкIин, адабияталъ халкъалъул пикру загьир гьаби, гIумруялъулгун бухьен цIикIкIин, гьелда бан адабият жанрияб ва поэтикияб рахъалъ бечелъи. Авар адабияталда жанир художествиял методазул гIаламатал загьирлъи: романтизм, просветительство, реализм. Гьел рижиялъул ва церетIеялъул хасал рахъал. Авар адабияталде гъорлъе сатирияб мухъ бачIин (Инхоса ГIалихIажияв). Заманалъул хъвадарухъабаз социалиял суалазе кIвар цIикIкIинаби – реализм цебетIеялъе аслияб шартI. ТIелекьа Хъазамил ГIалил, ТIелекьа МуртазагIалил, Могьохъа АхIмал, Миякьоса ГIумархIажи-Зиявудинил,		

МестIерухъа НурмухIамадил, ТIелекьа Этил ГIалил, Сугъралъа МуртазагIалихIажиясул, Игьалиса ГанцIи ГIабдулал поэзиялъул хIакъалъулъ баянал.		
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Художествияб сипаталъул хIакъалъулъ баян.		
Хьаргабиса МухIамадбег Хьаргабиса МухIамадбег – поэт ва рагъухъан. ГIумруялъул хIакъалъулъ баянал. Хъаварухъанлъиялъул байбихьи. БахIарчилъиялъул тема ва патриотизмалъул идея. («ЧIохъ ккараб рагъ», «ЧIохъ хъала бахъи», «СалтIа бахъиялъул кечI»). КучIдузул художествиял рахъал ва фольклоралде гIагарлъи. МухIамадбегил «Шамил асир гьави» абураб поэма. Аслияб сипат ва Шамилил ишазе поэтас кьураб къимат. Поэмаялъул композиция, жанрияб хасият ва мацI. МухIамадбегил махсараялъул кучIдул («Вехь», **«ГIонкIкIолги дирги ккараб»).** Асаразул темаби ва социалияб магIна. Поэтика. КучIдузул хIакъикъаталде гIагарлъи. МухIамадбегил хъвадарухъанлъиялъул авар адабияталъе ккараб кIвар.	1	• Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакIал ратизе, гьелъул художествияб ва магIнаялъулаб кIвар бихьизабизе. • ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • РичIчIуларел рагIаби ратизе ва гьезие баян кьезе.
Къудукьа Мусал МухIамад (Мусалав) (1651 – 1716 сс.). Къудукьа Мусаласул гIумруялъул хIакъалъулъ баян. Мусалав – жамгIияв хIаракатчи, лъай тIибитIизабулев чи ва поэт. ГIараб ва магIарул мацIалда хъварал поэтасул шигIрабазулъ инсанасда бихьулеб захIмалъи, гьесул талихI гьечIолъи загьир гьаби («БухI-бухIараб къехь гIадаб...»). **«МагIарда гIазу буго»** – авар адабияталда философияб лирикаялъе кьучI лъураб асар.	1	• Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе. • ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе.

ГӀаймакиса Абубакар (1711 – 1797 сс.). ШагӀирасул гӀумруялъул хӀакъалъулъ баянал. Абубакар – магӀарул халкъалъул машгъурав гӀалимчи. ГӀараб ва магӀарул мацӀазда шигӀруял асарал хъвазе гьесул букӀараб гьунар. Инсан диналде ахӀи – шагӀирасул поэзиялъул аслияб тема. МагӀарулазул хъвавулаб адабияталъе кьучӀ лъуразул цояв хӀисабалда Абубакарица миллияб адабияталда жаниб хасаб бакӀ кквей. **Кудалиса ХӀасан (Бицанихъе 1718 – 1795 сс.)** ШагӀирасул гӀумруялъул хӀакъалъулъ баян. ХӀасанил философиялгун насихӀатиял асарал **(«УнкъцӀул хисулеб дунял», «Леян ахӀидал ахӀмакъ», «Чи хӀалалда толаро»).** ШагӀирасул поэзиялъул аслияб жанр – турки. Диналъул нухде халкъ ахӀизе хъварал асразулъ шагӀир гъваридаб пикруялъул гӀакъиллъун ва гӀалимчилъун вихьи. МагӀарулазул хъвавулаб адабият цебетӀезабиялъе Кудалиса ХӀасаница кӀудияб жигар бахъи.		• Суалазе жавабал кьезе. • РичӀчӀуларел рагӀаби ратизе ва гьезие баян кьезе.
Г1анхил Марин Аваразул тӀоцеейсей поэтесса – Маринил гӀумруялъул хӀакъалъулъ баянал. ГӀанхил Марин кочӀохъан ва магӀихъан хӀисабалда, гьелъул поэзиялъул фольклорияб кьучӀ. ГӀанхил Маринил рокьул ва сатириял кучӀдул **(«ВачӀале, вокьулев», «Дуда чӀор речӀчӀаяв», «Чарчурал гъудузул мугъал рекизе»).** КучӀдузул идеял ва художествиял рахъал. ГӀанхил Маринил магӀаби («Зигара буго» – Эльдарилав хведал гьабураб). Маринил асаразулъ романтиз-	1	• Хъвадарухъаналъул хӀакъалъулъ тӀадеги материал бакӀаризе, тӀахьазде интернеталде раккизе, батӀиял асаралги цӀализе. • ПасихӀго асарал цӀализе. • Асаразда тӀасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тӀабигӀатги хӀисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагӀида тӀасабищизе. • РичӀчӀуларел рагӀаби ратизе ва гьезие баян кьезе.

<table>
<tr><td>малъул ва реализмалъул къагІидаби.</td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>Инхоса ГІалихІажи
«Гьекъел-мехтел»
Гьакълил «баракат» — бокьун гІадаллъи; мехталил «тІоклъи — тІутІлъун гІадан лъугьин» — кочІол аслияб пикру.
«Исрапчиясде»
Щибго жо инсанас исрап гьаби кочІолъ какун бугеб куц. НигІматалъул къадру-къимат гьабизе, гьелдехун инсаплъиялъул бербалагьи букІине ккей.
КочІол пасихІаб насихІатаб мацІ.
Инсанасул цІодорлъи, рухІияб тІадегІанлъи бихьизабулел алфазал ва гьезул насихІат
«Ракь»
Щивав чиясда нахъа буго хвел, гьесул ахират букІуна ракьулъ. Гьенир ращалъула киналго: мискинавги, бечедавги, чІухІаравги, гІакъилавги, гьудул-гьалмагъги, рослъадиги — кочІол философияб пикру.</td><td>2</td><td>• Хъвадарухъанасул хІакъалъулъ тІадеги материал бакІаризе, тІахьазде интернеталде раккизе, батІиял асаралги цІализе.
• ПасихІго асарал цІализе.
• Асаразда тІасан суалал лъезе.
• Суалазе жавабал кьезе.
• Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тІабигІатги хІисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагІида тІасабищизе.</td></tr>
<tr><td colspan="3">АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ</td></tr>
<tr><td colspan="3">• Сипатияб каламалъул (мацІалъул) хІакъалъулъ баян гІатІид гьаби.</td></tr>
<tr><td>ЧІикІаса МухІамад
«АхІулгохІ бахъиялъул кечІ»
ЧІикІаса МухІамадил асаразулъ Кавказалъул рагъул тема загьирлъи.</td><td>1</td><td>• Хъвадарухъанасул хІакъалъулъ тІадеги материал бакІаризе, тІахьазде интернеталде раккизе, батІиял асаралги цІализе.
• ПасихІго асар цІализе.
• Асаралда тІасан суалал лъезе.
• Суалазе жавабал кьезе.
• Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тІабигІатги хІисабалде</td></tr>
</table>

		босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагӀида тӀасабищизе.
Ругъжаса Элдарилав **«Жергъен гьартун ккана»** «Жергъен гьартун ккана»: ГӀадатал гӀадамазул тӀадегӀанаб рухӀияб бечелъи, чилъи, бацӀцӀадаб намусяхӀ бецци.	1	• Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тӀабигӀатги хӀисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагӀида тӀасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакӀал ратизе, гьелъул художествияб ва магӀнаялъулаб кӀвар бихьизабизе. • ПасихӀго асар цӀализе. • Асаралда тӀасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.
БакьайчӀиса ЧӀанкӀа ЧӀанкӀал гӀумруялъул ва хъвадарухъанлъиялъул хӀакъалъулъ баян. Инсанасул рухӀияб гъварилъуде, чиясул напсалде кӀвар кьеялъе гӀилла. Гьеб заманалъ социалияб цебетӀей. Капитализмалъул махӀ магӀарухъеги бахин. Империалистиял рагъазулъ (1905 – 1917 соназда) дагъистанияз гӀахьаллъи гьаби. Революциялъул идея Дагъистаналда тӀибитӀи. **«Сайгидул БатӀалиде»** КочӀол хӀакъикъияб аслу. Мухьдахъ японияз рагъде ритӀарал дагъистаниязул къисмат. МагӀарул гӀолохъабазул бахӀарчилъи, къо хӀехьей, гьезда гьоркьов ШапигӀиласул васасул чилъи. Щибго магӀна гьечӀеб рагъда холел бахӀарзазул гӀумруялда шагӀир барахщи. Гьезул хвел пачаясул хӀукуматалда чӀвалеб гӀайиб букӀин. МагӀуялъул бакӀалда пасихӀаб баллада.	1	• Хъвадарухъанасул хӀакъалъулъ тӀадеги материал бакӀаризе, тӀахьазде интернеталде раккизе, батӀиял асаралги цӀализе. • ПасихӀго асарал цӀализе. • Асаразда тӀасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тӀабигӀатги хӀисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагӀида тӀасабищизе.

Камилаб сипатияб мацI. ШапигIиласул сабру ва къвакIи бихьизабулел эпитетал. **«ТIалхIатиде»** Вокьулев вихьизе ясалъул хьул-анищ. Гьелъул рекIел хIал, рокьул гIишкъу загьир гьабизе шагIирасул гьунар, мацIалъул бечелъи.		
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Антитеза, (баян). II гьижаялъул кочIол роцен.		
ХъахIабросулъа МахIмуд **«ХъахIилаб зодихъе багIар бакъул нур»,** **«Почтовый кагътиде керенги чучун»** **«Росдал бет1ералда, т1охил рагIалда…» («Истамбул читалъул чергес хъабало» кеч1алдаса** МахIмудил поэзиялъул цIилъи, магIнаялъул гъварилъи, мацIалъул пасихIлъи. КочIолъ пикруялъулги хIасраталъулги хIалуцин. РекIел хIал борцине тIабигIаталъул берцинлъиялдаса пайда боси. МахIмудил лирикаялъул художествияб камиллъи, магIнаялъул бечелъи. Халкъияб лирикаялъул бечедал формабазул кьучIалда, МахIмудица пасихIлъи бахинабураб борхалъи. Аваразул литературияб мацI цебетIезабиялъулъ поэтас лъураб бутIа.	3	• Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакIал ратизе, гьелъул художествияб ва магIнаялъулаб кIвар бихьизабизе. • ПасихIго асарал цIализе. • Асаразда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Дурго пикруги хIалтIизабун, гьал асараздасан сочинение хъвазе: «МахIмудил асаразулъ магIарул чIужугIаданалъул сипат». • МахIмудил поэзиялъул цIилъи, магIнаялъул гъварилъи, мацIалъул пасихIлъи рагье эссеялдалъун. • «Почтовый кагътиде керенги чучун» рекIехъе лъазабизе. • «Росдал бет1ералда, т1охил раг1алда…» кеч1 рекIехъе лъазабизе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Художествияб каламалъул хIакъалъулъ баян гIатIид гьаби.		
Инхелоса Къурбан	1	• Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде

«Наибзаби хIелун» Наибзабаз гуккун, япониязул рагъде ритIун арал магIарул гIолохъабазул рекIел хIал, гьезул яхI-намус, бахIарчилъи бихьизабизе шагIирасул бажари. КочIол пикру, мацIалъул пасихIлъи. **«Борхатаб магIарда»** **«ГIенекке, йокьулей»** **«Бахъа, къалам»** Къурбанил рокьул лирикаялъул хаслъи. ГIидра тIегьалда, бакъ-моцIалда, цIвабзазда, алжанул хIурул-гIиналда йокьулей релълъине гьайи. Кьецалъул, диалогалъул къагIидаялда кучIдул гIуцIи. МагIарулалъе эркенлъиялде нух рагьизе шагIирас бахъулеб бугеб хIаракат.		босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе. • Художествияб гексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакIал ратизе, гьелъул художествияб ва магIнаялъулаб кIвар бихьизабизе. • ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.
ДАГЪИСТАНАЛЪУЛ ХАЛКЪАЗУЛ АДАБИЯТАЛДАСА		
Къалухъа Мирза **«Ханасе жаваб», «ГIашикъ булбул»** ШагIирасул гIумруялъул хIакъалъулъ кьокьаб баян. «Ханасе жаваб». Ханзабазул, бегзабазул рахIму гьечIолъи, халкъалъе зулму гьаби кочIолъ какун бугеб куц. Рубас жаниблъиялда кверщел гьабурав, хъантIарав ханасе халкъалъул рахъалдасан Мирзаца кьолеб жаваб. Гьидалъа Хочбарилги Мирзалги ханзабазе кьолеб жавабалъул гIамлъи букIиналъе гIилла. «ГIашикъ булбул». ТалихI къарал мискинзабазулгун гIумру дандеккун, Мирзаца ахIараб кечI. ТIугьдул магIилъ ччурал, хер бечIан гIодоб чIварал	1	• Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакIал ратизе, гьелъул художествияб ва магIнаялъулаб кIвар бихьизабизе. • ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.

гIадамазул къварилъи бигьалъизе бакъан тIамеян, булбулалде хитIаб гьабун, ракIчучи. Мирзаца булбулалда жиндир талихIаб бацилан абиялъе гIилла. ХъантIарал, вахIшиял ханзаби какарал, эркенлъиялде, цолъиялде халкъ ахIарал Мирзал кучIдул. «Ханасе жаваб» (цебеккун малъараб анализалъе), «Айгъиралде», «ГIашикъаб булбул», «Халкъалде ахIи бай». ГIумруялъул кьогIаб хIакъикъат рагьун бихьизаби, тIекълъиялде рокьукълъи, эркенлъиялде цIайи, ВатIан хиралъиялъул асар гвангъун бихьизаби — Мирзал кучIдузул хаслъи.		
Йирчи Гъазахъ **«Векьарухъанасул кечI»** Чияда цеве хIалтIизе ккарав мискинав векьарухъанасул угьди-зигара — кочIол тема. Мискинзаби инжит гьаризе рес кьолеб социалияб гIуцIиялде шагIирас гьабулеб гIайиблъун кечI букIин.	1	• ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакIал ратизе, гьелъул художествияб ва магIнаялъулаб кIвар бихьизабизе. • «Векьарухъанасул кечI» рекIехъе лъазабизе.
Етим Эмин **«Эминил васият», «КъватIул харбал цIалкIулел херал руччабазде»** ШагIирасул гIумруялъул хIакъалъулъ къокъаб баян. «Васият»: Бечедаздаги мискинзабаздаги гьоркьоб шагIирас чIвалеб рухIияб гIурхъи. Жив хвараб мехалъ, жинцаго гIадин, гIазабалъул лълъар гьекъарал мискин-	1	• Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакIал ратизе, гьелъул художествияб ва магIнаялъулаб кIвар бихьизабизе. • ПасихIго асарал цIализе.

заби гурони, вукъизе чагIи рачIунгеян васият гьабиялъе гIилла. «КъватIул харбал цIалкIулел херал руччабазде»: МацI гьабугеян херал руччабаздехун Эминил гьари. КъватIул харбаз, мацIихъабаз шагIирасул гIумру хвезаби. МацIихъабазе къимат кьезе, гьезул гIамал-хасият рагьун бихьизабизе кочIолъ хIалтIизарун ругел сипатиял рагIаби, эпитетал. «Ле, халкъ», «Гъудулзабазде», «Огь, нилъер гIумру». Миллияб эркенлъиялъе гIоло гьабураб къеркьеялъулъ къеялда ва жанисеб зулму цIикIкIиналда бан, Эминил кучIдузулъ ахирал соназда дунялалдаса ракI буссарал пашманал бакъназ рагIизе лъугьин. «Васият, «Огь, панаяб дунял», «Дир ракI батизе гьабулезде», «Эминил васигат». Ятим Эминил гIумру ва хъвадарухъанлъиялъул нух. Ашугазулаб поэзиялдаса литератураялде вачIин. Азербайджаназул классияб поэзиялъ Эминил хъвадарухъанлъиялъе гьабураб асар (Вагиф, Видади). Обществияб гIуцIи ва халкъалъе бугеб гIазаб какулел асарал (цебе малъараб).		• Асаразда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.
Мунги АхIмад **«КъатIра ритIухълъи гьечIеб, паналъаяб дунял»** **«Шамилил суд»** ШагIирасул гIумруялъул хIакъалъулъ къокъаб баян. **«КъатIра ритIухълъи гьечIеб, панаяб дунял».**	1	• Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакIал ратизе, гьелъул художествияб ва магIнаялъулаб кIвар бихьизабизе.

РитIухълъи гьечIеб гIумру мискинзабазе гIазаблъун букIин кочIолъ ахIун бугеб куц. Цебесеб социалияб гIуцIиялъе шагIирас кьолеб бугеб нагIана. Жидер кьогIаб къисматалда тIад мискинзаби ургъизе тIами – кочIол аслияб мурад. **«Шамилил суд».** КочIолъ бодул цевехъанасул тохлъиялъул багьа. Тохлъи биччарасе Шамилица гьабураб тамихI. Рогьо чуризе рес кьей – кьалда рагъухъаби лъадариялъул цо къагIида. БахIарчиясул цIар хехго тIибитIиялъе гIилла.		• ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе.
20 гI. 1-себ бащалъиялъул адабият – 7 сагIат		
20 гI. адабият. Обзор. КIудияб октябралъул революциялда хадуб киналго миллатазул культурияб цебетIей. ХIукуматалъ адабият цебетIеялъе гьарурал тадбирал (Адабият ва маданият цебетIей мурадалда гьарурал хIукмаби ва документал, Дагъистаналъул халкъазе жидерго хасал печаталъул органал щвей, хъвадарухъабазул гIуцIаби рижи, тIоцересел гIелмиял институтал рагьи ва гь. ц.). Аваразул фольклор ва цебесеб адабият – советияб адабият цебетIеялъе кьучI. Аваразул советияб адабият цебетIеялъул аслиял этапал. Дагъистаналъул миллатазул литератураялъул цоцадехун хурхен ва идейнияб гIагарлъи. Дагъистаналда хабариял ва драмалъул асарал раккиялъе ва церетIеялъе	1	• XX гIасруялъул байбихьуда рукIарал хъвадарухъабазул асаразе хасиятал темаби ва пикраби кинал букIаралали ургъизе. • XX гIасруялъул адабияталда тIасан лъурал суалазе жавабал кьезе (хъван яги бицун).

гIурус литератураялъул ккараб сабаб. (Э. Каписв «Поэт», М. Хуршилов «Сулахъалъ нугIлъи гъабула». 3. ХIажиев «Къиямасеб къо», «ХIаскъил ва Шамил», Ражаб Дин-МухIамаев «Хъабчилъ бахIарзал», Рабадан Нуров «Зулму», «ГIайшат гIадатазул квачIикь», «КъватIив чIвазавурав щайих», Алим-Паша Салаватов «БагIарал партизанал», «Айгъази», М. Чаринов «ХIабибат ва ХIажияв», «Шумайсат», «Шагалай».) Дагъистаналъул советияб литератураялъе къучI лъурал рагIул устарзаби: Сулейман Стальский, ЦIадаса ХIамзат, Заид ХIажиев, Эффенди Капиев, АбутIалиб Гъапуров, Рабадан Нуров, ГIабдула МухIамадов, Гъазияв ГIали, Абулмуслим Жафаров, Аткъай Аджа- матов, ГIазиз Иминагъаев. Революциялъул нухда цIияб чIаголъи гIуцIи, социалистияб ВатIан цIунизе, бецIал гIадатаздаса рорчIизе, цIияб гIумру гIуцIулезул жигарчилъи – гьел соназул Дагъистаналъул литератураялъул аслияб тема. Дагъистаналдаги социализм бергьин, гьелъул хIасилалда советияб миллияб литература цебетIей. Граждан рагъазул темаялда хъварал асарал. (М. Хуршилов «Сулахъалъ нугIлъи гъабула», Алим-Паша Салаватов «БагIарал партизанал», Ражаб Дин-МухIамаев «Хъабчилъ бахIарзал», Аяв Акавов «Аздагъо чIвараб гIужрукь»). ХIалтIухъабазул класс бижиялъул ва цIубаялъул хIакъалъулъ асарал. (ГI. ФатахIов «Ударник ХIасан»). Дагъистаналъул миллатазул поэзия цебетIей ва тIегьай: Хурюгалдаса ТIагьирил («Ахакь», «Зодил багьадур», «Ахты», «Дие херлъизе		

заман гьечIо»); Багьавудин Астемировасул («Пири», «БагIараб рогьел», «Милъиршодул кечI», «БагIарав партизан»); Гъазияв ГIалил («ХъахIаб канлъи ва багIараб канлъи», «Рахьибай»); Наби Ханмурзаевасул («Чирмакъолол гIарза»); ГIабдул-Вагьаб Сулеймановасул («Дун щив?», «Жакъа»); М.Чариновасул («Инсул ВатIан», «Эркенлъи», «ГIолилазде», «НагIана»); Багьавудин Митаровасул («Дур сурат», «Балагье, гьудулзаби») хъвадарухъанлъи .		
ЦIадаса ХIамзат **«Айдемир ва Умайгьанат»** КIигьумерчилъи, цIогь, хIилламакру, гIадан хIакъир гьави гIадал инсанасул квешал рахъал къватIир чIвазари. Аслиял сипатал, гьезул хаслъи. Жаниса турарал Асмаги, ясги, гьезул хъатикь вугев Гъазиги жал цIакъал чагIилъун хIазе лъугьиналъ ккезабураб комедияб хIал. Каламалъул хаслъиялдалъун багьадуразул хасият-гIамал рагьизе авторасул махщел. Асиятил, Умайгьанатил, Айдемирил сипатал. **«ГIумруялъул дарсал»** (къокъ гьабураб). ЦIадаса ХIамзатил устарлъи халкъияб кIалзулаб гьунаралда бухьараб букIин. Поэмаялъулъ инсанасул рухIияб дунялалъе, гIамалхасияталъе ва хьвадачIвадиялъе къимат кьей. Лъималазе ва гIолилазе лъай ва тарбия кьеялъул рахъалъ аза-азар соназ халкъалъ хIалтIизарурал кицабаздаса, абияздаса, гIакъилал пикрабаздаса ва малъа-хъваяздаса шагIирас гIатIидго пайда	3	• Гъал асаразда тIасан учителас къураб темаялда сочинение хъвазе. • Хъвараб жоялъулъ гъалатIал ралагьизе ва гьел ритIизаризе. • Асараздаса пайдаги босун, литературияб макъала хъвазе (эссе). • Асарал ва гьезул героял дандекквезе ва гьезие къимат кьезе. • Хъвадарухъанасе, асаралъе, гьеб хъвараб къагIидаялъе гIаммаб характеристика кьезе. • XX гIасруялъул байбихьуда аваразул драматургия бижи ва цебетIей бихьизабе проектги гIуцIун. • Поэмаялъул 10 куплет рекIехъе лъазабе.

боси. Поэма — магIарул халкъалъул адабияб ва гIадилияб хьвада чIвадиялъул бечедаб хIалбихьи загьир гьабураб асар.		• «Айдемир ва Умайгьанат» драмаялъул цо кесек рекIехъе лъазабизе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Драмаялъул асаразул аслиял тайпаби. Комедия. Драмаялъул асаралъул сюжет.		
МухIамад Хуршилов **«Сулахъаль нугIлъи гьабула»** Романалъул хIакъалъуль баян. Кьода батараб носол бальголъи. Хъаравуласул хабар. БоцIуе гIоло бечедаз гьабулеб вахIшилъи. Мискиназдаги бечедаздаги гьоркьоб тушманлъи цIикIкIиналъе гIилла. ГIумарил нухмалъиялда гъоркь мискинхалкъаль гьабураб боркьараб рагъуе нугI — Сулахъ.	2	• Асаралъул план гIуцIизе. • Асаразул аслиял героязе ва аслиял лъугьа-бахъиназе характеристика кьезе. • РичIчIуларел рагIаби ратизе ва гьезие баян кьезе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Асаралда тIасан лъурал суалазе жавабал кьезе (хъван яги бицун). • Авторасул кинаб бербалагьи асаралъул герояздехун бугебали ургъизе. • Нужее асар гьабураб бутIаялда тIасан сурат бахъе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Хабариял асаразул тайпаби такрар гьари. Романалъул хIакъалъуль бичIчIи.		
МухIамад Шамхалов **«Вац»** Ригьнада гьоркьор хутIарал басриял гIадатал цIияб гIелаль хIатIикь лъолел рукIин — хабаралъул тема. Яцалъул талихIаб къисматалъе гIоло вацас рагIи аби гIад гьабулеб гIадат МухIамадица хвезаби. МухIамадил ва Алипатил цоцаздехун бербалагьи. Алипатил цIодорлъи, намуслъи, адаб буголъи, жиндирго талихIалъе гIоло къеркьей.	1	• Асаралъул план гIуцIизе. • Асаразул аслиял героязе ва аслиял лъугьа-бахъиназе характеристика кьезе. • РичIчIуларел рагIаби ратизе ва гьезие баян кьезе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Асаралда тIасан лъурал суалазе жавабал кьезе (хъван яги бицун). • Авторасул кинаб бербалагьи асаралъул герояздехун бугебали ургъизе.

20 гI. 2-леб бащалъиялъул адабият – 3 сагIат		
Анвар Аджиев **«БахIарчиясул куркьби»** ШагIирасул гIумру ва адабияб хIаракатчилъи. Заман аниги, дунял хисаниги, халкъалъе гIоло гIумруги рухIги кьурав бахIарчиясе хвел гьечIо. Гьесул цIарги ишалги думалъго хутIизе руго халкъалъул рекIелъ, шагIирзабазул кучIдузулъ.	1	• ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакIал ратизе, гьелъул художествияб ва магIнаялъулаб кIвар бихьизабизе.
Юсуп Хаппалаев **«Оцбай»** **«Халкъияб кечI»** Халкъияв шагIирасул гIумру ва адабияб хIаракатчилъи. «Оцбай»: МагIарухъ ихдалил оцбаялъул байрам бихьизабун бугеб куц. НекIсияб гIадаталда цIияб рухI лъей. Ракьул рухIги махIги лъалев машгьурав векьарухъанасул захIматалъе шагIирас гьабулеб рецц. «Халкъияб кечI» — миллаталъул рухI. Гьелъулъ загьирлъула халкъалъул тарихги, гIамал-хасиятги, рохелги, пашманлъиги ва къисматги.	1	• ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакIал ратизе, гьелъул художествияб ва магIнаялъулаб кIвар бихьизабизе. • «Халкъияб кечI» рекIехъе лъазабизе.
МутIалиб Митаров **«Устар»** ШагIирасул гIумруялъул хIакъалъулъ къокъаб баян. Поэмаялъул гIуцIи ва аслияб пикру. Махщел тIокIай ессарухъан Перил сипат. Гьелъул махщалие халкъалъ кьолеб къимат. Поэмаялъул пикру рагьиялъе тIабигIаталъул сипатазул	1	• ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакIал ратизе, гьелъул художествияб ва магIнаялъулаб кIвар бихьизабизе.

кIвар.		
КЛАССТУН КЪВАТ1ИСЕБ Ц1АЛИ		
21. «Исубханги вехьги». 22. «Азайнисей». 23. Элдарилав. «Сибирь къотIидал», «Аваданай гьудул». 24. ЧIанка. «ТIаде магIарухъе». 25. Алигаджи из Инхо. «Гьурмадул берцинлъи гIун». 26. ХъахIабросулъа МахIмуд. «Эбел ва яс». 27. Инхелоса Къурбан. «Дунял къалъулеб». 28. ЦIадаса ХIамзат. «Хьитазул устар». 29. Расул ХIамзатов. «Эбелалде кечI», «Батирай». 30. Заид ХIажиев. «Сулахъ гIурул рагIалда». 31. Асадула МухIамаев. «МагIарулай». 32. АхIмад ХIамзатов. «Ралъдал тIиналда». 33. Тажудин Таймасханов. «Хъумуз». 34. ГIумар-ХIажи Шахтаманов. «Ихдалил чапар». 35. Машидат Гъайирбекова. «Вехьасул намус». 36. ГIарип Расулов. «Къункърабазул моцI». 37. ХIабиб ГIалиев. «Нух къосараб хвел». 38. Камиль СултIанов. «Рохьоб».	2	

39. Мирза МухIамадов. «ВатIаналде». 40. Ханбиче Хаметова. «ГIанхил Марин».		

9 класс

Кинабниги – **34** сагIат

Асарал малъизе – **30** сагIат

Калам цебетIезабизе – **2** сагIат

Класстун къватIисеб цIали – **2** сагIат

Разделал ва темаби	**СагIтазул къадар**	**Гъарулел хIалтIабазул аслиял тайпаби**
20 гI. 2-леб бащалъиялъул адабият – 26 сагIат		
1950-1990 соназда авар адабият. Обзор. 1950-1990 соназда Дагъистаналъул миллияб адабият. Совет улкаялда социализм бергьин, гьелъул кьучIалда Дагъистаналъул миллатазул культурияб гIумру тIегьай, литература цебетIей. Гьеб хIалуцараб гIуцIарухъанлъиялъул заман хъвадарухъабаз жидерго асаралъ бихьизаби. Къокъаб заманалда жаниб революцияб цебетIеялъул нухда халкъалъ росарал чIахIиял бергьенлъаби. Дагъистаналъул хъвадарухъабазул II, III, IV, V съездал, миллияб литература цебетIеялъе гьезул кIвар. Дагъистаналъул халкъазул литература цебетIеялъе миллиял мацIазда газетал ва журналал рахъизе байбихьи, гьелъул кIвар. Дагъистаналъул миллияб литература халкъалъул гIумруялде гIагарлъи, ВатIан хиралъиялъул,	1	• Хъвадарухъабазул хIакъалъулъ тIадеги материал бакIаризе, тIахьазде, интернеталде раккизе, гьезул бат1иял асаралги цIализе. • Асараздасан пасихIал рагIаби, гъваридал мухъал ратIа гьарун хъвазе, рекIехъе лъазаризе. • Асаразул сюжетал ва персонажал дандекквезе. • Цо программаялда бугеб асаралъул реализмалъул хаслъиялъул хIакъаълъулъ учителасул нухмалъиялда гъоркь хIалтIи хъвазе. • Цо художественнияб асар бичIчIун цIализе, цIалалъул хIакъалъулъ пикру загьир гьабизе.

рекъел цIуниялъул, социалистияб гIуцIарухъанлъиялъул, эркенаб захIматалъул темаялда батIи-батIияб тайпаялъул (жанралъул) асарал хъвай, гьезда жаниб советияв чиясул рухIияб дуниялги захIматалъул бергьенлъабиги рагьи. Рагъул соназ Совет халкъалъ бихьизабураб бахIарчилъиялъул, гьунаразул хIакъалъулъ асарал. Гьезда жаниб рагъулаб борч тIубаялъул, миллатазда гьоркьоб гьудуллъивацлъи щулалъиялъул, ВатIан хиралъиялъул тема гIатIидго рагьи. Расул ХIамзатовасул «Россиялъул солдатал», «Вацасул хоб», МухIамад Сулимановасул «Рагъул нухазда», Фазу ГIалиевалъул «18 их», М. Гъайирбековалъул «РакIалъ цIа гIолеб буго» ГI. Хачаловасул «Лъукъараб кечI», Т. Таймасхановасул «Ралъдал багьадур», МухIамад Атабаевасул «Бикъараб хвел». Рагъул темаялда хъварал къисаби. М.МухIамадовасул «РикIкIадал мугIрузда», Т. Таймасхановасул «КIилкIазе биун тIураб гулла». Дагъистаналъул литератураялда жанир къисаби, романал цIикIкIин ва гьезул тематикаялъул бечелъи. ВатIаналъе гIоло къеркьолаго ва хIалтIулаго, цIияб гIелалъул рухIияб дунял бечелъулеб, сахватаб гIамалхасият лъадарулеб куц бихьизаби. Рагъулъ ва хIалтIулъ бергьенлъаби росараб куц гъваридго рагьи. (М.Сулимановасул «Огниялда», Манаф Шамхаловасул «Чирахъчай расалъуда», М. МухIамадовасул «Къисас», «Бакъдасел», Къияс Меджидовасул «ХъахIаб расалъул тохтир»). Ф.ГIалиевалъул къиса «Кьолбол мугъру». Халкъалъ нахъа тараб революцияб нух художествиял асаралъ бихьизаби. ГIелалъ гIелалъухъе къеркьеялъул ва гIуцIарухъанлъиялъул бечедаб хIалбихьи ирсалъе кьей. (Асадула МухIамаевасул «МагIарулай», М.-С. ЯхIяевасул «Лъабго бакъ», ГIабасил МахIамадил «ЛъабцIул гьавуна», АхIмад-		• Асаралъул тема ва идея баян гьабизе. • Асаралъул гIаммаб магIна бицине, персонажазе къимат кьезе. • Асаралъул тарих, хъвараб къагIида ва хаслъи бицине. Асаралда тIасан гьитIинаб конспект яги макъала хъвазе. • Литературиял асаразда тIасан рецензиял, отзывал, аннотациял хъвазе.

хан Абу-Бакарил къисаби, МухIамад-Расулил «Бертадаса хадуб»). Лирикиял кучIдузул тематика гIатIилъи. ТIабигIияб, политикияб лирика цебетIей. Эркенаб захIматалъул, гIадамазул рухIияб бечелъиялъул, захIматалъул инсанасул тIадегIанлъиялъул, ВатIаналде, халкъалде, чIужугIаданалде бугеб рокьул бечелъиялъул ва гъварилъиялъул хIакъалъулъ кучIдул. Шагь-ГIамир Мурадовасул, ГIалирза СагIидовасул, Ибрагьим ХIусеновасул, Юсуп Хаппалаевасул, Бадави Рамазановасул, Сулейман Рабадановасул, Газимбег Багандовасул, Рашид Рашидовасул, Анвар Аджиевасул, МухIамад Атабаевасул, ГIабасил МахIамадил, ГIумар-ХIажи Шахтамановасул, ХIажи Гъазимирзаевасул тIаса рищарал кучIдул. Умумуз нахъа тараб тарихияб нух художествиял асараздалъун бихьизабиялъул мурад (Р. ХIамзатовасул «Хочбарги ханзабиги», «Кавказалъул къиса», М. Шамхаловасул «Буран»).		
Расул ХIамзатов **«Дир ракI мугIрузда буго»** **«Дир Дагъистан» («МацI», «Хъвадарухъанасул захIмат», «Хъвадарухъанасул ритIухълъи, лебаллъи», «Сундасан мун данде гьабун бугеб, Дагъистан?, «Гьаб улкаялда чи вижараб куц»)** **«Эбелалде»** **«Авар мацI»** **«Милъиршаби»** **«Дир ракI мугIрузда буго».** Поэмаялда жанир шагIирас жиндирго халкъалъул хасияталъул лъикIал рахъал загьир гьари: къвакIи, гIадатлъи, рекIел гIатIилъи, захIмат бокьи, гIадан хиралъи. Поэмаялъул аслияб пикру — шагIирасул хIасратаб, жив халкъгун вугин, гьелъулгун жиндир бухьен тIун гьечIин абураб калам. **«Дир Дагъистан».** Асаралъул хIакъалъулъ цеберагIи. Жинде щвезегIан	3	• ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакIал ратизе, гьелъул художествияб ва магIнаялъулаб кIвар бихьизабизе.

лъиданиги батун букIинчIеб хIикматаб жанр Расулица бижизаби. «Дир Дагъистан» — инсанасул ва дунялалъул хIакъалъулъ пикрабазул тIехь. **«Эбелалде».** Лъималазде эбелалъул рокьул кIодолъи ва гъварилъи, гьезул ургъалида ва рухIалида гIумру унел улбузда цере лъимал кидаго налъулаллъун хутIи. Эбелалъул сипаталда ва цIаралда цеве шагIирасул недегьлъи ва рекIел тIеренлъи. **«Авар мацI».** Рахьдал мацI гьечIони, гьечIо миллат, гьелъул маданият, рухIияб бечелъи. Умумуз ирсалъе тараб гьеб хазина наслабазе цIуничIони, цIунуларо халкъ. КочIол каламалъул хIалуцин. Лирикияв багьадурасул монолог. **«Милъиршаби».** МагIарул тIабигIаталъул ва гIадамазул рукIарахъиназул сурат кIудияб рокьиялда ва махщалида бихьизабун бугеб куц. Сипатиял рагIабазул кIвар.		• Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакIал ратизе, гьелъул художествияб ва магIнаялъулаб кIвар бихьизабизе. • Баян кьураб хасияталъул цогидазул текстал дандекквезе ва хIужжабаздалъун гьезие къимат кьезе. • Искусствоялъул батIиял алатаздалъун гIуцIарал художествияб тексталъул баяназе (интерпретациялъе) къимат кьезе. • «Дир ракI мугIрузда буго» рекIехъе лъазабизе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Позмаялъул хIакъалъулъ баян жеги гIатIид гьаби. • Пейзажияб лирикаялъул хIакъалъулъ баян гъварид гьаби.		
ГIабдулмажид Хачалов **«Хваразул цIаралдасан»** «Хваразул цIаралдасан» КIудияб ВатIанияб рагъда халкъалъ бихьизабураб бахIарчилъи, къвакIи, къохIехьей. Гьеб кинабго бачIунеб гIелалда кIочене бегьунгутIи. Халкъалъе гIоло рухI кьурал гIадамал хвел гьечIеллъун лъугьин — поэмаялъул аслияб пикру. Поэмаялъул гIуцIиялъул хаслъи, мацIалъул пасихIлъи. Хвараздехунги чIагояздехунги авторасул бербалагьи	2	• ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакIал ратизе, гьелъул художествияб ва магIнаялъулаб кIвар бихьизабизе. • «Хваразул цIаралдасан» рекIехъе лъазабизе.

<table>
<tr><td colspan="3">АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ</td></tr>
<tr><td colspan="3">• Асаралъул гIуцIиялъул хIакъалъулъ баян гIатIид гьаби.</td></tr>
<tr><td>Муса МухIамадов
«Манарша»
МагIарул гIолилазул гIуцIарухъанлъи ва рухIияб дунялалъул гIатIилъи. ХIайдарил, Манаршал, ПатIиматил сипатал.
Манаршал гIумруялда жаниб эбел Гулжагьаница ва херай Катуралъ кколеб бакI.
Манаршаги мугIалимги. Манаршал рухIияб дунял гIатIилъизе мугIалималъ лъолеб бутIа.</td><td>2</td><td>• Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе.
• Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакIал ратизе, гьелъул художествияб ва магIнаялъулаб кIвар бихьизабизе.
• Баян кьураб хасияталъул цогидазул текстал дандеквезе ва хIужжабаздалъун гьезие къимат кьезе.
• Искусствоялъул батIиял алатаздалъун гIуцIарал художествияб тексталъул баяназе (интерпретациялъе) къимат кьезе.
• Асаралда тIасан суалал лъезе.
• Суалазе жавабал кьезе.</td></tr>
<tr><td>ХIажи Гъазимирзаев
«Васасде»
«Гьудуласде»
«Лъалхъуге, дир барти…»
ШагIирасул гIумру ва адабияб хIаракатчилъи. Умумузул гIамалхасият, гIагараб ракь, магIарул халкъ, миллияб мацI — шагIирасул адабияб гьунаралъул аслияб тема. Гъазимирзаевасул кучIдузул пасихIлъи, мацIалъул бечелъи, пикрабазул гъварилъи.</td><td>1</td><td>• ПасихIго асар цIализе.
• Асаралда тIасан суалал лъезе.
• Суалазе жавабал кьезе.
• Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе.
• Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакIал ратизе, гьелъул художествияб ва магIнаялъулаб кIвар бихьизабизе.
• «Васасде» кечI рекIехъе лъазабизе.</td></tr>
<tr><td>Машидат Гъайирбекова</td><td>1</td><td>• ПасихIго асар цIализе.</td></tr>
</table>

«Эбелалъул ракI» **«Эбелалъул кечI»** **«КочIолъ батана дир рухI»** ШагIиралъул гIумру ва адабияб хIаракатчилъи. МагIарул чIужугIаданалъул къадру, намус, захIмат, гьелъул напс ва тIадегIанлъи кIодо гьаби — Машидатил асаразул аслиял темабазул цояб. Лирикияб сипат гIуцIизе шагIиралъул бугеб махщел ва бажари.		• Лирикияб сипат гIуцIизе шагIиралъул бугеб махщел ва бажари бихьизабизе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакIал ратизе, гьелъул художествияб ва магIналъулаб кIвар бихьизабизе. • «Эбелалъул ракI» рекIехъе лъазабизе.
ЦIадаса ХIамзат **«Балагьалъул гъамас»** Меседгун гIарцуца халкъ хвалде цIаялъе гвангъараб мисал. Бечелъиялъ гIадамазул гIамал-хасият хисизабулеб куц. Жидер захIматалдалъун, гIурхъулъа ун, гIадан беч елъизе рес гьечIолъи. Бечелъиги намус-яхIги цадахъ хIебтIунгутIи, гьезул цоялъ цояб чIвай — гIумруялъул закон букIин авторас кIудияб махщалида бихьизаби. Жакъасеб гIумруялъул матIулъун гьеб трагедия букIин.	2	• ХХ гIасруялъул байбихьуда рукIарал хъвадарухъабазул асаразе хасиятал темаби ва пикраби кинал букIаралали ургъизе. • Учителас кьураб темаялда сочинение хъвазе. • Асараздаса пайдаги босун, литературияб макъала хъвазе (эссе). • Асарал ва гьезул героял дандекквезе ва гьезие къимат кьезе. • Хъвадарухъанасе, асаралъе, гьеб хъвараб къагIидаялъе гIаммаб характеристика кьезе. • Асаралдаса цо бутIаги босун, гьитIинабго пьеса лъезе. • ХХ гIасруялъул байбихьуда аваразул драматургия бижи ва цебетIей бихьизабе проектги гIуцIун. • Трагедиялдаса хIалтIизарурал кицаби ва абиял рати-

<table>
<tr><td></td><td></td><td>зе ва хъвазе. Гьезул магIна рагьизе.</td></tr>
<tr><td colspan="3">АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ</td></tr>
<tr><td colspan="3">• Трагедиялъул хIакъалъулъ баян. Драматургиял асаразул хIакъалъулъ бичIчIи гъварид гьаби.</td></tr>
<tr><td>Фазу ГIалиева
«Кини», «Муг1рузул закон»
«Кини»: Жакъасел магIарулазул гIумруялъул ва рукIарахъиналъул гIатIидаб сурат цебечIезабулеб куц.
Умумузул ирсилаллъун кколел гIолилазул рухIияб дунялалъул гIатIилъи, бечелъи.
Эркенаб захIматалда куцарал устарзабазул рекIел бечелъи, сахаватлъи, гIадамасул къадру борцунеб роценлъун хIалтIудехун бугеб бербалагьи лъугьин.
«МугIрузул закон» — азарил соназ магIарулаз жидеда рекъон гIумру гьабурал гьайбатал гIадатал. Цо хъизанлъун, росдал жамагIаталъ гъункун гIумру гьабизе гьезул бугеб рухIияб кIвар. Гьел хъвачIел законазул гIорхъи бахарав чи жамагIаталъ рикIкIунгутIи, гьев гIадамазул берзукьа ворти рогьо-ничлъун букIин.</td><td>2</td><td>• ПасихIго асар цIализе.
• Асаралда тIасан суалал лъезе.
• Суалазе жавабал кьезе.
• Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе.
• «Кини» рекIехъе лъазабизе.</td></tr>
<tr><td colspan="3">АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ</td></tr>
<tr><td colspan="3">• Художествияб адабияталъул баян гIатIид гьаби.</td></tr>
<tr><td>ГIабасил МахIамад
«Саба Меседо»:
«Саба Меседо» – халкъияб биценалъул кьучIалда хъвараб пьеса.
Чабхъен, чияр ракьал талавур гьари, лагълъи, инсан инжит гьави пьесаялда каки.
Арако – унго-унгояв пачалихъияв хIаракатчи. Гьесул гIакъиллъи, пикрабазул камиллъи, каламалъул цIодорлъи.
Саба Меседолги баланурилги бацIцIадаб рокьи.</td><td>3</td><td>• XX гIасруялъул байбихьуда рукIарал хъвадарухъабазул асаразе хасиятал темаби ва пикраби кинал букIаралали ургъизе.
• Учителас кьураб темаялда сочинение хъвазе.
• Асараздаса пайдаги босун, литературияб макъала хъвазе (эссе).
• Асарал ва гьезул героял дандекквезе ва гьезие</td></tr>
</table>

ШигIрияб къагIидаялъ хъван букIин – пьесаялъул хаслъи. **«Дун росулъа вас вуго»** МагIарулазул бищун лъикIал гIамалалги гIадаталги росулъ цIунун рукIин, росулъа вас вукIиналдаса жив чIухIаравги вохаравги вукIин загьир гьаби. **«Литературияб математика»** ГIабасил МухIамад авар поэзиялда новатор хIисабалда. Рифма даим гьаби. ЦIиял жанрал, жанриял формаби адабияталде рачин. Акростихалъул гIадатаб гуреб форма «Литературияб математикаялда» загьирлъи.		къимат кьезе. • Хъвадарухъанасе, асаралъе, гьеб хъвараб къагIидаялъе гIаммаб характеристика кьезе. • Асаралдаса цо бутIаги босун, гьитIинабго пьеса лъезе. • XX гIасруялъул байбихьуда аваразул драматургия бижи ва цебетIей бихьизабе проектги гIуцIун. Трагедиялдаса хIалтIизарурал кицаби ва абиял ратизе ва хъвазе. Гьезул магIна рагьизе. • «Дун росулъа вас вуго» рекIехъе лъазабизе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• КочIол анлъжугьабазул гIуцIи.		
ГIумар -ХIажи Шахтаманов **«Къаралазул гIор»** **«РачIа, гьудулзаби»** **«ГIандадерил хIор»** Шахтамановасул лирикаялъул хIакъалъулъ баян. Гьелъул философия, хаслъи. ВатIан, гIагараб халкъ хиралъи, инсанасул намус-яхI, гIамал-хасият, шагIир ва заман, шагIир ва поэзия Шахтамановасул лирикаялъул аслиял темаби.	1	• ПасихIго асарал цIализе. • Асаразда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакIал ратизе, гьелъул художествияб ва магIнаялъулаб кIвар бихьизабизе. • «Къаралазул гIор» рекIехъе лъазабизе.
ГIарип Расулов **«Хазина»** Хъвадарухъанасул гIумру ва адабияб хIаракатчилъи. Хабаралда жаниб хIакъикъияб ва гьересияб цоцада данде тунки.	1	• Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • «Дие тIаса бищизе бокьараб пиша» абураб темаялда сочинение хъвазе.

Инсанасул гӀумру — даимаб чвахи. Жиндирго намусалда, гӀумруялда, тӀабигӀаталъ кьураб пагьму-гьунаралда цебе унго-унгояв устарасул ритӀухълъи ва жавабчилъи — хабаралъул аслияб пикру.		
Багъатар ХӀажиев **«Севералда бугеб дир милъиршо»** **«ЦӀадакьа бахчулеб дир чанил бурутӀ»** «Севералда бугеб дир милъиршо»: Жакъасел анищал, къасдал. Миллатазул рухӀияб бечелъи. Къисаялъул аслиял багьадурал, гьезул сипатал. Эбел-инсудехун, чӀахӀияб гӀелалдехун гӀолилазул гьоркьоблъи. Автор — къисаялъул багьадур. Лъугьа-бахъин аслияв багьадурасул цӀаралдасан бициналъе гӀилла. Багьадуразул рекӀел хӀал, къасдал рагьиялъе мугӀрузул тӀабигӀаталъул, Каспий ралъдал суратазул кӀвар. «ЦӀадакьа бахчулеб дир чанил бурутӀ»: МагӀарул гӀолилазул гӀумру-хасияталъул тема. ГӀолилазул цӀали, анищ, къасдал, рокьи авторас махщалида рихьизари. Циноевасул кӀигьумерчилъи. Месей — гӀадатай магӀарул яс. Месейил гьалатӀ ва жинцаго жиндиего гьабураб тамихӀ. Гьимат — яхӀ, намус, гӀишкъу цӀунизе лъалел гӀолилазул цевехъан. Къисаялъул гӀуцӀиялъул хаслъи. МацӀалъул пасихӀлъи. РакӀалдещвеязул, монологазул кӀвар.	1	• НекӀо заманалдаги нилъер заманалда эбел-инсудехун, чӀахӀияб гӀелалдехун гӀолилазул гьоркьоблъиялъул хӀакъалъулъ нужерго пикру загьир гьабун сочинение хъвай. • Лъугьа-бахъин аслияв багьадурасул цӀаралдасан бициналъе гӀилла бице. • Багьадуразул рекӀел хӀал, къасдал рагьиялъе кьурал мугӀрузул тӀабигӀаталъул, Каспий ралъдал суратал нужеда кин рихьулелали сурат бахъе.
МухӀамад АхӀмадов **«Дие бокьун буго»** **«Сардалги къоялги къацандулелъул...»** **«Гьале гӀазу балеб...»** **«ЧӀужугӀадан»,**	1	• ПасихӀго асар цӀализе. • Асаралда тӀасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тӀабигӀатги

«Инхоса Г1алих1ажи, яги заманаялъул баллада» (поэма) АхIмадов — авар поэзиялъул цIияб наслуялъул вакил. ШагIирасул гIумру ва адабияб хIаракатчилъи. ВатIан, гIумру, гIадамал, жакъасеб къоялъул рохелги ургъелги, миллияб тарих — чIужугIаданалъул къисмат, заманалда цебе шагIирасул жавабчилъи — АхIмадовасул лирикаялъул аслияб тема. Рахьдал мацIалдаса пайда босизе, гьеб махщалида хIалтIизабизе шагIирасул бугеб гьунар.		хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакIал ратизе, гьелъул художествияб ва магIнаялъулаб кIвар бихьизабизе. • «Дие бокьун буго» кечI рекIехъе лъазабизе.
АДАБИЯТАЛЪУЛ ТЕОРИЯ		
• Темаялъул, пикруялъул ва адабияб сипаталъул хIакъалъулъ баян гIатIид гьаби.		
ГIадалло ГIалиев. Лирика. ШагIирасул гIумру ва адабияб хIаракатчилъи. Шаг1ирасул лирикаялъул тематикияб бечелъи ва художествиял хаслъаби.	1	• ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакIал ратизе, гьелъул художествияб ва магIнаялъулаб кIвар бихьизабизе. • Цо кечI рекIехъе лъазабизе.
ГIабдула Даганов «ЦIияб сон» (хабар)	1	• ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб

		къагIида тIасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакIал ратизе, гьелъул художествияб ва магIна-ялъулаб кIвар бихьизабизе.
Гъ. Гъалбац1ов «Сонетал» Гъ. ГъалбацIовасул гIумруялъул ва хъвадарухъанлъиялъул нух. ЦIиял темаби, проблемаби, образал адабияталде гъорлъе рачин. ГъалбацIовасул хъвадарухъанлъиялъ авар адабияталда тараб лъалкI.	1	• Асаразда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакIал ратизе, гьелъул художествияб ва магIна-ялъулаб кIвар бихьизабизе.
М. ХIамзаев «ЦIуне, Аллагь, Дагъистан», «МагIарул мацI», «Нилъ руго магIарулал», «Кида магIарухъе нахъ руссинел нилъ», «Сапарал-ги рихун» М.ХIамзаевасул гIумруялъул ва хъвадарухъанлъиялъул нух. КIочонел мацIазул, гIадатазул, цебесеб тарихалъул, гьанже заманалда гIадамазулъ загьирлъулел хIалихьатал, квешал гIамалазул хIакъалъулъ ракI унтун хъварал асарал. Нилъерго кьалбазде, умумузул гIадатазде, гIамалал-де, ракьалде нахъ руссине ккеялъул хIакъалъулъ ахIи бай.	1	• ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе.
Ж.ХIасанов «Эбел», «Лъаларо, кида дилъ тIатараб ВатIан», «ЧанцIулха вачарав рекIел хиялаз»	1	• ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги

		хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе. • Художествияб тексталъулъ поэтикаялда хурхарал бакIал ратизе, гьелъул художествияб ва магIна-ялъулаб кIвар бихьизабизе. • «Эбел» кечI рекIехъе лъазабизе.
ДАГЪИСТАНАЛЪУЛ ХАЛКЪАЗУЛ АДАБИЯТАЛДАСА (6 саг1ат)		
Хизгил Авшалумов **«Дир мадугьал – дир тушман»** Хъвадарухъанасул гIумру ва адабияб хIаракатчилъи. МацIихъанлъи ва базарганлъи гьабулел чIукIнабазда авторас кьабулеб сатирияб цIал. Гамбарил сипат. ЧIукIнаяс какулев Сары-Самад – ракIбацIцIадав инсан. Сатириял сипатал рагьизе авторасул бугеб махщел.	1	• ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе.
Нурадин Юсупов **«Гьавураб къо»** ШагIирасул гIумруялъул хIакъалъулъ къокъаб баян. ЗахIмат бокьулев чи кидаго жиндирго мурадалде щола. ХIалтIуца гурони инсан берцин гьавуларо, гьесул магIишат цебетIезабуларо – поэмаялъул пикру. Маргьа шигIруяб къагIидаялда хъван букIин — гьелъул хаслъи.	1	• ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе.
АхIмадхан Абу-Бакар: «Даргиязул ясал», **«Магьидул хъалиян»**	2	• ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе.

«КIиго херлъи» Халкъазда, миллатазда гьоркьоб гьудуллъи-вацлъи. КIиго батIияб ул- каялъул вакилзабазда гьоркьоб гьудуллъиялъул асар бижи хабаралъ- ул аслияб пикру. Даниялъул ччугIихъабазул образал. Кубачи росдал су- рат, гьелъул машгьурал устарзабазул сипатал. **«КIиго херлъи».** Инсанасул рухIияб бечелъи захIматалда бухьараб букIиналъул хIакъалъулъ авторасул пикраби. Сахаваталлъун, гурхIел- цIоб бугеллъун рукIин – гIумруялда нур базаби. ГIумругун къеркьеялъ чиясул рекIелъ рухIияб чаран лъей, жиндир- го черх куцаялъ, гIакълу лъадариялъ инсан камил гьави - хабаралъул ас- лияб магIна. Инсанги тIабигIатги дандекквей.		• Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе.
Ибрагьим ХIусейнов **«Имам Шамилги ягьудияв Юсупги»** ШагIирасул гIумруялъул хIакъалъулъ баян. Гьесул поэзиялъул хаслъи. Шамилил хIаракаталъе шагIирас кьолеб къимат. Эркенлъи цIунулеб халкъ — камилаб халкъ — поэмаялъул аслияб пикру.	1	• ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе.
А. Жачаев, М. Атабаев, Б. МухIамадов	1	• ПасихIго асар цIализе. • Асаралда тIасан суалал лъезе. • Суалазе жавабал кьезе. • Тексталъул жанралъулгин сипаталъул тIабигIатги хIисабалде босун, дандекколеб анализ гьабулеб къагIида тIасабищизе.

КЛАССТУН КЪВАТIИСЕБ ЦIАЛИ		
16. Расул ХIамзатов. «Руччабазул кверал». 17. Машидат Гъайирбекова. «РакIалъ цIа гIолеб буго». 18. МухIамад Сулиманов. «Огниялда». 19. Муса МухIамадов. «РикIкIадал мугIрузда», «ГIурччинаб квербацI». 20. Фазу ГIалиева. «Гъалайчи». 21. ХIусен ХIажиев. «Таваккал» (къиса). 22. ГIабдулмажид Хачалов. «Чадил хIакъалъулъ рагIи». 23. Тажудин Таймасханов. «ЧIегIерабнакIкI» (къиса). 24. МухIамад ГIабдулхIалимов. «ЧIагоял тIугьдул». 25. ГIабасил МахIамад. «Камалил Башир». 26. Майсарат МухIамадова. «ХIасрат». 27. МухIамад ГIисаев. «Анлъабилеб океан (тIехь). 28. ГIабдула Даганов. «Эбелги, дунги, кечIги» (тIехь). 29. Раиса Ахматова. Лирика. 30. Рашид Рашидов. КучIдул.	2	

Поурочное планирование

Авар адабият 5 класс

№ п/п	Дарсил тема	Саг1тазул къадар	Планалъулаб къо-моц1	Х1ужжаялъулаб къо-моц1
1	Байбихьи. Инсанасул г1умру ва адабият	1		
2	Халкъияб к1алзул гьунар. Ганч1ил вас. Анализ	1		
3	Лъабго гьунар гьабурав бах1арчи.	1		
4	Х1амаги бац1ги	1		
5	Маргьа ургъи. Калам цебет1езаби	1		
6	Кьурулъ хут1арав Г1али. Анализ	1		
7	Бицанк1аби. Кицаби ва абиял	1		
8	Лъараг1азул халкъияб кеч1. Янгъизасул кеч1. Табасараназул халкъияб кеч1. Мискинлъи. Даргиязул халкъияб кеч1	1		
9	Класстун къват1исеб ц1али	1		
10	Ц1адаса х1амзат. Гъалбац1ги г1анк1ги	1		
11	Гъалбац1ги г1анк1ги Коч1ол роценалъул х1акъалъулъ баян	1		
12	Г1. Хачалов Шахламаз. Анализ	1		
13	Г1абасил Мух1амад Ч1ибирикъ	1		
14	Калам цебет1езаби. Текст ц1али	1		

15	И. Г1алих1ажияв Бечедал чаг1азде. Кицабиял алфазал	1		
16	Элдарилав. Хъура-хъара	1		
17	Ц1. Х1амзат. Г1акдал кеч1	1		
18	Кочхюралдаса Саг1ид. Милъиршо. Ах1е куч1дул, ашуг	1		
19	Абут1алип Гъапуров. Дир г1умру	1		
20	Дир г1умру. Анализ	1		
21	Калам цебет1езаби. Текст рек1ехъе бици	1		
22	Г1азиз Иминагъаев. Х1алт1ухъанасул г1умру	1		
23	Ц1. Х1амзат. Гьудуллъи лъилгун кквелеб?	1		
24	М. Шамхалов. Зурмихъабазул нохъода	1		
25	Мух1амад Сулиманов. Х1инкъараб сапар	1		
26	Х1инкъараб сапар. Анализ	1		
27	Калам цебет1езаби. Сочинение. Гьудуллъи	1		
28	Р.Х1амзатовасул поэзиялде сапар	1		
29	Р. Х1амзатовВера Васильевна	1		
30	Маша	1		
31	Г1. Хачалов. Т1аса лъугьа, гьалмагъ майор	1		
32	Фазу Г1алиева. Рии т1ад бан буго дир т1алъиялда. Ц1ад	1		
33	Мух1амад Г1абдулх1алимов. Инсул мина	1		
34	Дагъистаналъул халкъазул адабияталдаса. А.Жафаров. Сих1ираб ци. Кадрия. Дир лъимерлъиялда хиял бук1ана	1		

Авар адабият 6 класс

№	Дарсил тема	Саг1тазул къалар	Планалъулаб къо-моц1	Х1ужжаялъулаб къо-моц1
1	Авар адабият ва г1умру	1		
2	Къайицадахъал.	1		
3	Ралъдал чу. Маргъаялъул анализ	1		
4	Муг1рузул Г1али	1		
5	Муг1рузул Г1али. Анализ	1		
6	Халкъияб к1алзул гъунаралъул асаралъул х1акъалъулъ баян. Г1. Хачалов « Г1акъилаб къадако»	1		
7	Заирбег Г1алиханов. Беццаб сапар Халкъиял маргъабаздаги ва литературияздаги гъоркьоб бат1алъи	1		
8	Г1. Шахтаманов. Халкъалъул ццин	1		
9	Халкъалъул ццин. Анализ	1		
10	И. Г1алих1ажияв. «Рицинин цо хабарал». Кицабиял алфазал	1		
11	Хъ.Мах1муд.	1		

	Рек1елъ иях1 бугев ask1овег1ан ц1ай			
12	Батирай. Бах1арчиясул куч1дул	1		
13	Ахтиса Х1ажи. «Мискинчияс Г1акълу кьуни», «Цо кагъат бит1е» Къуркълиса Щазал г1умру ва къисмат			
14	Йирчи Гъазахъ. «Сибиралдаса кагъат» «Икъбал»	1		
15	Калам цебет1езаби.	1		
16	20 г1асруялъул авар адабият. Ц1. Х1амзат. Г1умру ва адабияб х1аракат Шамил. Чоде бет1ергьанас хъвараб.	1		
17	Пилги ц1унц1раги	1		
18	Маймалакги ц1улал устарги Басня	1		
19	Заид Х1ажиев. Х1анч1ик1к1ал ц1али	1		
20	Х1анч1ик1ак1ал. Анализ	1		
21	Цакьуги циги	1		
22	Р. Динмух1амаев. Хиянатчи	1		
23	Хиянатчи. Хабариял асаразул тайпаби	1		
24	Р. Х1амзатовасул творческияб нух	1		

25	Россиялъул солдатал. Анализ	1		
26	Р. Х1амзатов. Къункъраби	1		
27	Ф. Г1алиева. Дир рахьдал мац1 Сочинение	1		
28	Х1. Х1ажиев. Г1алибегил къулг1а. Тексталда т1ад х1алт1и	1		
29	М. Г1абдух1алимов Госпиталалъул вас 1-4 бут1а	1		
30	Госпиталалъул вас. Анализ	1		
31	Багъатар. Дихъ ралагьун ч1а, муг1рул. Анализ. Пейзаж	1		
32	Эффенди Капиев. Разведчикал. Сабаб. Маг1арухъ чвахунц1ад. Очеркалъул х1акъалъулъ баян	1		
33	Мух1амад-Султ1ан Ях1яев. Питна. Г1урул ханал	1		
34	Гъ. Бах1андов «Эмен». Хашагиса Бецав Къурбан. Мискинав Шахул яс	1		
35	Х1асил гьабиялъул дарс	1		

Авар адабият 7 классс

№ п/п	Дарсил тема	Саг1тазул къадар	Планалъулаб къо-моц1	Х1ужжаялъулаб къо-моц1
1	Инсан ва гьесул къисмат – художествияб литератураялъул аслияб тема	1		
2	Х1ожоги Гуржиявги	1		
3	Х1ожолги Гуржиясулги образал	1		
4	Бокьуларо, эбел, рии бач1ине. Художествияб асаралъул г1уц1иялъул х1акъалъулъ авалияб баян	1		
5	Ц1адаса Х1амзат. Дибирги г1анхвараги	1		
6	Ашбазалде гьабураб. Сатираялъул х1акъалъулъ авалияб баян. Авар литератураялда Х1амзатица сатира цебет1езаби	1		
7	Класстун къват1исеб ц1али. Ц1. Х1амзат. Дир г1умру	1		
8	Советияб литература. М. Хуршилов. Надир-шагь	1		

	щущахъ вихизави			
9	Г1андалал. Анализ	1		
10	Г1андалал асаралъул х1асил гьаби. Эпос, лирика, драма.	1		
11	Калам цебет1езаби. Сочинение. Меседилаб хасалихълъи	1		
12	Адабияталъул аслияб тайпабазул х1акъалъулъ авалияб баян. М. Сулиманов. Васигат.	1		
13	Поэмаялъул х1акъалъулъ баян	1		
14	Э. Капиев. Жиндирго х1акъалъулъ Сулейманил хабар	1		
15	Художествияб асаралъул композиция	1		
16	А. Мух1амаев. Маг1арулай	1		
17	Мух1аммад Шамхалов. Тамашаяв гьобол	1		
18	Класстун къват1исаб ц1али. Циги т1инч1ги	1		
19	Расул Х1амзатовасул г1умру ва хъвадарухъанлъи. Эбелалъ дир кинидахъ	1		
20	Маг1арулал. Дагъистаналъул рохьал	1		
21	Шиг1руяб ва хабарияб каламалъул х1акъалъулъ баян г1ат1ид гьаби	1		
22	Калам цебет1езаби. Расулил куч1дул ц1али	1		
23	М. Мух1амадов. Инсул гьалбал	1		
24	Инсул гьалбал. Анализ. Образалъул х1акъалъулъ авалияб маг1на	1		

25	Фазу Г1алиевалъул г1умру ва хъвадарухъанлъи. Маг1арулазул нус	1		
26	Маг1арулазул нус. Поэмаялъул х1акъалъулъ баян г1ат1ид гьаби	1		
27	Калам цебет1езаби. Имам Шамил	1		
28	Таймасханов Тажудин. Ях1. Къияс Мажидов. Муг1рузул ц1умазе хвел бук1унадай	1		
29	Багьавдин Митаров. Бице гьудулзаби. Г1алирза Саг1идов. Г1аздалал т1агърал. Рач1а, гьудулзаби!	1		
30	Калам цебет1езаби. Сочинение. Дир гьудул	1		
31	М.-Р. Расулов Эбелалъул рах1му	1		
32	А. Гъафуров. Квешалъе квешлъи	1		
33	Класстун къват1исеб ц1али. Фазу Г1алиева. 18 их	1		
34	Х1асил гьаби	1		

Авар адабият 8 класс

№ п/п	Дарсил тема	Саг1тазул къадар Планалъ гьулаб	къо-моц1	Х1ужжаялъу лаб къо-моц1
1	Художествиябги г1елмиябги адабият	1		
2	Халкъияб к1алзул гьунар. Хиянатчи	1		
3	Хочбар	1		
4	Калам цебет1езаби. Хочбарил образ. Сочинение	1		
5	XIX г1асруялъул адабият. Лекция	1		
6	Имам Гъазимух1амад ч1ваялде	1		
7	Инхоса Г1алих1ажияв Гьекъел-мехтел	1		
8	Исрапчиясде Ракь	1		
9	Калам цебет1езаби. Кеч1 пасих1го ц1али	1		
10	Элдарилав. Росу берцин	1		
11	Жергъен гьартун ккана	1		

12	Бакьайч1иса Ч1анк1а. Сайгидул Бат1алиде	1		
13	Т1алх1атиде	1		
14	Хъах1абросулъа Мах1муд. Хъах1илаб зодихъе баг1арбакъул нур	1		
15	Рокьул конторалъул кавуги рагьун	1		
16	Почтовой кагътиде керенги чучун	1		
17	Калам цебет1езаби. Сочинение. Дир гьудул	1		
18	Инхелоса Къурбан. Наибзаби х1елун	1		
19	Борхатаб маг1арда Бахъа, къалам. Г1енекке йокьулей	1		
20	Дагъистаналъул халкъазул адабияталдаса. Къалухъа Мирза Ханасе жаваб. Г1ашикъ-булбул	1		
21	Йирчи Гъазахъ. Векьарухъанасул кеч1	1		
22	Ятим Эмин. Васият Къват1ул харбал ц1алк1улел херал руччабазде	1		
23	Калам цебет1езаби. Текст ц1али	1		
24	Мунги Ах1мад Паналъаяб дуниял Шамилил суд	1		
25	Классстун къват1исеб ц1али. Имам Шамил.(кино)	1		

26	<u>XX г1асруялъул адабият</u> Ц1адаса Х1амзат Айдемир ва Умайгъанат	1		
27	Айдемир ва Умайгъанат	1		
28	Пьесаялъул анализ	1		
29	Г1умруялъул дарсал	1		
30	Калам цебет1езаби. Ц1алараб бици	1		
31	Мух1аммад Хуршилов. Сулахъалъ нуг1лъи гьабула	1		
32	Боркьараб рагъ	1		
33	Мух1аммад Шамхалов. Вац.	1		
34	Дагъисаналъул халкъазул адабияталдаса Анвар Аджиев. Бах1арчиясул куркьби Юсуп Хаппалаев. Оцбай Халкъияб кеч1 Муталиб Митаров. Устар	1		

Авар адабият 9 класс

№ п/п	Дарсил тема	Саг1тазул къадар	Планалъулаб къо-моц1	Х1ужжаялъулаб къо-моц1
1	1950-1990 аб. соназда авар адабият. Расул Х1амзатовасул г1умру ва адабият х1 аракат	1		
2	Дир рак1 муг1рузда буго	1		
3	Дир Дагъистан. Мац1. Хъвадарухъанасул зах1мат. Хъвадарухъанасул рит1ухълъи, лебаллъи	1		
4	Сундасан мун данде гьабун бугеб Дагъистан. Гьаб улкаялда чи вижараб куц	1		
5	Эбелалде. Авар мац1	1		
6	Милъиршаби	1		
7	Класстун къват1исеб ц1али «Дир Дагъистан» (кино)	1		
8	Г1абдулмажид Хачалов. Хваразул ц1аралдасан	1		
9	Калам цебет1езаби. Кеч1 ц1али	1		
10	Муса Мух1амадов. Манарша	1		

11	Манарша. Манаршал образ	1		
12	Х1ажи Гъазимирзаев. Васасде. Гьудуласде. Лъалхъуге, дир барти	1		
13	Машидат Гъайирбекова. Эбелалъул рак1. Эбелалъул кеч1. Коч1олъ батана дир рух1	1		
14	Калам цебет1езаби. Сочинение. Эбел	1		
15	Фазу Г1алиева. Кини	1		
16	Г1абасил Мах1амад. Саба-Меседо	1		
17	Саба-Меседо. Анализ	1		
18	Г1умар-Х1ажи Шахтаманов. Къаралазул г1ор. Рач1а гьудулзаби. Г1андадерил х1ор	1		
19	Г1арип Расулов. Хазина	1		
20	Калам цебет1езаби. Художествияб асар пасих1го ц1ализе1	1		
21	Багъатар. Ц1адакьа бахчулеб дир чанил бурут1	1		
22	Ц1адакьа бахчулеб дир чанил бурут1	1		
23	Севералда бугеб дир милъиршо	1		
24	Мух1амад Ах1мадов. Дие бокьун. Гьале г1азу балеб. Ч1ужуг1адан. Сардалги къоялги къацандулел	1		
25	Хизгил Авшалумов. Дир мадугьал-дир тушман	1		
26	Калам цебет1езаби. Сочинение. Нижер мадугьалзаби	1		
27	Нурадин Юсупов. Гьавураб къ	1		
28	Феликс Бахшиев. Минаялда т1ад бомба	1		
29	Ах1мадхан Абу-Бакар. Даргиязул ясал	1		
30	Даргиязул ясал	1		
31	Ибрагьим Х1усейнов. Имам Шамилги ягьудияв Юсупги	1		
32	Класстун къват1исеб ц1али. Имам Шамил (кино)	1		
33	Ах1мад Жачаев. Гьот1орк1о. Гьит1инав чанахъан	1		
34	Х1асил гьабиялъул дарс	1		

Дагъистаналъул адабият 10 класс

№ п/п	Дарсазул темаби	Саг1тазул къадар	Планалъулаб къо-моц1	Х1ужжаялъулаб къо-моц1
1	ХАЛКЪИЯБ К1АЛЗУЛ ГЬУНАРАЛЪУЛ АСАРАЛ Парту Пат1има Ганч1ил вас	1		
2	Гьайбатай Бика. Айгъази. Надир-шагь щущахъ вихизави	1		
3	Бахтикал кеч1. Паризада Х1ажибала. Мискинлъи. Лирикиял куч1дул	1		
4	18-19 Г1асрабазда хъвавулаб адабият Къудукьа Мусал Мух1амад. Маг1арда г1азу буго. Г1аймакиса Абубакарх1ажияв. Нахъа г1емер пашманлъила Г1урадаса Ибрагьимх1ажияв. Г1аздал ц1аха… Кудалиса Х1асан Ункъц1ул хисулеб дунял, Чи х1алалда толаро. Гьарак1униса Саг1ид. Х1амихъ маг1у, Метер ине къасд буго	1		

5	18 Г1АСРУЯЛЪУЛ 50-90 СОНАЗДА АВАРАЗУЛ ЛИТЕРАТУРА Инхоса Г1алих1ажияв Г1акълудал ралъад Г1адада ч1оге	1		
6	Мукъур сурмияб микки. Гьурмадул берцинлъи г1ун	1		
7	Яс бечедасе кьезе бокьараздже. Хъах1аб рас баккиялде Кицабиял алфазал	1		
8	Чакар Юсупова. Инхоса Г1алих1ажияв	1		
9	Г1АЛИХ1АЖИЯСУЛ ЗАМАНАЛЪУЛ АВАРАЗУЛ ПОЭТАЛ Г1анхил Марин Чарчурал гъудузул мугъал рекизе. Дуда ч1ор реч1ч1аяв. Зигара буго. Хьаргабиса Мух1амадбег Г1онк1к1олги дирги ккараб. Бах1арзазде Сугъралъа Муртазаг1алих1ажияв Сибиралдаса кагъат. Ч1ик1аса Мух1амад Г1ухьбиги мутаг1илзабиги. Рокьул кеч1. Рах1маталъул бакъ щвана	1		
10	Элдарилав. Ч1охъдол ясалде. Росу берцин	1		
11	Х1Х Г1АСРУЯЛЪУЛ АХИРАЛДА ВА ХХ Г1АСРУЯЛЪУЛ АВАЛАЛДА АВАР ЛИТЕРАТУРА Ч1анк1а (Бакьайч1иса Тажудин). Гулишатиде Гьарак1унисей. Т1аде маг1арухъе яхине анищ!	1		

12	Хъах1абросулъа Мах1муд. Макьу Эбелги ясги.	1		
13	Марям	1		
14	Г1ищкъул ц1еца Рек1ел гьаваялъул гьундул рихханин	1		
15	Ч1АНК1АЛ ВА МАХ1МУДИЛ ЗАМАНАЛЪУЛ ПОЭТАЛ Т1елекьа Этил Г1али Билараб г1акдаде. Гьудуласде Кьохъа Мух1амад Раг1и к1одо, к1ал г1емер. Эркенлъи Инхелоса Къурбан. Рокьул кеч1. Кундуховасде	1		
16	ДАГЪИСТАНАЛЪУЛ ХАЛКЪАЗУЛ ЛИТЕРАТУРАЯЛДАСА Кочхюралдаса Саг1ид. Мурсалханасе наг1ана. Дир къисматалъул гьоко	1		
17	Ятим Эмин. Огь, нилъер г1умру. Гьаб дунял Кумек ах1и. Дие рак1бати гьабулезде	1		
18	Эминил васигат. Огь, панаяб дуниял Гьудулзабазде	1		
19	ЯТИМ ЭМИНИЛ ЗАМАНАЛЪУЛ ЛЕЗГИЯЗУЛ ПОЭТАЛ МАЗАЛИСА Г1АЛИ Дир ват1ан. Ханасде Ахтиса Х1ажи. Х1алт1ухъанасул кагъат. Бице	1		

20	Лъараг1азул адабияталдаса. Йирчи Гъазахъил г1умру ва хъвадарухъанлъи Сибиралдаса кагъат	1		
21	Бихьинчи кинав вук1ине колев Бат1ияб мех	1		
22	Г1акъиласул сабру бихxуларо. Асхар-тау	1		
23	Йирчи Гъазахъил заманалдаса хадуб лъараг1азул литература. Мух1амад-Апанди Г1усманов. Къоял бат1иял руго. Ях1. Т1агъур лъуравщинав чи. Узденчиясул боц1и	1		
24	Манай Г1алибеков. Нижер т1адчаг1и. Х1акимзабазул ишал. Аксаялъул ясазул г1арз. Зайнулг1абид Батирмурзаев. Халкъалъул цевехъанасде. Къокъа радалго анна. Рогьалил ц1ва	1		
25	Батирай. Даргиязул адабияталдаса Батырай. Рокьул куч1дул Бах1арчиясул х1акъалъулъ. Дица кеч1 кин ах1илеб? Дица кеч1 ах1улаан	1		
26	Дир бадиб хьухь лъугьана. Доб борхатаб маг1арда. Дидего гьабураб Рохьор г1аркьалабиг1ан. Жиб алмасалъ ц1ер г1адин. Бечедасде. Векьарухъанасде	1 1		
27	Батирайил заманалъул даргиязул поэтал (обзор) Мунги Ах1мад Шамилил суд. Мадам	1		
28	Хашагиса Бецав Къурбан. Мискинав Шахул яс. Зиявудин –Къади. Гьудулалъухъе кагъат	1		

29	Лаказул литератураялдаса Х1асан Гузунов. Г1унк1к1ги ц1улакьоги Къуркълиса Щаза. Къокъал куч1дул. Саг1ид Габиев. Анищ. Мурад	1 1		
30	Гьарун Саг1идов. Гъалайчаг1и	1		
31	Гъалайчаг1и	1		
32	Табасараназул литератураялдаса Къалухъа Мирза. Ханасе жаваб. Айгъиралде Халкъалде ах1ибай. Г1ащикъ-булбул	1		
33	Гъвандик Жигер. Зах1матаб заман. Татилалдаса Уруж. Ле мискин	1		
34	Революциялда цебесеб заманалда Дагъистаналда г1емермиллатазулаб литературияб система лъугьин	1		

Дагъистаналъул адабият 11 класс

№ п/п	Дарсил тема	Саг1тазул къадар	Планалъулаб къо-моц1	Х1ужжаялъулаб къо-моц1
1	1917-1945 соназда Дагъистаналъул советияб адабият. Хурухъанасе насих1ат. Таргъу-мег1ер. Херлъизе рег1ун гьеч1о. Мах1ач. Ват1ан	1		
2	Х1абибат ва Х1ажияв. Чирмакъолол г1арз. Кири. Баг1араб рогьел.	1		

	Милъиршодул кеч1. Баг1арав партизан			
3	Сулахъалънуг1лъи гъабула. Хъабчилъ бах1арзал	1		
4	Ст1ал Сулейман. Эркенлъи. Муллабазде. Бечедал – чиновникал ХIалтIухъан	1		
5	Нилъер къуват. Комсомол. Октябралде	1		
6	Ц1адаса Х1амзат ГIисинил гьвел кечI. Советазде щал рищизе колел?	1		
7	ХIамабагьадурлъи. МагIарул росабазде дандеккун, Москваялъул гIунгутIаби	1		
8	Сочинение «ЦIадаса ХIамзат – дир хирияв поэт»	1		
9	Заид ХIажиев Тушманасе хвел. Маххул къебелъухъ. ТIогьол магIдан	1		
10	Ч1агояб экран	1		
11	ГIазиз Иминагъаев Дибирги ясги. Тушман тIагIинавизин Бергьенлъи нилъехъ букIина	1		
12	Эфенди Капиев. Гуч	1		
13	АбутIалип Гъапуров. Баси. Дида бичIчIана. ДугIа	1		
14	ГIакъилал рагIаби. МугIрул. Катил хIеж	1		
15	Абумуслим Жафаров. ЧIагоял рукъуларо	1		
16	Куркьбал ругеб хъачагъ	1		
17	1946-1990 соназда Дагъистаналъул миллияб адабият. Маг1арухъ тараб рак1	1		
18	Росдал къебелъухъ. Ракълил танк. Рит1уч1. Нухлулав. Гъасда. Кьо. Маг1арулав ватани	1		
19	Буран. Огниялда. Хъизаналъул иш	1		
20	Лъукъараб кеч1. Рак1алъ ц1а гъолеб буго. Дун разияб къо. Вореги чанахъан. Маг1арул чи-чармил си. Кьенсдерил г1урухъ	1		
21	Расул ХIамзатов Хъулбузул хIакъалъулъ. Васигат	1		
22	Гъудулзаби цIуне! КечIалин щайгурин, щибаб рагIиги. Какил сагIат	1		
23	Дун дандчIвазе ккола чIужугIадангун къаси. Рокьи бач1ана. Инсулгун	1		

	гара – чIвари			
24	АхIмадхан Абу-Бакар. ХъахIаб сайгак	1		
25	Муса МухIамадов «Бакъдасел»	1		
26	«Бакъдасел» Ч1ег1ераб гамач1	1		
27	Аткъай. РитIучIил лълъурдул	1		
28	Дун чIухIула	1		
29	Фазу ГIалиева. Кьолбол мугьру	1		
30	Кьолбол мугьру	1		
31	Мут1алиб Митаров. Чагуралъул къиса	1		
32	Хизгил Авшалумов.Вас. Дербенталдаса Шимил харбаздасан. ХIамалъун ана, хIамалъун вуссана	1		
33	Диплом босараб хIама. ЩайтIан… МухIамад АхIмадов. Эркенаб гIакълу	1		
34	Х1асил гьабиялъул дарс	1		